

94(477) "1939/1945"

К - 29

В. О. КРЕМЕНИЦЬКИЙ

ІМЕНІ

ВАНДИ

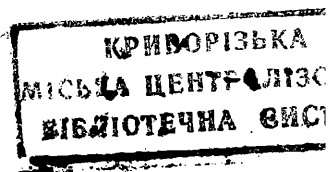
ВАСИЛЕВСЬКОЇ

В. О. КРЕМЕНИЦЬКИЙ

**ІМЕНІ
ВАНДИ
ВАСИЛЕВСЬКОЇ**

87096

92-6

Київ
Видавництво політичної
літератури України
1986

В книге воспоминаний бывшего комиссара польской партизанской бригады имени Ванды Василевской на основе богатого фактического материала рассказывается о формировании бригады в лесах Волыни на базе соединения А. Ф. Федорова, о ее боевых действиях в тылу немецко-фашистских захватчиков в конце 1943 — первой половине 1944 года. На ярких примерах взаимовыручки и взаимопомощи партизан автор показывает, как в ходе боев с общим врагом закалялась дружба советского и польского народов.

Літературний запис *Івана Ломачука*

Рецензенти: *В. І. Клоков*, член-кореспондент Академії наук УРСР, доктор історичних наук,
Г. П. Міщенко, кандидат історичних наук

Слово до читача

Рік за роком історія гортає сторінки книги життя. Їх плін нестримно віддаляє події минулої війни від сьогодення, відносить їх у давнину. Для людей, які народилися в повоєнний час, а також для поколінь наступних героїчний подвиг радянського народу в битві з гітлерівським фашизмом розкривається на прикладі великих битв, таких, які були під Москвою і Сталінградом, на Курській дузі й на Дніпрі, в Білорусії і Прибалтиці... Вони знайшли глибоке відображення у працях видатних радянських воєначальників, відомих письменників, у кінофільмах.

У титанічному двобої з військами вермахту Радянській Армії самовіддано допомагали партизани, підпільники. Їхні мужність і відвага ще довго хвилюватимуть істориків-дослідників, митців художнього слова, широке коло людей різного віку та професій.

У нас, на Україні, вийшли в світ правдиві книги легендарних партизанських вожаків двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака, Героїв Радянського Союзу О. М. Сабурова, Д. М. Медведєва, М. І. Наумова, П. П. Вершигори та інших діячів партизанського руху. Цими виданнями захоплюється широке коло читачів.

Звичайно, ще не всі подвиги вірних синів і дочок Радянської Вітчизни відомі людству. Багато їх звершено в спільних боях з патріотами Польщі, Чехословаччини, Югославії та інших уярмлених фашистами країн Європи. Зокрема, про воїнів-інтернаціоналістів, направлених штабом Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання до польської партизанської бригади імені Ванди Василевської, а також про польських патріотів, які піднялися на боротьбу проти фашистів, розповідається в документальній книзі В. О. Кременицького «Імені

Ванди Василевської». Ця бригада, створена в кінці 1943 року на базі нашого з'єднання, активно діяла в глибокому тилу ворога на території західних областей України, Білорусії і Польщі. Цікаво те, що, відокремившись від з'єднання, вона стала національною за формою, але її дух і бойові справи були абсолютно інтернаціональними.

Хочу сказати кілька слів про В. О. Кременицького. У нього є моральне право написання цієї книги. Пригадую період діяльності Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання восени 1943 року, коли штаб і окремі підрозділи через тяжкі обставини повинні були передислокуватися в інший район Волині. З цього приводу в штабі відбулася нарада командного складу. Після закінчення наради я на кілька хвилин затримав комісара створеної нещодавно польської партизанської бригади Віктора Кременицького — високої на зріст, серйозної і завжди чимось заклопотаної людини.

— Вашим людям, Вікторе, буде важче від інших, — сказав я. — Знаю, що народ у вас необстріляний, майже всі — новачки. А тому з надісланих до бригади старих партизанів — подвійна відповідальність.

— Зрозуміло, Олексію Федоровичу! Ветерани покажуть приклад, — запевнив Кременицький.

— От і чудово. Але полякам потрібно ще й допомагати. Бувалий партизан у поході чи в бою багато в чому зможе допомогти новачку. Там, де найтяжче, де відчувається слабина, попереду повинні бути комуністи й комсомольці.

— Єсть! Зробимо!

Ми знали, кого послали комісаром польської партизанської бригади. За плечима В. О. Кременицького — бойовий досвід роботи комісаром загону імені Й. В. Сталіна нашого з'єднання. У звітах УШПР та Польського партизанського штабу чітко відображена діяльність бригади. Вісімнадцять відомих мені радянських і польських видань поряд з іншими партизанськими формуваннями згадують і бригаду імені Ванди Василевської. Та про сповнене високої напруги життя бригади, бойові дії, які велися на території Польщі, ми дізнаємося з цієї книги.

Протягом усієї розповіді автор аж ніяк не випускає з поля зору своїх колишніх соратників — командирів і рядових партизанів, медсестер і особливо молодь. З про-

никливою теплою розповідає він про їх моральну стійкість і почуття патріотичного обов'язку перед багаторстраждальною Польщею. Незабутні образи цих польських патріотів — командира роти Станіслава Матиса, підричника Ігнація Мендака, медичних сестер Гелі Доривальської і Софії Захарівни Терлецької, розвідників, бійців. Правдиво показано становлення командира бригади, патріота Польщі С. П. Шелеста. Цих людей об'єднували любов до свого народу, ненависть до фашизму, віра в справедливість справи, котрій вони віддавали свої духовні й фізичні сили і навіть своє життя.

Автор висвітлює боротьбу польського народу не тільки з гітлеризмом, а й з реакцією, незалежно від того, де вона знаходилася: в поневоленій країні чи під крилом лондонських крутіїв. Рядові бійці бригади з презирством ставилися до політиканів, які призвели країну до ганебного краху.

В кожному рядку книги відчувається хвилювання поляків за майбутність своєї вітчизни, за її честь і незалежність.

На сторінках книги ми зустрічаємо імена видатних політичних і військових діячів Польщі. Серед них — Маріан Спихальський, Міхал Роля-Жимерський.

Формуючи бригаду, командування з'єднання виходило з настанов Центру, в основі яких лежала ленінська турбота про інтернаціональну допомогу братньому народу. З радянських офіцерів, що діяли пліч-о-пліч з польськими патріотами, чітко вималювано образи Григорія Біди — начальника розвідки бригади, відчайдушно сміливої людини; розважливого й неквапливого начальника штабу Микити Капорцева, невтомного політрука Михайла Данильченка, інших воїнів-інтернаціоналістів. Лаконічно, але гранично чітко відображено в книзі дружбу, чесність і вірність своєму обов'язку цих чудових людей.

Знаючи В. О. Кременицького як людину скромну, хочу пікреслити його особливу роль у бойовій діяльності бригади. Тривалий час, коли С. П. Шелест вибував зі строю, комісар брав на себе обов'язки командира бригади. Його мужність і залізна витримка, військова кмітливість і винахідливість допомогли польським партизанам вистояти і перемогти в жорстокому двобої з противником, що діяв при підтримці артилерії, танків, авіації. Заслуга радянського комуніста полягає

в тому, що кероване ним партизанське формування за-
давало ворогові відчутних ударів, чим значно полегши-
ло пересування Радянської Армії і Війська Польського
до кордонів Польщі.

Мені радісно від того, що партизанська мемуарна
література поповнилася ще одним цікавим твором —
книгою спогадів В. О. Креницького «Імені Ванди Ва-
силевської», основним стрижнем якої є бойове побра-
тимство і незламна дружба двох братніх народів у
боротьбі проти спільного ворога — гітлерівського фа-
шизму.

О. Ф. Федоров,
двічі Герой Радянського Союзу

СТАНОВЛЕННЯ

ЗАГАДКОВА РАДІОГРАМА

Полум'я вересневих заграв перекочується в жовтень. Кольори осені торкнулися велетенської чаші соснового бору, що розкинувся в усій величі й красі. Скроплене ранковою росою листя скидається на гаптовані легкими жіночими руками візерунки. Шелестять свою прощальну пісню ніжні берези, тихо перешіптуються гостроверхі ялини, вічно зелені й тому завжди молоді.

Ліси, ліси... Чарівні й могутні партизанські друзі! Яку неоціненну допомогу ви подаєте нам!

Тут, у Цуманському лісі, базується загін імені Й. В. Сталіна, що входить до складу Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу генерал-майора О. Ф. Федорова. Загін виконує спеціальне завдання: диверсійними діями блокувати ділянку залізниці Ковель — Ровно, що є однією з важливих артерій постачання гітлерівських військ Варшава — Київ.

Багато б віддали вороги, аби розкрити таємницю Цуманського лісу восени 1943 року.

20 вересня в штаб загону надійшов запит начальника Українського штабу партизанського руху (УШПР) генерал-майора Т. А. Строкача:

«Орієнтуйте місце знаходження, місця викиду вантажу, сигнали. Виліт попередимо».

У відповідь від загону полетіла радіограма:

«Урочище Лопатень, 6 км на північ від села Сильне Цуманського району*. Сигнали: 4 вогнища по лінії зі сходу на захід, відстань між вогнищами — 400 м. Дублюємо: три білі ракети».

* Нині в складі Ківерцівського району.— *Ред.*

Наступної ночі, після одержання вантажу, я з мінерами пішов на диверсію. Наша група висадила в повітря паровоз з ешелonom бойової техніки і живою силою противника. А вранці ми, стомлені, але задоволені операцією, уже знаходилися в таборі.

Після нічного походу приємно посидіти на пеньочку. Запаливши цигарку-самокрутку і заплющивши очі, я підставив обличчя лагідному ранковому сонцю. Раптом хтось легенько торкнув мене за плече:

— Товаришу комісар, — чую голос зв'язкового, — вам термінова радіограма.

Читаю і не вірю своїм очам: «Кременицькому негайно прибути в штаб з'єднання, взяти поранених. Для їх охорони виділити взвод. Прибути не пізніше 1—3 жовтня...»

Тримаючи в руках папірець, я ще довго сидів, роздумуючи над його змістом. Звичайно, це наказ, підписаний генерал-майором О. Ф. Федоровим. А він не така людина, щоб не зважати на обставини і без поважних причин викликати до штабу з'єднання. Справа, мабуть, нагальна, бо ж я маю залишити підрозділ, та ще й за відсутності його командира Г. В. Балицького. Кілька днів тому його теж викликали до штабу з'єднання.

Партизанські збори недовгі. І ось ми вже в дорозі. Поранених, а їх у нас 20 чоловік, охороняє взвод Віктора Анісімова. Штаб з'єднання — кілометрів за десять від села Лобна Любешівського району на Волині. Звідси, з Цуманського лісного масиву, манівцями нам необхідно подолати кілометрів сто п'ятдесят. Цього разу ми уникаємо сутичок з ворогом.

Під ногами сухо шелестить опале листя. Інколи піднімеш боровика, а то несподівано обабіч дороги вискочать цілі зграйки опеньок. Збирати їх ніколи. Де-не-де на соснах і ялинах янтарними каплями блищить живиця.

Цей ліс не раз захищав партизанів, приймаючи на себе ворожі удари з повітря. Він, наш ліс, може багато розповісти про партизанські будні, сповнені бойових дій, радощів перемог і гіркоти втрат. Чимало партизанських секретів ховаються у його лісових нетрях. Ось і тепер він живе загадковим і тривожним життям, щоправда, не підозрюючи про мої почуття і думи. Що ж криється в тій загадковій радіограмі, з якою я поспішаю до штабу з'єднання?

ПРИЗНАЧЕННЯ

3 жовтня наша група прибула у Лісоград — так називали табір партизанського з'єднання О. Ф. Федорова на Волині. Здавши поранених до госпіталю, я попрямував доповідати про своє прибуття.

У просторій, по-спартанському обставленій землянці я побачив О. Ф. Федорова, комісара з'єднання В. М. Дружиніна, начальника штабу Д. І. Рванова. Генерал-майор, вислухавши моє коротке повідомлення, радо потис мені руку.

— Здрастуй, здрастуй, Вікторе! Прибув без пригод — добре.— І, вказавши жестом на збиту з неструганих дощок лаву, запросив сісти.

— Розмова буде серйозна, тривала.

Вийшовши з-за столу, він зробив кілька кроків, зупинився навпроти мене і пильно подивився в очі.

— Справа ось яка... Вирішено відкликати тебе з загону,— Федоров замовк, не спускаючи з мене свого проникливого погляду.

— Як відкликати? Чому? Куди відкликати? — вихопилося в мене. Я навіть скочив з місця.

Дружинін, очевидно, зрозумівши мій душевний стан, заспокійливо мовив:

— Не хвилюйся, май терпіння вислухати до кінця...

Олексій Федорович продовжив:

— Слухай уважно, Вікторе Олександровичу. Тобі, очевидно, відомо, що тут, на Волині, відбувається великий приплив жителів міст і сіл — поляків — до радянських партизанських формувань. Виникають польсько-українські загони, які можуть перерости у великі польські партизанські з'єднання. На базі нашого з'єднання теж формується польський загін. Ми знаємо, що поляки мають велике бажання битися з фашистами, а от досвіду, особливо партизанського, у них обмаль. Ми в штабі поміркували і вирішили рекомендувати тебе комісаром новостворюваного формування. Воно називатиметься — польська партизанська бригада імені Ванди Василевської. Ти ж чув про цю жінку?

— Звичайно. Письменниця-патріотка, здається, комуністка...

— Вірно. Командиром бригади призначено Станіслава Павловича Шелеста, колишнього вахмістра польської армії. Гадаю, йому потрібна буде наша допомога...

Звичайно,— по паузі сказав генерал,— ми люди військової, можна було б вирішити справу в наказовому порядку. Але тут є своя особливість. Бригада польська. Люди в ній необстріляні. Розумієш?

Усе це було так несподівано, як грім серед ясного неба.

Незабаром начальник штабу Дмитро Іванович Рванов вручив мені наказ про призначення, виданий на підставі рішення бюро Волинського підпільного обкому КП(б)У.

Чітко пам'ятаю, як я, ознайомившись із змістом наказу і тамуючи почуття, що охопили мене, виструнчився тоді перед генералом і сказав:

— Я комуніст. Зроблю все, що від мене залежить.

— От і добре,— схвально кивнув головою командир з'єднання.— Іншої відповіді ми не чекали... Ще одне. Бригада діятиме на території Польщі, в глибокому тилу ворога. Звичайно, після відповідної підготовки. Та про це пізніше... А зараз поїдемо знайомитися з людьми. Це недалеко, кілометрів вісім.

На стежці, що вела до конов'язу, Дружинін взяв мене під руку.

— Вище голову, комісарє. На тебе покладається висока місія. Не маєш права на помилку. По можливості допомагатимемо.

До розмови підключився О. Ф. Федоров:

— Коли буде скрутно, а це неминуче під час боїв, дій рішуче, згідно з обставинами, звичайно. Але не панікувати! За поради — твоя партійна совість. Нею і керуйся.

Нашу групу тепло зустрів Станіслав Павлович Шелест — стрункий, військової виправки чоловік років сорока.

Після тривалої бесіди командування з'єднання з нами попрощалося, і я залишився у таборі польських патріотів, які стали під прапор боротьби з гітлерівським фашизмом.

Чому радянські партизанські формування мали значний приплив у свої ряди місцевих жителів — українців і поляків? Трохи знаючи історію цього краю, я довго розмірковував над долею цих людей.

До вересня 1939 року більшість волинян майже не знала правди про Радянський Союз, успіхи його народу,

загальну міжнародну обстановку. Офіційна антирадянська пропаганда щоденно отруювала свідомість людей брехнею і брудними наклепами на СРСР.

Вторгнення гітлерівського вермахту в Польщу поставило населення Західної Білорусії та Західної України під загрозу фашистської окупації, створило небезпечне становище біля західних кордонів СРСР. Радянський уряд не міг залишитися байдужим до долі своїх єдинокровних братів — західних українців і білорусів, які перебували в буржуазній Польщі на становищі безправних націй. Того ж року, 17 вересня, Червона Армія розпочала свій визвольний похід в західні області.

Тяжка спадщина залишилась після панування буржуазного режиму на землях Західної України. 70 процентів населення — неписьменне, масове безробіття. Робочий день робітників тривав 12—14 годин. Близько 20 процентів селянських господарств не мали навіть шматка орної землі. Майже два мільйони наймитів-строкарів бідували.

Установлення Радянської влади і воз'єднання західних земель з УРСР різко змінило життя трудового люду. Тисячі робітників одержали роботу. Понад мільйон гектарів землі, що раніше належала графам, князям, поміщикам та іншим гнобителям, було передано у безплатне користування селянам. На полях з'явилися трактори. Селяни почали об'єднуватися в колгоспи.

В західні області республіки прибули лікарі, вчителі, агрономи та інші фахівці народного господарства.

Ось що означав вересневий промінь на Західній Україні! Вперше чесний хлібороб-трудар відчув смак свого хліба, вирощеного своїми руками на своїй ниві. То був хліб особливий...

У 1941 році гарний урожай на вільній землі спалив вогонь війни. Гітлерівський чад оповив західноукраїнські міста і села.

Застогнала під фашистським кованим чоботом Волинь. Ще ніколи досі земля цього прекрасного краю, як і сусідньої Польщі, не вбирала стільки безвинної крові. І ніколи не гинуло стільки безвинних людей, не пізнавши до кінця усіх радощів життя, як під час масових розстрілів.

Гітлерівці грабували й розорювали як українські, так і польські хутори та села Волині. З жорстокою послідовністю вони здійснювали свій підступний план

знищення двох слов'янських народів. У масовому терорі проти польського населення вони використовували українських буржуазних націоналістів, проти українського — душолюбів з НЗС * та санаційників **.

Бандити розстрілювали дорослих і членів їх родин, спалювали будинки, грабували майно. Десятки населених пунктів було спалено вщент, а жителів знищено. Зокрема, в північній частині Ровенської області українські буржуазні націоналісти, за неповними даними, вчинили розправу над жителями 25 населених пунктів. Ось чому люди тікали до лісу, шукаючи захисту від націоналістичних головорізів у радянських партизанів.

Частина ж польського населення гуртувалася в загони самооборони. Таких формувань було декілька, зокрема в селах Олександрівка, Рафалівка *** і Пшебраже ****. З польськими антифашистами сіл Олександрівки і Рафалівки 13 липня 1943 року встановили контакт і ми. А сталося це так.

Вранці на лісовій галявині, що поблизу Олександрівки, нашу заставу несподівано хтось обстріляв. Після короткої перестрілки з'ясувалося, що стріляли самооборонці з Олександрівки і Рафалівки, які воюють проти бульбівців. Поляки запевнили, що на радянських партизанів вони зброї ніколи не піднімали і не піднімуть.

Поляки висловили бажання допомагати нам. Це був перший польський загін, з яким ми встановили зв'язок і тісно співробітничали.

Найбільшим з польських загонів самооборони вважався гарнізон села Пшебраже, що налічував кілька сот озброєних жителів.

Якось наприкінці серпня до командування нашого загону звернулися представники цього гарнізону з про-

* НЗС — Народове Сили Збройне (Національні Збройні Сили) — створена в Польщі в кінці 1942 року реакційна військова організація, яка відкрито проголошувала збройну боротьбу проти революційного руху Опору.

** Від назви військово-диктаторського режиму «санації», встановленого у Польщі 1926 року в результаті військового перевороту. Санаційний уряд Ю. Пілсудського прикривав свій реакційний курс демагогічним лозунгом «морального оздоровлення» політичного й економічного життя країни. Політика «санації» завершилася крахом буржуазно-поміщицької Польщі, коли в 1939 році гітлерівські війська окупували країну.

*** Нині с. Муравище Волинської області. — *Ред.*

**** Нині с. Гайове Волинської області. — *Ред.*

ханням про допомогу. Їх розвідка встановила, що чисельна банда українських буржуазних націоналістів має намір напасти на польське село. При перевірці дані підтвердилися. Дві роти нашого загону і партизани загонів М. А. Прокопюка, В. О. Карасьова, що теж дислокувалися в урочищі Лопатень, підготувалися до бою. Спільними з польськими патріотами діями бандерівцям було завдано нищівного удару. На полі бою залишилось кілька десятків убитих бандитів. Чотири ручні і один станковий кулемети та кілька десятків гвинтівок дісталися партизанам. Успішний бій проти банди націоналістів зміцнював впевненість у наших силах, відкривав хороші перспективи на майбутнє.

І ось тепер ми з С. П. Шелестом та командним складом бригади окреслюємо горизонти майбутньої бойової діяльності довіреної нам партизанської частини. Бесіда тривала довго, бо ж ми мали вирішити, що і як треба робити для нашого згуртування, піднесення боєздатності новоствореної партизанської одиниці. Адже попереду — бойові дії в самій Польщі. Наше завдання — спільно піднімати польських патріотів на боротьбу проти ненависних фашистів та їх поплічників.

А в Польщі народ страждав. Підло зраджена антинародною, антинаціональною політикою емігрантського уряду, Польща опинилась у залізних лещатах гітлерівської Німеччини. Обдуреному і кинутому напризволяще народу загрожувало фізичне знищення. Вся країна вкрилась густою мережею концтаборів: Освенцім, Майданек, Тремблінка...

Комбриг важко зітхнув:

— За всю історію Польщі такого лиха ще не було...

— Фашизм — ворог усіх народів. У концтаборах гинуть поляки й українці, росіяни і білоруси, чехи і словаки. Гинуть люди різних націй, шановний Станіслав Павловичу.

— То так, то правда, — тихо промовив Шелест.

Радянські партизани знали, що в умовах жорстокого режиму фашистської окупації й водночас зрадницької політики лондонського емігрантського уряду в Польщі знайшлися сили для організації руху Опору. Їх очолили самовіддані бійці за народне щастя — комуністи, Польська робітничка партія (ППР).

На території країни з 1942 року вели збройну боротьбу партизанські загони і бойові групи Гвардії

Людової (Народної Гвардії) — підпільної військової організації ППР. Уже починаючи з 1943 року основним завданням цих загонів і груп стала взаємодія з Червоною Армією, що вела бойові дії ще у своїй країні. Польські партизани нападали на засоби зв'язку і комунікації фашистів, організовували засади на ворожий транспорт. Одним з найважливіших завдань ГЛ був захист цивільного населення від каральних експедицій німецької поліції і СС.

Формування ГЛ стали справжніми організаторами масової збройної партизанської війни польського народу з фашистськими загарбниками...

Наша бесіда тривала до пізнього вечора. Я познайомився з командирами рот, взводів та інших підрозділів. Враження склалось позитивне. Щоправда, доведеться з ними ще попрацювати, провести їх, так би мовити, через справжню партизанську школу боротьби.

Наступного дня я вирішив пройтися табором бригади, щоб ближче познайомитися з людьми. Партизани мешкали у «лісових казармах» — куренях, які були вміло замасковані, але, як я собі зауважив, розкидані по всьому масиву: під дубом, сосною чи ялиною, серед берез. Я помітив кілька сімейних наметів, нашвидкуруч зшитих із старих брезентів, ряднин.

Ось розташувався взвод Яна Бульвіцького. Ще вчора, ознайомлюючись з командним складом частини, я звернув увагу на цього командира. Високий, з відкритим чолом і чудовою військовою виправкою, він виділявся серед бійців бригади.

Посеред дощатого столу, що стояв під ялиною, я побачив розібраний на шматку тканини ручний кулемет, диск і купку патронів, карабін і трофейний парабелум. Бійці взводу сиділи на лавках біля столу. Помітивши мене, взводний подав команду: «Встати, струнко!» — і доповів, що підрозділ вивчає види зброї.

Я привітався з кожним бійцем. Мені дуже сподобались ці зібрані й акуратні люди. Вони чимось були дуже схожими на свого підтягнутого командира. Я дозволив продовжувати заняття, а сам, сівши поряд, став спостерігати за бійцями. А вони вправно розбирали і складали зброю, зі знанням розповідали про її бойові якості. Інколи Бульвіцький доповнював, ставив додаткові запитання. Вислухавши чергового партизана, щоразу запитував: «Все зрозуміло?» Я помітив, що хлопці

поважають свого командира. І це мене порадувало. Обопільне довір'я єднає колектив.

Коли заняття скінчилися, мене обступили бійці взводу і засипали запитаннями. Їх, виявляється, дуже цікавило становище у світі й на фронтах війни, зокрема подробиці розгрому фашистів під Москвою, Сталінградом, битви на Курській дузі, наступу радянських військ на Лівобережній Україні. Я зробив короткий огляд подій. Мені добре допомогли зведення Радінформбюро, одержані штабом з'єднання по каналах радіозв'язку з Великою землею.

Слухали уважно. А коли я закінчив, один з бійців мовив:

— Тепер німцям не вибратися. Наближається їхній «капут».

Інші підхопили:

— Тепер вони запам'ятають і Сталінград і Курськ.

— Для цього необхідна пам'ять. Особливо тим, хто залишиться живим...

— І тим, хто народиться пізніше.

З особливою радістю дізналися поляки про створення в Радянському Союзі 1-ї польської піхотної дивізії імені Тадеуша Костюшко, яка започаткувала виникнення Війська Польського — нової армії, що спиралася на демократичні ідеї, свободоловнбні традиції польського народу, на союз і дружбу з СРСР.

Я розповів, як 15 червня цього року в селі Сельці Рязанської області воїни дивізії прийняли присягу. Ванда Василевська — один з керівників Спілки польських патріотів (СПП) вручила командирю дивізії Зігмунду Берлінгу бойовий прапор, на якому було написано: «За нашу і вашу свободу». Після прийняття присяги відбувся парад, який приймав командир дивізії Зігмунд Берлінг у присутності членів СПП, генералів і офіцерів Радянської Армії...

— Хай живе братерство по зброї Червоної Армії і Війська Польського! — вигукнули партизани, схвильовані моїми словами.

Після взводу Яна Бульвіцького я відвідав ще окремі підрозділи. Перевірив збереження зброї, знання матеріальної частини, спостерігав за стройовою підготовкою, поцікавився роботою харчоблоку, якістю продуктів і доставкою води. Де не було належного порядку, зробив зауваження.

В одному з глухих куточків табору я помітив двох молодих партизанів. Один з них, зіпершись спиною на дерево, тримав обгорнуту онучею ногу на шматку якоїсь шкіри. Другий — він представився Збігневом Малищицьким — гострим ножом обводив навколо ступні друга. Намітивши овал, він вправно вирізав постіл. Через прорізи по боках постела пропустив волоку. Потім підвівся і з усмішкою пояснив мені:

— Це, прошу товариша комісара, виготовляю «гумовик» — модельне взуття «а-ля фіурер». Персонально для Бронька з Рафалівки.

— У цих «гумовиках», — додав Бронек, — легко гнається за фашистами. А ще легше тікати.

Він взувся в постолі і, як видно, залишився ними дуже задоволений.

«Ось ще одна проблема, — подумки відзначив я, — одяг і взуття для партизанів». Більшість бійців, за моїми спостереженнями, мали гостру потребу в одязі і взутті. У цьому я переконався уже наступного дня, коли представлявся усій бригаді. Вишикувані переді мною бійці були погано одягнені і взуті.

Що ж, необхідним будемо поповнюватися за рахунок окупантів. Однак головним завданням залишалось навчити бійців мистецтву партизанських дій. Прибулих до бригади новачків необхідно навчити володіти зброєю. Частина партизанів має пройти курс мінування, щоб висаджувати в повітря важливі об'єкти ворога.

Партизанська наука воювати — складна і мудра. У неї свої особливості. Якщо треба стріляти, то у найважливішу ціль і при цьому залишатися непомітним. Щоб знищити якомога більше ворогів, треба вміти витрачати особистий «арсенал», непомітно маневрувати і з'являтися там, де тебе не чекають.

Ми з Шелестом знову засіли за план подальших дій. Штаб з'єднання попереджав, що на формування бригади і її бойову підготовку часу обмаль: насувається зима з морозами і хуртовинами. Де житимуть бійці — у куренях, наметах?..

Сходимося на тому, що весь особовий склад необхідно розмістити в землянках. Бажано — кожен взвод окремо.

— Це буде абсолютно правильно, — говорить Шелест. — Землянка стане, так би мовити, взводним класом, ліс, поле — навчальним полігоном. Бойові сутички

з противником — закріпленням набутих знань. Значить, будемо будуватись і дуже швидко.

— Отже,— підсумовую я,— треба подумати про будівельний матеріал.

До штабу зайшов Григорій Матвійович Біда, заступник командира бригади по розвідці. Доповідає, що вчора він був у Любешеві. Там лісозавод завалений кругляком, шпалами, дошками. На цілу дивізію вистачить. Сотні штабелів лісоматеріалу гітлерівці підготували для відправки до фатерлянду, та партизани-Федоровці підоспіли вчасно.

Я розуміюче переглянувся з комбригом: вчасно з'явився головний бригадний розвідник.

— Як думаєш, товаришу комісар, мабуть, треба скористатися «передбачливістю» окупантів?..

— Безперечно. Тепер лісоматеріал піде до нашого табору. За призначенням.

Вранці наступного дня ми з Шелестом поїхали до Любешева. Це невеличке містечко з одноповерховими будинками на волинському Поліссі було відбите у ворога партизанами з'єднання О. Ф. Федорова. Народні месники назвали його партизанським містом. І це було якоюсь мірою символічно. З прибуттям на Волинь з'єднання зброєю здобуло право називатись Чернігівсько-Волинським, а Олексій Федорович був затверджений секретарем Волинського підпільного обкому партії.

Як засвідчують історичні документи, Любешів відомий з XV століття. Нині — це районний центр Волинської області. Тут, у колишній монастирській школі, в 1753—1758 роках навчався Тадеуш Костюшко, національний герой польського народу.

Нову яскраву сторінку в історію Любешева вписав вересень 1939 року. Комуністи містечка, які вийшли з підпілля, створили ревком. Його керівником став С. П. Джуманюк. Створений загін народної міліції роззброїв польських жандармів. А 30 вересня любешівці радо вітали війська Червоної Армії.

Почалося будівництво нового життя. Уже в другій половині 1940 року задзвеніли веселі дитячі голоси в новій двоповерховій школі. Було відкрито лікарню, амбулаторію, аптеку, два магазини, поштове відділення...

29 червня 1941 року гітлерівські війська вдерлися до Любешева. Фашисти встановили кривавий окупацій-

В М О В

ІСТОРИЧНА ІНТЕРВ'Ю

ний режим. У центрі селища влаштували гетто, куди зганяли радянських людей. Вбивали євреїв, українців, росіян, білорусів, поляків, усіх, хто був противником або підозрювався в негативному ставленні до фашистського режиму. Понад 100 юнаків і дівчат окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини...

І все ж Любешів не скорився. У перші ж дні окупації виникла підпільна партійно-комсомольська група з 16 чоловік, яка в міру своїх можливостей боролась проти ворога. Пізніше підпільники влилися до партизанських загонів...

У Любешеві ми познайомилися з партизанським командантом містечка, командиром загону імені Котовського С. Ф. Фроловим — молодим кремезним чоловіком. На його смаглявому вольовому обличчі виділялися блискучі карі очі.

Коли ми з Шелестом відрекомендувалися, Фролов запросив сісти і запитливо глянув на нас.

— Які думи-плани привели вас сюди?

Вислухавши нас, він впевнено сказав:

— Польським побратимам допоможемо.— І одразу віддав відповідні розпорядження.

Бійці навантажили шість підвід необхідним матеріалом і доставили до бригадного табору.

ВИПРОБУВАННЯ

Партизанське життя взагалі суворе, а в лісі й поготів: болота, комарі, холод і голод. Інколи трапляються несподіванки, які наводять на роздуми...

Нещодавно, йдучи табором, я побачив біля багаття струнку дівчину в штанях і пуховій кофточці. Її голову прикрашала чудернацька піраміда з світло-русявого волосся. Вона допомагала куховарці чистити картоплю. Мою увагу привернули її забинтовані руки.

«Мабуть, поранені»,— подумав я і вирішив зробити зауваження куховарці.

Підходжу, знайомлюсь.

— Галина Доривальська,— представилась дівчина російською мовою.— По-польськи просто Геля.

— Що сталося з вашими руками, Гелю?— запитую.— Ви в бою були поранені?

Геля зашарілася і зніяковіло відповіла:

— Ні, товаришу комісар, я не була в бою. Але даю слово патріотки, буду...

В її волошкових очах спалахнули іскорки.

— А оце,— вона підняла забинтовані руки,— я зав'язала, щоб овочі не зіпсували шкіру...

Отаке! Я, звичайно, розумів, що людині, яка зростає у відносному затишку, нелегко звикнути до складних умов партизанського життя. Тим паче дівчині. Але три-вожна думка: «Як же ти, білоручко, поведешся в бою?» — примусила мене сказати:

— Майте на увазі, Гелю, головне, щоб душа була чистою, а бруд з рук завжди можна змити. Брудну душу відчистити важче. Ось закінчиться війна, будемо наводити красу...

Геля хитнула своєю пірамідою.

— Я зрозуміла, товаришу комісар...

І вона почала швидко розмотувати бинти. Аби не бентежити більше дівчину, я поспішив відійти.

— Товаришу комісар,— кинула мені вслід Геля,— даю слово, що в бою...

Останні слова потонули в шумі лісу, але я зрозумів, що юнка ще покаже себе в наступних боях.

Через кілька днів ми з Григорієм Бідою доставили в ліс ще 107 підвід з будівельним матеріалом. Спорудження зимового табору набирає темпів. Ліс вирує, як розтривожений мурашник. Роботами керують командири рот Олександр Фудалій і Сергій Апанасевич. Один одного вони розуміють з півслова. Помітивши нас, поспішили назустріч.

— Товаришу комісар,— доповідає Фудалій,— котловани готові.

— Можна підземні палаци закладати,— додає, жартуючи, Апанасевич.

Я з задоволенням дивився на цих друзів і думав, що з них виростуть хороші бойові командири, якщо, звичайно, доля змилується над ними...

Через кілька днів нам стало відомо, що фашисти повели наступ на село Нові Червища. Добре озброєні, вони рішуче вступають у бій. Командування з'єднання вирішило розгромити вороже угруповання і кинуло проти нього ударний загін, в складі якого були і польські патріоти. Місцеві жителі всіляко допомагали партизанам, виконуючи обов'язки розвідників, зв'язкових і провідників.

Генерал-майор Федоров викликав мене та Шелеста до штабу.

— Обстановка тривожна. Карателі почали наступ з метою відтиснути партизанів від Ковельського залізничного вузла. Фашисти намагаються, щоб залізниця працювала на них на повну потужність, але з такими сусідами, як партизани, хіба цього досягнеш! Ось вони і посилають у наступ солдатів. Ретельно замаскуйте табір з мирним населенням. Будьте готові до бойових дій.

— Буде виконано!

Війна завжди схожа на морський приплив і відплив. Сьогодні може бути перемога, а завтра — невдача. Партизанська боротьба в тилу ворога — війна особлива, і її успіх залежить від ряду факторів. Одним з вирішальних я вважаю моральний. Він включає масово-політичну і партійно-виховну роботу комуністів і комсомольців серед партизанів. У з'єднанні Федорова робота з людьми — це непорушний закон. У нашій бригаді, основу якої складають польські патріоти, процес впливу на бійців проходив дещо інакше. Ось приклад.

Хоч звістка про наступ фашистів швидко облетіла табір, вона не порушила загального ритму життя. Тривога торкнулась лише декого. Йдучи табором, я почув:

— Товаришу комісар, герман близько!

— Еге ж, близько,— відповідаю спокійно і крокую далі.

— Товаришу комісар,— чую з іншого боку,— герман з гармат палить.

— У вас добрий слух, герман справді палить з гармат.

І, ніби нічого не сталося, продовжую спостерігати за спорудженням нової землянки. Я розумів, що витримка і спокій командира інколи діють на бійця краще, ніж будь-які слова.

Після захоплення противником Березичів над Лісоградом, величезним партизанським табором, де базуються частини з'єднання О. Ф. Федорова і наша бригада, нависла небезпека.

За наказом штабу ми разом з основними частинами з'єднання переходимо ближче до села Залізниця. Мирне населення, яке так натерпілося від окупантів та місцевих націоналістів, супроводжує нас, поспішаючи до лісів.

Уранці 18 жовтня з'єднання з боєм відійшло від Залізниці й зайняло оборону на узліссі великого лісового масиву між Чапчами й Лобною. Після невдалого наступу карателі відкотилися назад.

І відразу ж одержуємо наказ на марш. Командування з'єднання вирішило: щоб не тягнути за собою багатолікий і стоголосий обоз мирних жителів, його треба сховати у спеціально побудованому таборі, добре замаскованому у лісовій глушині. Охоронятиме його Кіровський загін, якому придається 70 добре озброєних бійців з нашої бригади. Усе це робиться для того, щоб обманути ворога і уникнути кровопролитного бою поблизу розташування великої маси біженців.

20 жовтня о 16 годині частини з'єднання генерал-майора О. Ф. Федорова вирушили за маршрутом Озерці — Мульчиці — Млинок за річку Стир. Усі загони вийшли з лісу організовано. Бригада рухається за господарською частиною з'єднання.

Ще на початку маршу до мене під'їхав О. Ф. Федоров і сказав:

— Ну, Вікторе, будь уважним. Марш відповідальний, особливо для вашої бригади.

На підході до річки Стир по нашій колоні ворог відкрив артилерійський вогонь. Нам не вдалося з ходу форсувати водний рубіж, і ми змушені були знову відійти до лісу. Там нас вогнем зустріли націоналісти, які перебували в засаді. Загибло четверо бійців. Серед них — хороший командир роти загону імені Щорса Вася Смагін і боєць нашої бригади Стефан П'яседський. Шкода хороброго командира і бійця-патріота польської бригади, який не встиг звести свій рахунок з ворогом за уярмлену вітчизну.

Загін імені Щорса, кавалерійський ескадрон і рота саперів вибили фашистів з Мульчиців і приступили до наведення переправи через річку.

До чого ж хороший народ партизанський! Скільки в тяжку годину народжується ініціативи, енергії, героїзму!

Над Стирем ще клубочився ранковий туман, ще навкруги лежала німа тиша, а о п'ятій годині переправа була готова. Наші колони заздалегідь почали підтягуватись до річки.

Мені випало чергувати по з'єднанню. Як відомо, під час пересування великої маси людей, військових чи то партизанів — однаково, в дорозі завжди щось трапляє-

ться. Буває, зламається колесо у возі чи пристали коні і не можуть вибратися на горбок, а віз відкочується, і при цьому боеприпаси, міни чи кулемети падають на землю. Коні хропуть, стають на диби. Метуться їздові. А коли це «щось» виникає, так і знай: обов'язково виникне «пробка», яку потім дуже важко ліквідувати. А це вже зовсім погана річ.

Отож, щоб нічого подібного не сталося, доводиться працювати з великим напруженням сил, контролювати все і самому бути там, де найбільш загрозове становище.

Нам пощастило. Без пригод і «пробки» ми форсували Стир і, пройшовши п'ять кілометрів, зупинились на короткий відпочинок. Стефан Бялосевич, мій ординарець, з радіщів заспівав:

Дунай-річку перейшли,
На поляні стали,
Гей, гей, у-ха-ха,
На поляні стали.

Партизани приводять себе в порядок. Чую, як серед них лунають жарти. Адже партизану без гумору жити не можна. До цього його спонукають умови життя.

Несподівано з протилежного берега почулися постріли. Виявилось, гітлерівці, крадькома наблизившись до річки, почали з мінометів обстрілювати місце переправи партизанських колон. Та міни падали туди, де нас вже не було.

— Ні, ти мені скажи, чому Гітлер такий гад? — допитувався один їздовий у партизана, озброєного автоматом.

— Гад — це ніжно сказано, — відповів той. — Усьому світу відомо, що ще й ненаситний людоджер. Він, його військо та наші «лондонці».

Поляк сплюнув, вилаявся і повагом покрокував до свого взводу.

Я зрозумів, що цей боець-патріот люто ненавидить як фашистів, так і «лондонський уряд», який сидить десь за тридев'ять земель від польського народу і каламутить воду, підбурюючи своїх земляків проти Червоної Армії, всього Радянського Союзу.

О 1 годині ночі здаю чергування, а о 3-й з'єднання знову на марші. Не помітили, як за спиною залишились 20 кілометрів дороги.

Неподалік від села Біла на кілька днів зупинились на відпочинок.

Обстановка тривожна, не зовсім ясна. Щодня ворожі літаки кружляють над селами, скидають бомби, розстрілюють усе живе з кулеметів.

Бійці з ненавистю спостерігають за повітряними хижаками.

Цей марш, як і говорив О. Ф. Федоров, став попереднім випробуванням бригади перед майбутніми бойовими діями, іспитом фізичних, духовних і моральних сил бійців. Бригада пройнялась духом бойової обстановки і, я вважаю, з гідністю витримала екзамен.

Штаб бригади зайнявся нагальною справою, що виникла з умов ведення бойових дій. Це — створення взводу розвідки, взводу підривників і комендантського відділення.

До взводу розвідки було підбрано 11 бійців: Валентина Дорожинського, Іллю Пінчука, Володимира Книша, Костянтина Скупинського, Андрія Вуйцика, Франека Полякевича, Стефана Дудека, Чеслава Сичека, Станіслава Кургановича, Томаша Терлецького, Мар'яна Рогулю. Командиром взводу призначено Валентина Дорожинського.

Григорій Біда, начальник розвідки бригади, прискіпливо зважував кандидатуру кожного бійця, вивчав їх характер, звички.

— Запам'ятайте, хлопці,— казав при зустрічі з новими розвідниками.— Від вас вимагається одне — бути невловимими і всевидючими, сміливими і хитрими. Хто цю заповідь порушить, того з розвідки геть! Зрозуміло?

Цей чоловік привертав до себе увагу з першої зустрічі. Високий на зріст, міцний, мов дубок, з правильними рисами продовгуватого обличчя, рівним, з ледь помітною горбинкою, носом і сірими проникливими очима. Він мав особливе відчуття людини, її натури. Родом був з села Янчекрак * Запорізької області. Закінчивши восьмирічку, працював слюсарем-машиністом на залізниці і уже до початку війни мав шість років трудового стажу. З початку війни він служив у піхотній розвідці і проявив себе відважним воїном. Після спеціальної підготовки у листопаді 1942 року його було закинуто у ворожий тил до Брянських лісів, де в той час перебувало з'єднан-

* Нині с. Кам'янське Василівського району.— *Ред.*

ня О. Ф. Федорова. Саме в партизанських лавах повністю розкрився розвідницький талант Григорія Біди.

Групу підричників-диверсантів, теж з 11 чоловік, очолив Ігнацій Мендак, завжди спокійний, врівноважений, але надзвичайно відважний партизан. Мінер саме таким і має бути.

Комендантським відділенням, що складалося з шести чоловік, доручено командувати Адаму Козинозі.

Як політпрацівник я, звичайно, знав про силу слова, отож з усією відповідальністю взявся за створення бойових листків бригади. Я знав, що ці «метелики», як часто їх називають бійці, для багатьох партизанів нашої польської бригади — справжнє відкриття. Адже нічого подібного в старій польській армії не було. Для них дивно, що отак просто і відверто можна говорити про життя, критикувати помилки. Придивляючись до бійців, прислухаючись до їхніх розмов, вивчаючи їхнє життя, я бачив, що народ у нас в основному хороший, бойовий.

Я впевнений, що свідома дисципліна — основа основ боєготовності і боєздатності будь-якого війська. Це ж стосується і партизанів. Отож під час написання передової статті для бойового листка я завжди керуюся стремлінням привчати людей працювати в нових для них обставинах.

Звичайно, у такій бригаді, як наша, у виховній роботі виникають певні труднощі.

Якось мені доповіли, що партизани Мар'ян Фрикач, Шимон Бодзевич і Збігнев Гаїк скаржаться на складності партизанського життя.

Вирішив поговорити з ними відверто. Викликаю хлопців в штаб, запрошую сісти, розпитую, як живеться.

— Важко нам, — зізнаються хлопці. — Куди не повернись, всюди дисципліна.

Так, зрозумів я, скучили хлопці за домашнім теплом, і труднощі, очевидно, їх злякали. З серцем кажу:

— Що, пожаліли себе? А крові народної вам не жалко?! Ви бачили злочини фашистів у містах і селах? Попіл руїн, кров невинних жертв не стукає у ваші серця? Невже ви можете залишити на поталу гітлерівцям свою рідну землю?

Соромно стало цим партизанам. Зізнавшись у своїй вині, дали слово нещадно бити фашистів. Не втратили вони своєї совісті й гідності.

У бойових зонах за пересуванням гітлерівців стежать очі розвідників. Про все помічене доповідають штабові.

Сьогодні день пройшов відносно спокійно. Люди чистять зброю, латають одяг, у підрозділах проводяться навчання.

А над головами гудуть ворожі літаки.

— Розшукують нас,— розмірковують бійці, спостерігаючи за ними.— Видно, партизани їм добре надали.

Жителі навколишніх сіл зранку до вечора переховуються у лісах та вибалках. Там же вони тримають свій нехитрий скарб, а коли стемніє, повертаються до дому.

Та буває, що й уночі немає їм спокою: лютують націоналісти. Не встигнуть люди лягти спати, як чується грукіт у двері:

— Відчиняй, бидло! Давай хліб, молоко, сало, масло...

Увірвуться, пограбують і налякають. А наступної ночі знову те ж саме.

На окупованій території селянин — нещасна людина. Неозброєний, беззахисний. А грабують його і знущаються над ним і гітлерівці, і бульбівці, і польські націоналісти.

Тривога і горе поселились у селах Волині. Завітаєш до першої-ліпшої хати — одні голі стіни та ікони. Навіть рушників немає.

Село Привітівка, куди ми поїхали 31 жовтня, щоб погомоніти з людьми, не було винятком. Що чекає нас тут? Попередньо у цьому селі побувала наша розвідка. Жодної банди в селі не виявлено.

Село зустріло партизанів настороженою тишею. На вулицях — ні душі.

— Мабуть, тут людей немає,— кинув догадку хтось із хлопців.

— Або ж нас бояться,— додав інший.

— Чого нас боятися, ми ж не мародери...

— Хіба ж вони знають. Придавив Гітлер селян, от і немає у них іскорки життя.

Справді, не схожа українська Привітівка на себе. Не чути ні гомону людського, ні пісень, як було до війни. Та й звідки їм бути, коли над селом розіп'яла крила смерті чорна свастика.

Лише по ледь помітним ознакам ми зрозуміли, що люди в селі є: то колихнеться фіранка, то стиха скрипнуть ледь відчинені двері. Виставивши дозорні пости, ми розійшлися по хатах, почали знайомитися з селянами. Холодок неприязні помітно танув. Адже більшість наших партизанів, що прибула до села, розуміла свою «генеральну лінію» по відношенню до населення і дотримувалась її. Це був наслідок тієї копіткої виховної роботи, яка проводилася у бригаді.

Коли майже все населення Привітівки на наше запрошення зібралось в центрі села, до гурту наблизився невисокий, з виразними очима під кошлатими бровами дідок. Він став нас уважно розглядати й розпитувати про бої та труднощі партизанського життя. Я побачив, що до нього потягнулися односельці, прислухаються до його слів, ніби від них багато що залежатиме.

— Товаришу партизанський комісар,— звернувся дідок до мене.— Розкажіть нам, темним людям, що коїть ся на білому світі, чи далеко від нас мир?

— Червона Армія, батьку, робить усе для того, щоб він швидше настав. Ось про це сьогодні і хочу я розповісти вам, привітівцям.

Люди тісніше обступили мене, дехто навіть шапки познімав, аби краще було чути. Я ж, ставши на горбочок, щоб усіх було видно, став розказувати про велику боротьбу всього радянського народу проти німецько-фашистських загарбників, про героїчні дії Червоної Армії і тилу, про Військо Польське, воїни якого не шкодують себе, своєї крові в боротьбі за велике і святе діло. Тут, на захопленій ворогом території, теж є відважні люди, які згуртувалися, щоб знищувати ненависних окупантів. Розповідаючи про становище на фронтах, я користувався останніми зведеннями Радінформбюро.

Люди слухали, затамувавши подих. А коли я повідомив, що передові з'єднання радянських військ у вересні вийшли на Дніпро, у натовпі гулко залунали оплески. Обличчя людей засвітилися радісними усмішками.

— Слава, слава Червоній Армії! — почулося над селом.

А потім я сказав:

— Товариші привітівці! Незабаром настане день, коли ви зможете послати палкий привіт визволеному древньому Києву, столиці нашої Радянської України!.. Скоро, скоро Київ буде наш!

З гурту я почув несподіване запитання:

— А як ви живете? З провіантом як?

Та дідок, випередивши мене, відповів.

— Вони,— вказав на нас,— не грабують і не вимагають, хоч потребу в провіанті мають. Чуєте?

— Чуємо, чуємо,— загомоніли селяни.

— Отож громадою допоможемо партизанам як своєму війську червоному...

— Допоможемо, свої ж люди...

— Ну, коли так, то до діла.

І дідок, навіть не попросившись, почвалав зі сходки. За ним почали розходитись односельці. Лише дівтора вешталась біля нас, зачудовано позираючи на зброю.

Того дня жителі Привітівки самі зібрали нам продовольство: хліб, худобу, птицю, зерно, муку... Уже й звечоріло, а селяни несли і несли свої дарунки. На прохання людей невеликий загін заночував у селі. Ще довго того вечора гомоніли господарі хат з партизанами.

Вїжджаючи з села рано-вранці, ми щиро подякували селянам за їх братню допомогу, з дідком розпрощались як давні, старі друзі.

Продукти було благополучно доставлено до табору, і я після короткого відпочинку поїхав у штаб з'єднання, щоб доповісти про зустріч з селянами Привітівки.

Тут я познайомився з командиром Ровенського партизанського з'єднання І. П. Федоровим. Цей командир прибув у важливих справах, які завжди спільно вирішувались у штабі з'єднання.

Повернувшись назад, я дізнався про пригоду.

Вїжджаючи з Привітівки, ми залишили частину продуктів, за якими згодом направили групу партизанів. В дорозі група зіткнулась з невідомими озброєними людьми. Це була розвідка з'єднання І. П. Федорова. Нашу групу вона обеззброїла. Добре, що не перестрілялись. На війні, та ще й у наших умовах всяка буває...

5 листопада, напередодні 26-ї річниці Великого Жовтня, ми повернулися до своїх старих таборів, у Лісоград. А наступного дня бригаду сколихнула радісна звістка:

— Київ визволено! Київ наш! Ура!

Ця звістка летіла від серця до серця, вона підносила дух людей, вселяла віру у неминучий розгром фашизму.

Розуміючи важливість цього повідомлення, я доручив кільком партизанам переписати його в десятках примірників польською і українською мовами. А зв'язкові рознесли їх у найглухіші села лісового краю, навіть у Білорусію. Наші розвідники поїхали і в Привітівку, щоб розповісти добрим людям про визволення столиці Радянської України.

Бригада увійшла в русло трудових буднів. Налагодилась бойова підготовка в підрозділах, мінери готувалися до диверсій, штаб займався своїми повсякденними справами.

13 листопада мене викликав до штабу генерал Федоров і запропонував побувати у селі Лобна і познайомитись з місцевим священиком, який неодноразово допомагав партизанам. Його потрібно вмовити переїхати з родиною у ліс, до партизанів.

Перед виїздом до Лобної я переговорив з Григорієм Бідою, який добре знав навколишні села і багатьох жителів. Командир розвідки повідомив, що особисто знайомий з священиком, про якого говорив Федоров, і має від нього подарунок — чудового коня за кличкою Мурза. Священиком був Федір Пилькевич, або отець Федір, як називали його селяни. Григорій підтвердив, що священику дійсно загрожує небезпека з боку карателів, які в будь-який момент можуть нагрянути в село, і запропонував поїхати разом зі мною.

У Лобній нас зустріли тепло, а отець Федір радо, як давньому знайомому, потиснув руку Біді. Та, на жаль, наш замір не вдався. Священик категорично відмовився від запрошення поселитися в партизанському таборі.

— Прощу передати вашому командуванню мою глибоку вдячність за піклування. Сподіваюсь, незабаром війна скінчиться, і я маю надію, що люди житимуть краще. У мирі й благодаті,— з цими словами розпрощався він з нами.

Одного осіннього дня Леонід Гнатович Зайчиков, наш партизанський фельдшер, запросив мене на бесіду з дівчатами — бійцями бригади, котрі звернулися до штабу бригади з проханням зарахувати їх в медсанчастину. Леонід уже мав певну думку про кожну з дівчат, і мені приємно, що він дуже хороше говорить про цих

польських патріоток, які свідомо пішли на нелегку боротьбу з гітлерівськими загарбниками.

Дехто з них ще не був у боях. Однак Зайчиков повідомив, що кілька дівчат працювали в місцевому підпіллі.

Ось переді мною сидять вісім патріоток. Я знайомлюсь з ними: Слава Ковальчук, Геля Доривальська (її я уже знаю: це та сама дівчина, яка бинтувала руки перед чищенням картоплі), Яніна Фудалій, Марта Матис, Яніна Козирадська, Фелікса Карбовник, Зося Антоняк, Марися Сокол.

Для цих молодих партизанок ліс став своєю школою. А вчителем для них був Л. Г. Зайчиков, який з усією енергією взявся за довірену йому справу. Крім проведення занять з майбутніми медсестрами, командування бригади доручило йому навчити усіх жінок надавати першу допомогу пораненим, лікувати хворих.

Партизанський фельдшер уже не раз бував у боях, мав чималий досвід подання допомоги пораненим в умовах лісу. Уважний і неквапливий, він терпляче й наполегливо передавав знання своїм ученицям.

ПРИСЯГА

Партизанська присяга...

Звістка про цю урочисту в житті польської партизанської бригади подію викликала різні думки, здогадки, одне слово, знайшла найширший відгук.

Це й зрозуміло. Для польських партизанів військова присяга стане важливим етапом у житті, а, можливо, для декого з них — переломним моментом у свідомості. Адже певна частина бійців бригади — поляки, які емігрували в західні області України під час вторгнення гітлерівських військ на територію їхньої вітчизни, — прості люди, трударі. Щоправда, серед них є кілька офіцерів старої польської армії, котрих, звичайно, також хвилювала церемонія прийняття урочистої присяги під партизанським прапором.

Більшість партизанів розуміла, що без присяги війська немає. Без неї солдат не солдат. Вона робить його воїном, захисником свого народу, благословляє і веде на подвиг.

Напередодні прийняття присяги командний склад і штаб бригади працювали напружено. Треба було чуй-

ним і правдивим словом проникнути в душі і серця людей, щоб вони відчули, в ім'я чого беруть на себе високу клятву. Нам хотілося, щоб уся бригада прийняла її свідомо.

В останній день підготовки до цієї великої і святої справи у моєму щоденнику з'явилися записи:

«1. Усі бійці вивчили зміст присяги.

2. Склад бригади ознайомлено з порядком прийняття військової присяги.

3. Випущено спеціальні бойові листки і стінну газету.

4. В кожному підрозділі підготовлено плакати з текстом партизанської присяги.

5. Проведено нараду з командирами підрозділів.

6. Підготовлено місце, де відбудеться урочиста церемонія прийняття присяги».

Мене неодноразово запитували генерал-майор О. Ф. Федоров і комісар В. М. Дружинін:

— Як ведеться підготовка до прийняття присяги?

Тепер зможу доповісти, що все готово. Заздалегідь я цікавився, як відбувалася така церемонія в польській армії. Нам потрібно було це знати, адже навіть якась малесенька деталь ритуалу могла вплинути на душу партизана в той чи інший бік.

Мені всебічно допомагав у політико-виховній роботі Густав-Алеф Больков'як, («Алеф»), представник 2-го округу ГЛ Люблінщини. Там він редагував газету «Трибуна Землі Люблінської», перший номер якої вийшов 4 червня 1943 року. Газета вважалася офіційним органом окружному ППР. 17 вересня 1943 року він був направлений у з'єднання О. Ф. Федорова для зв'язку з радянськими партизанами. Працював у політвідділі з'єднання.

Брав участь у формуванні нашої бригади. Ось і нині особливу увагу приділяв підготовці до прийняття присяги, за що я йому дуже вдячний.

21 листопада о 12 годині дня бригада вишикувалася на урочистій лінійці. Незадовго до цього прибули О. Ф. Федоров, В. М. Дружинін, Д. І. Рванов, «Алеф» та інші командири з'єднання. Усі були святково одягнені (наскільки дозволяли партизанські умови), з нагородами, обличчя — урочисто-суворі.

Пролунала команда, і настав момент, до якого ми так довго, терпляче й наполегливо готувались,

Першим присягу прийняв командир бригади С. П. Шелест. За ним — командири рот, а потім у центр шеренги виходив кожен боєць бригади.

Церемонія прийняття присяги тривала майже годину. Це була неповторна мить не лише в моєму житті, але й у житті бійців усієї бригади. Я з хвилюванням спостерігав за їх обличчями — серйозними, зосередженими.

Прозвучала коротка команда:

— Командирам п'ять кроків уперед!

Генерал, а за ним всі ми тиснемо руки кожному, по-здоровляємо з прийняттям присяги.

Комісар з'єднання В. М. Дружинін звернувся з вітанням до бійців і командирів бригади. Він ще раз коротко наголосив на значенні польської бригади, а також радянських партизанів у боротьбі за визволення Польщі, за повний розгром ворога.

А потім був парад. Бійці бригади пройшли перед командуванням з'єднання і бригади чітким строем.

Після обіду партизани відпочивали, веселились. День пройшов святково, піднесено.

Наступного дня Шелест, Рванов і я виїхали до села Лобна. Нас не переставала турбувати доля партизанських сімей і всього населення цього села, над якими, ми знали, нависла загроза знищення карателями і бандами націоналістів.

В селі ми пробули два дні. Завітали до кожної оселі, бесідували з селянами, ознайомилися з умовами їх життя. Тяжко, дуже тяжко живеться людям. Голод, постійна загроза нападу банд. Особливо жаль жінок, стариків, дітей.

Нам вдалося умовити багатьох жителів села перейти в ліс, де їм буде забезпечено спокій. Люди зраділи, заметушилися, збираючи своє убоге збіжжя.

Недалеко від нашого табору ми організували цивільний табір для біженців. Комендантом призначили Юзефа Яблонського. В його обов'язки входило піклуватися про безпеку селян, особливо дітей. На допомогу Юзефу послали кількох партизанів.

— Наче вдруге на світ народились, — гомоніли між собою селяни. — Якби нас не забрали до лісу, то не знаємо, чи бачили б ми сонце...

А мені на душі стало радісно і легко від того, що нам вдалося врятувати від лабет каральників та

націоналістів людей. Тим паче, що я бачив, як раділи бійці бригади, чиї сім'ї знаходилися тепер у цивільному таборі. Звичайно, їм спокійно стало від того, що віднині їх рідним не загрожує небезпека.

Ранок 26 листопада видався гарний. Легкий морозець, дзвенить під копитами коней земля. Ліс, оповитий ранковим серпанком, задумливий і тривожний. Сонце ще не піднялося, але вже відчувалося, що його промені ось-ось проб'ються крізь пелену туману.

Наш невеликий загін прямує до Озерець. Шелест, Біда і я їдемо попереду. За нами — кінна розвідка.

В Озерцях ми зустріли партизанську заставу з'єднання.

— Як поживаєте? — після взаємного вітання запитує старший.

— Зростаємо, — відповідаю.

— То добре. Ми вам ось ще декого підкинемо, — і вказав рукою на групу озброєних людей, що стояла осторонь. Їх було чоловік сімнадцять, переважно молодого і середнього віку. Одягнені у форму поліцаїв.

— Хто у вас старший? — запитую.

Від групи відділився чоловік.

— З вашого дозволу, я — Зігмунд Масніцький. Ми, проше пана командира, поліціанти, колишні..

Що це за люди? З якою метою прийшли вони до партизанів? Гітлерівська служба безпеки не раз підкидала у наші ряди своїх «жучків» — агентів і провокаторів під виглядом втікачів. Хто ж насправді ці «поліціанти»?

Перебиваючи один одного, поляки почали розповідати, що вони з Рафалівки, служили в окупантів примусово. Згуртувавшись в групу однодумців, чекали нагоди втекти до партизанів. А коли дізналися, що поблизу Любешева формується польський партизанський загін, вирішили йти в ліс.

— Візьміть нас до себе. Ліпше загинути в бою з ворогом, ніж терпіти його тиранію над нашим народом, — від імені усієї групи сказав Зігмунд Масніцький.

— Ми ще помірємося силою з проклятими фашистами, — з ненавистю додав поляк, який представився Владиславом Дітковським.

— Оце слово справжнього польського патріота! — схвально вигукнув комбриг Шелест.

Ми поговорили з кожним перебіжчиком окремо. Потім, зібравши всю групу, С. П. Шелест сказав:

— Ну що ж, хлопці, приходьте до нашої бригади. У нас воюють поляки-патріоти. Будете битися з фашистами. У колективі і в боях, надіюсь, ви себе покажете.

До мене зайшов Олександр Фудалій, командир 1-ї роти. Рішуче знявши з себе ремінь, зброю і ставши по команді «струнко», він раптом сказав:

— Товаришу комісар, я уже не командир.

— Що це значить?

— А те, що мою офіцерську честь порушено, а я терпіти цього не можу.

Голос у Олександра схвильований, риси обличчя загострилися, в очах — образа.

Виявилось, що політрук Ф. І. Черін, не погодивши з Фудалієм час занять, скликав бійців на політінформацію. Це й не сподобалось командирі роти.

Цей факт підказав штабу бригади розробити план бойової і виховної підготовки для рот і взводів з чітким визначенням погодинного часу. А мені додалося роздумів про те, яким чином провести з ротними бесіду про взаєморозуміння і узгодження усіх дій між командиром і політрусом в підрозділах. Треба було довести, що від цього залежатиме успіх майбутніх бойових операцій усієї бригади.

29 листопада зі штабу з'єднання нам повідомили, що до бригади направлено групу спеціалістів.

І ось перед нами вишикувались вісім чоловіків, одягнених у військову форму.

— Група бійців-інтернаціоналістів прибула у ваше розпорядження,— доповідає старший групи М. С. Данильченко.

— Наше військо зростає! — радісно сказав Черін, дізнавшись, що серед нового поповнення є політпрацівники.

— Зростає, зростає,— повторюю я, розділяючи його радість.

Знайомимось з кожним прибулим окремо.

Михайло Кобеняк — спеціаліст підривної справи. Залишається при штабі бригади для організації навчання партизан. Михайло Цупиков, Іван Тяпков, Іван Орлов, Василь Пасюков, Анатолій Попов, Тимофій Крав-

цов направляються політруками та командирами у під-розділи.

М. С. Данильченко за фахом учитель. Народився у 1912 році на Чернігівщині. Комуніст з довоєнним партійним стажем. Перед війною очолював районний відділ народної освіти в Гощі на Ровенщині, мав чималий досвід роботи з місцевим населенням. Кому ж, як не йому, працювати з партизанськими юнаками та дівчатами? Отже, він буде помічником комісара по роботі з молоддю.

Увечері на загальних партійних зборах бригади, що відбулися в землянці мінерів, я виступив з доповіддю про завдання комуністів у піднесенні боєздатності з'єднання. У виступі наголосив на значенні місії радянських комуністів тут, у польській партизанській бригаді. Це їх інтернаціональний обов'язок. Пліч-о-пліч з польськими патріотами вони борються проти спільного ворога — гітлерівського фашизму. Незабаром бригада піде з Волині в Польщу. І тепер від комуністів, за плечима яких багато боїв у Чернігівських, Брянських лісах і тут, на Волині, особливо вимагається навчити польських партизанів військовій справі, партизанському веденню війни. Комуністи бригади мають бути взірцем в усьому: бойовій підготовці, стосунках, побуті.

Попереду — форсування Західного Бугу. Там партизанів чекають тяжкі випробування. А тому в бригаді потрібно виховати дух побратимства, взаємодопомоги і дружби двох братніх народів.

Гаряче й по-діловому підтримали мене Данильченко, Тяпков, Черін та інші товариші.

Я часто спостерігаю за нашою молоддю. Вона допитлива, активна. Юнаків і дівчат цікавлять життя радянських комсомольців, їх подвиги на фронті і в тилу ворога. Під час бесіди з М. С. Данильченком я запропонував включити до плану масово-політичної роботи вивчення матеріалів про роль комсомолу в житті країни, про всю радянську молодь; питання про дисципліну як запоруку перемоги над ворогом, про авторитет командира. У розмовах з партизанами варто обговорити питання про майбутнє нової демократичної Польщі, яка незабаром буде визволена від гітлерівського ярма.

Для цього ми вирішили використати програмну декларацію ППР «За що ми боремося?», що була опублікована в пресі у листопаді. У цьому важливому до-

кументі Польська робітничка партія стверджувала, що неминуча загибель гітлеризму принесе визволення всій Європі. Вона відродить вільну і незалежну Польщу. Декларація передбачала створення нової демократичної держави, де влада належатиме трудящим. В документі також пікреслювалося значення боротьби народних мас за майбутню незалежну Польщу, котра «через своє географічне положення має стати мостом, що з'єднає Схід з Заходом у братерському співробітництві європейських народів».

Ця так звана велика програмна декларація ясно і чітко викладала плани створення майбутньої Польщі. Вона, зокрема, передбачала індустріалізацію країни, проведення аграрної реформи, інші державні та соціальні перетворення.

Партизани оцінили реальність цього важливого документу.

— Нарешті знайшлася партія, котра має намір передати землю робочим рукам. Поміщицькі лани, наділи багатіїв і гітлерівських колоністів дістануться трудящим-хліборобам.

— Еге ж, фабрики та заводи, транспорт і банки теж будуть народними.

— І буде дружба з Радянським Союзом на вічні часи!

Враховуючи духовні запити партизанів, ми вирішили, крім бесід, влаштовувати концерти, читання вголос творів художньої літератури, обмін думками про них.

7 грудня у підрозділах бригади відбулися бесіди про роль комсомольців у Великій Вітчизняній війні. Вони викликали живий інтерес молоді, породили найрізноманітніші і несподівані запитання. Ось у підривників я почув:

— А якщо я стану комсомольцем, то чи можна мені молитися богу?

— Молитися можна,— вихопилася з відповіддю жвава Аделя Данеляк,— тільки зброєю, тільки за швидше звільнення нашої вітчизни від фашистів, тільки за швидшу загибель Гітлера і його банди!

На слова молодіої патріотки усі схвально закивали головами. Дехто навіть зааплодував.

В землянках спалахували суперечки, висловлювалися різні припущення. На всі запитання ми, політпрацівники, давали ґрунтовні відповіді.

14 грудня штаб з'єднання вирішив провести у нашій бригаді навчальну бойову тривогу.

Ще ввечора я разом з майором Петром Солоїдом, представником штабу з'єднання, і начальником штабу Д. І. Рвановим перевірів пости й застави. Бійці пильнують свою службу справно.

В умовний час, о другій годині ночі, пролунав сигнал бойової тривоги. За 13 хвилин бійці вишикувались на поляні.

— Непогано, непогано,— говорить про себе Рванов, обходячи шеренгу бійців.

Бойова тривога виявила плюси і мінуси бригади.

Зібраністю і боеготовністю відзначилася група мінерів Ігнація Мендака. Хочу розповісти, як цей справжній польський патріот став безстрашним партизаном.

...У лютому 1943 року Ігнація Мендака, за професією будівельника, гітлерівці мобілізували на роботу по ремонту Любешівського кляштора (монастиря), в якому розташувалися гестапо та жандармерія.

— Не дай бог, аби хтось з нас хоча б на хвилину залишив роботу. За це били немилосердно,— розповідав мені Ігнацій.

Весною, коли спали морози, робітникам наказано було приступити до ремонту даху. Того дня надійшла жахлива звістка про те, що фашисти за кляштором розстрілюватимуть поляків і комуністів.

Вранці робітників послали на роботу до гаража, що стояв поблизу кляштора. Через невелике віконце Мендак побачив приречених і серед них впізнав своїх добрих знайомих Якуба Губчика та його дружину з дитиною на руках. Через те ж віконце Ігнацій спостерігав жахливу картину вбивства мирних людей.

Відтоді екзекуції відбувались щоденно. Одного разу у великій групі приречених Ігнацій знову побачив знайомих поляків з колонії Марциха — чоловіка й дівчину. Вони були роздягнутими до білизни. Побиті, змучені, ледве трималися на ногах. Дівчина, прикривши руками обличчя і груди, гірко плакала.

Помітивши на даху кляштора ремонтників, карателі загорланили: «Век, век!» Один з них дав чергу з автомата. На щастя, кулі пройшли над головами робітників. Вони принишкли. Але крізь щілини продовжували спостерігати.

Групу смертників підігнали до рову. Одному з них наказали стрибнути в рів і стати на сходинку, викопану в стінці рову. Коли він це зробив, над поверхнею землі виднілась тільки його голова. Прозвучав постріл — і тіло нещасного впало на дно рову. На сходинку стала друга, третя жертва...

Розстрілявши так всю групу, кати спокійно запалили сигарети і стали весело перемовлятися.

Душа Ігнація палала гнівом до ненависних катів. І він остаточно вирішив тікати до партизанів. А коли робітників перевели у Камінь-Каширський на інше будівництво, Мендак через підпільника Яна Бульвіцького познайомився з Шелестом. У серпні вони вже разом були у партизанському загоні. І ось Мендак — мінер, командир взводу.

Перший для нього екзамен недавно проходив на лінії Ковель — Сарни, під Маневичами. Цього року уже в грудні морози стояли міцні, до 30°. Операція повинна була показати, як партизани опанували спеціальність підричників. Разом з Мендаком на лінію пішли Стефан Делевський, син любешівського аптекаря, тепер сирота, і група супроводження з чотирьох партизанів.

...Ніч. Над лісом висвітилися яскраві зорі. Мороз міцнішав, але партизани рухалися швидко і холоду не відчували. Почувся гавкіт собак. Значить, поблизу село. Коли підійшли до крайньої садиби, з хати раптом вийшов селянин. Помітивши постаті, він загнав собак у будку і гукнув:

— Хто ви, хлопці, будете?

Ті в свою чергу запитали:

— Чи є в селі бульбівці?

Чоловік сказав, що про бульбівців тільки чув і ніколи їх не бачив, а от партизани гостювали в нього тиждень тому. Зраділі партизани з задоволенням прийняли запрошення, зайшли до хати.

Розбудивши дружину, господар розпорядився приготувати вечерю, а сам приніс з двору кілька оберемків соломи. Повечерявши, хлопці лягли спочити.

Уранці після сніданку Ігнацій попросив селянина бути їхнім провідником. Василь, так звали господаря, трохи подумав і згодився. Оглянувши одержу партизанів, він скрушно похитав головою.

— Та ви ж перемерзнете! Дерева і ті тріщать від морозу. А вам, мабуть, доведеться довго сидіти поблизу

залізничного полотна. Хортисти ж пильно охороняють залізницю, зайвий рух обабіч полотна помітно.

— Партизан усе витримає,— заспокійливо мовив Мендак.

Уже зовсім розвиднілося. Хлопці рухалися один за одним, сніг сьгав до колін. Отак прокладаючи лісову стежку, пройшли чимало. Нарешті Василь, вказавши рукою вперед, сказав, що за горбом пролягає залізничне полотна, і попросив його відпустити, бо дружина хвилюватиметься. Ігнацій тепло подякував йому за допомогу.

Провідник повернув назад і незабаром зник у лісі, а група рушила далі. Раптом на колії почувся гуркіт коліс, і партизани помітили ешелон, що мчав у бік Ковеля.

Що ж, цього поїзда за хвіст не піймаєш, треба чекати наступного. Розвідники обережно наблизились до залізничної лінії. Їм пощастило: молодий і густий сосняк прикривав підхід до полотна. Хлопці залягли. Гадали, що через годину-другу знову з'явиться поїзд, а тим часом Мендак вирішив ближче підповзти до колії і все оглянути. Втиснувшись у сніг, він повільно наблизився до рейок. Щоб почути наближення поїзда, він, забувши про мороз, приклав вухо до рейки. Шкіру ніби вогнем обпекло. Було тихо.

Партизани чекали всю ніч. І вранці теж на лінії було спокійно. Сердиті й голодні, задубілі від холоду, повернулися мінери до хати Василя. Попадавши на солону, заснули вмиль.

Сонце зійшло яскравим малиновим колом. Над хатами піднялися стовпи, диму, видно, господарки готували сніданок. Над селом стояла тиша. І ніби не стугоніла навколо війна, не здригалася від вибухів земля, не гинули люди. Катя, дружина Василя, готувала сніданок і час від часу позирала на партизанів, особливо на Стефана. Хлопчисько ж! Років шістнадцять... І треба ж — воює!..

Лише через тиждень група висадила в повітря один ешелон.

Він несподівано з'явився з-за повороту. Партизани миттю кинулися до полотна. Ледве Мендак встиг закласти міну, трохи відбігти й крикнути «лягай», як прогримів могутній вибух. Стовп червоно-чорного диму піднявся ввись, уламки металу зі свистом пролетіли над

головами диверсантів. Паровоз перекинувся, вагони, набігаючи один на одного, падали обабіч колії. Десь недалеко в небо злетіли сигнальні ракети, але темна ніч врятувала партизанів. Вони кинулися в ліс і лише через кілька кілометрів зупинилися. Їх охопила буйна радість, навіть хотілося співати. А більше за всіх радів Стефан.

На базі комбриг Шелест не поспішав хвалити Мендака, а, навпаки, відчитав за те, що протягом тижня знищено лише один ворожий ешелон.

— А як ти його підірвеш, коли вони ходять рідко? Та ще ліс навколо колії вирізано і охорона все бачить,— виправдуючись, говорив Мендак.

Згодом група знову вирушила на залізницю до Маневичів. До групи було включено Мар'яна Каляту, озброєного протитанковою рушницею.

Прибувши на місце, партизани залягли поблизу колії, а Мар'ян зарядив свою довгу, як кочерга, рушницю бронебійно-запалювальними кулями. Цього разу хлопцям пощастило. Через годину почувся шум поїзда, пролунав свисток, загули рейки. Зі своєї засідки Мар'ян побачив між вагонами цистерну. Постріл! Дим і полум'я шугонули над полотном, потім прогримів вибух, від якого здригнулась земля. З останніх вагонів ешелону затріскотів кулемет. Мендак крикнув: «Відходимо!»

Коли поїзд зупинився, партизани були вже далеко. Але ще довго від залізниці долинали вибухи. Там щось горіло, кулемет сипав довгими чергами.

На певний час рух на цій дільниці припинився.

Командування бригади наказало протягом тижня знищити три ешелони. Група Мендака — знову на завданні. Знову, ще до світанку, зупинилась у лісі.

Щоб не замерзнути і зберегти боєздатність, розчистили сніг, вистелили землю хмизом і посідали, тісніше притиснувшись один до одного. Ніч здавалася вічністю. Проклятий холод все ж пробирав до кісток. Юний Стефан мужньо зносив холод, голод, і жодної скарги від нього ніхто не чув.

Тільки-но посвітлішало небо, Мендак відправив двох партизанів у засідку праворуч від наміченого місця диверсії, двох — ліворуч, а сам з Мар'яном Калятою рушив до колії. Патрулів не було. Перш ніж відійти від полотна, непосидючий Мар'ян, передбачливо поклавши

на рейку хустину, припав до неї вухом і одразу тихо сказав:

— Іде той, що треба!

Мендак дав сигнал для відступу, бо ешелон швидко наближався. Ледве встигли партизани відбігти від лінії і впасти на землю, як прогримів вибух. Над ними пронеслась повітряна хвиля. Хлопці схопились знову і почали до лісу.

— Діло зроблено! — раділи мінери.

Наступного дня, після нічної заметілі, знову стало морозно і тихо. Хлопці, йдучи глибоким снігом, дуже стомилися. Щоб відігнати сон, зупинялися, протирали снігом очі. Підхід до залізничного полотна був вільний. Розставивши пости, група швидко встановила і замаскувала міну.

Було вже за північ. Диверсанти причаїлися під горбочком, прикрившись плащ-палаткою. На світанку Ігнація розбудив Францішек Лесиш. Він повідомив, що від Маневичів наближається поїзд, а на полотні з'явилися ремонтники. Ігнацій виглянув з-під плащ-палатки. Він побачив ремонтників, які якраз зупинились і запалювали цигарки. Раптом вони побігли назад, у бік станції. Почувся свисток паровоза.

Підхопивши зброю, партизани приготувались до бою.

Ешелон наближався. Причаївшись за пнем, Мендак уважно спостерігав за колією. Як тільки паровоз наблизвся до місця, де була закладена міна, рвонув шнур. Могутній вибух стросонув землю. Вверх полетіли уламки металу, шпали, щєбінь і пісок. Наповзаючи один на одного, падали під укіс вагони, важко переверталися платформи з бойовою технікою. На місці вибуху утворилась величезна вирва, а поблизу пораненим чудовиськом лежав знівечений паровоз.

Ігнацій відчув поштовх у бік.

— Дрезина! — шепнув Лесиш.

Партизани побігли. А над лісом закружляв літак. Десь недалеко почувся гул танкового мотора.

«Ого! — подумав Мендак.— Після диверсії одразу починаються пошуки. Значить, фашисти добре налякани, якщо тримають наготові літаки і танки...»

Під вечір підривники дісталися хати Василя. Вони були такими змученими, що навіть не відчували радощів успіху. А через кілька днів уся група Мендака повернулася до бригади.

16 грудня проводимо партійні збори. На порядку денному два питання: підвищення пильності та завдання розвідки.

Збори пройшли активно. Про виявлені недоліки говорилось відверто. У зборах брав участь начальник штабу з'єднання Дмитро Іванович Рванов. Він допомагав нам розібратися в ряді важливих питань.

У штабі бригади ми з нетерпінням чекали повернення групи бійців 2-ї роти на чолі з Сергієм Апанасевичем з села Березна Воля. З бійцями поїхав і Михайло Данильченко. Мета поїздки — створити в селі підпільну молодіжну групу.

Десь о 5 ранку до штабу ввійшов Данильченко, геть вкритий інеем, і з ходу почав доповідати. У Березній Волі йому вдалося залучити до підпільної діяльності кілька хлопців і дівчат, провести з ними відповідну роботу. Віднині з молодими патріотами села налагоджено зв'язок, встановлено пароль. Молодець Михайло!

Під час чергового приїзду до штабу з'єднання О. Ф. Федоров запитав мене:

— Чи знаєш ти, що 25 грудня поляки святкують різдво?

— Чув, Олексію Федоровичу.

— Май на увазі, комісаре, що поляки чутливі до релігійних обрядів. Нам, радянським людям, це на перший погляд може здатись трохи дивним. А для багатьох поляків свято різдва чи великоддя — справа близька їх серцю. І тут з нашого боку потрібний певний такт. Ми, переконані атеїсти, повинні поважати почуття віруючих. Від цього залежить успіх нашої спільної справи.

— Крім того, — я розуміюче кивнув головою, — віруючі поляки молитимуться за найшвидший розгром фашистів і за визволення їх вітчизни від гітлерівського ярма.

Погомонівши з генералом про поточні справи, я вийшов з штабу і несподівано побачив знайомих партизанів 1-го батальйону бригади. Хлопці теж зраділи такій приємній зустрічі. Мене обступили, засипали питаннями, жартами:

— Гей, комісаре, скільки літ, скільки зим!

— Чого доброго, ще й своїх не впізнаєш.

— А що тут дивного! Він же тепер партизанський посол.

В дружніх потисках рук бойових побратимів відчувалось, що мене в батальйоні пам'ятали.

— Як справи, комісарє?— запитували товариші.— Чи скоро рушите в похід? Мабуть, буде нелегко, бо ж ваше військо ще мало обстріляне...

— Колись і ми були необстріляні,— відповідаю.— Та навчились воювати.

Мені було приємно, що друзі з 1-го батальйону так близько беруть до серця справи нашої бригади. Адже їй, як і усій Червоній Армії, в новому році доведеться бити ворога.

Партизани бригади роблять усе можливе, щоб гідно зустріти Новий, 1944 рік. У підрозділах відбуваються підсумкові бесіди про те, що зроблено за минулий рік і про завдання на майбутнє. Настрій в усіх піднесений. А 31 грудня відбувся вечір художньої самодіяльності. З великим захопленням слухали партизани виступи своїх товаришів.

1 січня 1944 року о 2 годині дня О. Ф. Федоров зібрав до штабу з'єднання усіх командирів і політпрацівників частини.

Зустріч відбулася урочисто й піднесено. Радисти принесли повідомлення про нагородження багатьох командирів і бійців з'єднання орденами і медалями. Батьківщина удостоїла О. Ф. Федорова другої Золотої Зірки; комісару В. М. Дружиніну присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Запам'яталися слова генерала:

— Дорогі товариші,— сказав він,— ви, певне, не забули тих складних умов, за яких ми зустрічали 1942 і 1943 роки. Тоді життя нас перевіряло на міцність і відданість Вітчизні. Новий, сорок четвертий рік не схожий на попередні. Ми показали фашистам свою силу, згуртованість навколо Комуністичної партії. Ми сьогодні можемо сісти разом за святковий стіл, бо ми у себе вдома. Батьківщина високо оцінила подвиг партизанів і чекає від них нових ударів по ворогу, нової допомоги Червоній Армії!..

Треба сказати, що штаб бригади міркував і над тим, як урочистіше відзначити Новий рік в таборі цивільних. Нам хотілося, щоб біженці почувалися як вдома, радісно зустріли свято.

До концерту в таборі цивільних усі партизани готувалися ретельно. Вони дуже хвилювались. Воно й зро-

зуміло — адже серед глядачів будуть їх рідні, близькі, сусіди.

— Товаришу комісарє,— поділились зі мною «артисти»,— ми хвилюємось, як перед боєм.

— Усе буде добре,— заспокоюю їх.— Лише працюйте з душею. Не шкодуйте жару свого серця.

А сам теж хвилююся. Що не кажіть, а цей захід мав неабияке значення перед лісовим народом.

О 5 вечора партизанська «трупа» виїхала до табору цивільних. Звістка про її приїзд швидко облетіла занесені снігом лісові хащі. Першими партизанів зустріли діти. Скільки їх знайшло свій порятунок від гітлерівських душоубів! Ця весела, галаслива юрба супроводжувала нас аж до табору.

У найпросторішій землянці влаштували «театр», змайстрували сцену. З головних хусток жінки зшили завісу. Вона була найрізноматніших орнаментів і кольорів. Я певен, такої завіси не мав жоден театр світу.

Люди розташувались у два яруси — одні сиділи на долівці, інші — на нарах. «Театр» був переповнений. Здається, ніде й яблуку впасти. І коли я вийшов на сцену, в приміщенні запала напружена тиша. Мені здалося, що ця тиша ще більше підсилила врочистість.

Я розповів присутнім про становище на фронтах, наголосив на неминучості повного розгрому гітлерівського фашизму і звільнення Польщі від поневолення. В рядах пролунало: «Нех жие Армія Радзецька!» і «Нех жие Польска!»

Після імпровізованого виступу Зосі Антоняк і Кості Ерета землянка затремтіла від дружніх оплесків, схвальних вигуків. З не меншим успіхом виступила Аделя Данеляк зі своїми віршами. Потім співаки виконали польські і радянські пісні, які вмить підхопила уся двох'ярусна аудиторія.

Це був незабутній вечір. Кожен виступ партизанських «артистів» супроводжувався палкими оплесками. На очах багатьох людей блищали сльози.

Чудова людська властивість — перевтілюватися. Серце ще болить від пережитого горя, втрат, а зібрались разом люди, поговорили один з одним мовою вірша чи пісні — і на душі стало легше. Велику силу має колективне єднання!

Давно вже скінчився концерт, а люди не полишали «театральної» землянки, кільцем оточили партизанів.

Запрошують частіше приїздити, бо, як сказала одна з жінок, «такий приїзд приносить на серце полегшення».

До мене підійшла старенька жінка і тремтячими від хвилювання руками пов'язала на шию теплий шарф.

— Пане комісар,— по-польськи промовила вона,— прийміть від мене подарунок. Це від чистого серця. Нехай він зігріває вас материнським теплом, як зігрівав мого сина, Владика, який загинув від рук ворога. Помститься за нього.

Цей подарунок я прийняв з великою вдячністю.

З концерту ми повернулися пізньої ночі.

Якось я завітав до взводу розвідників, яких, не приховую, любив, до яких ставився з особливою увагою. Ілля Пінчук, політрук взводу, повідомив, що бійці цікавляться життям і діяльністю В. І. Леніна.

— Хлопці хочуть знати про революційну діяльність Володимира Ілліча, а також його соратника — «залізного Фелікса».

— Що ж, це дуже добре, що люди мають бажання мати повну уяву про вождя світового пролетаріату, який, до речі, був гарячим поборником вільної і незалежної Польщі. Розповідайте їм якомога більше про Леніна і Дзержинського. Нехай їх яскраве життя стане прикладом для всіх поляків, що борються проти фашистських поневолювачів.

За прикладом цього взводу в бригаді відбулися бесіди з ленінської тематики. В підрозділах випущено бойові листки, стіннівки, присвячені життю і діяльності В. І. Леніна. Я провів семінар політпрацівників, на якому розповів, як організувати бесіди. І, треба сказати, бійці бригади і мешканці цивільного табору з великою увагою слухали виступи наших агітаторів про перебування Володимира Ілліча в Пороніні, про його зв'язки з польськими революціонерами. А в один з зимових вечорів у найбільшій землянці я виступив перед бійцями бригади з доповіддю «Ленін і міжнародний робітничий рух».

Виховна робота в бригаді вимагала пильної уваги. Політкерівник групи підричників Зіна Безрукова повідомила, що молодий активіст Тадеуш Гаїк зазнає знущань з боку одного польського партизана, якому не подобаються прогресивні погляди хлопця.

Довелося втручатись. Я зібрав групу підричників, поговорив про стосунки між товаришами, дисципліну. Після бесіди хлопці заявили:

— Запевняємо, товаришу комісар, подібне не повториться.

Винний за свої ганебні вчинки по відношенню до Гаїка одержав стягнення.

Негативне ставлення до прогресивної молоді з боку окремих партизанів було і в інших підрозділах.

Аделю Данеляк знала вся бригада. Її виступи на концертах, гострі епіграми в бойових листках і стіннівці були влучними. Складені нею пісні співали всі партизани. Однак декому діяльність чесної і самовідданої патріотки не подобалась. На Аделю сипалися шпильки, над нею насміхались.

Командир взводу Бульвіцький, знаючи про це, не вживав ніяких заходів.

— Як же так? — запитую Яна. — Бійця бригади, чесну дівчину ганьблять, а ви мовчите. Де ваша командирська честь і, якщо хочете, чисто чоловіча, лицарська?

Помітивши моє хвилювання, Казимир Сатора став заспокоювати.

— Не дивуйтесь, товаришу комісар, таким розмовам. Я багато читав радянських книжок. Знаю Павку Корчагіна. Йому теж було нелегко. Зараз борються дві Польщі. Молода, що народжується, і стара, яка не бажає здавати свої позиції. Ті бійці, що патякають різне на Аделю, взагалі непогані вояки. Але вони знаходяться під впливом старих звичок, настроїв, уявлень, а може, і ворожих наклепів. Коли плавиться сталь, то буває шлак. Чи не правда?

Одного разу я вирішив оглянути зброю. Почав з 2-ї роти. Разом зі мною іде командир роти Станіслав Матис.

— В якому стані зброя роти? — запитую.

— Чесно кажучи, кілька днів не перевірив.

— Ось зараз і перевіримо, — кажу я і підходжу до бійця. Взавши його гвинтівку, виймаю затвор, дивлюсь у цівку ствола і мовчки передаю зброю командирі роти.

Матис теж перевірив гвинтівку і підскочив, мов ужалений.

— Що це? — суворо запитав бійця.

— То є моя броня, — виструнчився той.

— То є не броня, а свинарник поганого господаря,— гнівно сказав Матис.— Негайно почистити гвинтівку! А за провину — два наряди поза чергою!

— Слухаюсь!

Ручний кулемет теж був не в порядку. Я докірливо подивився на командира роти. Щоки його горіли від сорому. Не витримавши паузи, він витер спітніле чоло і сказав:

— Я винен, товаришу комісар. Рота весь час у бойових навчаннях, на броню не звернув уваги.

— Чого ж варта рота з поганою зброєю? Адже не ворон ми збираємось стріляти!..

— Даю слово честі, завтра все блищатиме.

— Зберіть увечері командирів взводів. Поговоримо про збереження зброї.

— Єсть зібрати увечері усіх командирів взводів!

Звістка про перевірку зброї миттю облетіла підрозділи бригади. Не чекаючи мого візиту, там уже наводився порядок.

Після бесіди з бійцями роти Станіслава Матиса я вийшов з землянки. Мороз. Тихо шумить сосновий ліс. Десь у глибині темного неба чується гудіння літаків. Я знаю — то наші. Вони летять зі сходу на захід. Вартовий теж прислухається крізь рипіння снігу під ногами до басовитого гудіння. А в небі вже заметались промені прожекторів.

— Зараз герман затанцює мазурку, пся крев. Зараз германа фугасами вганятимуть у землю. Не сховатися йому від розплати за кров людей!

І ніби у відповідь на слова вартового здригнулася земля, з верхівок дерев посипався сніг. Почулися величезної сили вибухи.

— Оце так! — після кожного вибуху вартовий піднімає кулак і опускає його на приклад гвинтівки.

Відлуння бомбового удару по гітлерівських штабах, складах, залізничних станціях довго розлягалось навкруг. Багряно-червоні спалахи, які підіймалися до неба, свідчили про те, що радянські льотчики попрацювали вдало.

Я уже повернув до штабу, коли почув звуки пісні. В землянці співали. Прислухався і впізнав голос Адели Данеляк. Дівчина разом з партизанами розучувала нову пісню, яка народилася тут, у бригаді.

А вартовий, вказавши рукою на схід, сказав:

— Там теж «співають». Чуєте — стугонить земля.

Ми прислухались. Сюди, у волинські ліси, долітав глухий гул, ніби глибоко під землею працювали могутньої сили ковалі і били по кувадлу важкими молотами.

— То «співає» бог війни,— кажу бійцеві.

Січневого ранку в розташуванні бригади з'явився середнього зросту з відкритим обличчям і уважними сірими очима офіцер. Він відрекомендувався оригінально:

— Старший лейтенант Капорцев Микита Андрійович. Прибув на посаду начальника штабу бригади. Зірок з небес не знімав, бо високо. Під водою не плавав, бо глибоко. Ходжу тридцятий рік по землі й не думаю од неї відриватись. Бажаю допомогти братам-полякам.

Ми переглянулись. Нечутливий до гумору Шелест стримано усміхнувся. Простягнувши прибулому для вітання руку, сказав:

— Добре. Після розмови з комісаром зайдіть, будь ласка, до мене.

М. А. Капорцев з першого ж дня свого перебування у бригаді поринув у штабні справи. Роботи йому вистачало. Адже штаб — мозок будь-якої військової частини, і потрібно, щоб він чітко і злагоджено працював. Через кілька днів, коли він більш-менш ознайомився з бригадою, я звернув увагу на боеготовність рот, особливо 1-ї, де було замінено командира, і на комендантський взвод. Хоч Адам Козиного, його командир, людина сумлінна, але, очевидно, потребував допомоги.

Капорцев, вислухавши мене, відповів:

— Буде зроблено, товаришу комісар.

Новий начштабу не проминув жодного підрозділу, побесідував з командирами рот, довго розмовляв з Адамом Козиногою. Командири одразу відчували його твердий характер, підтяглися. Менше метушився непосидючий Козиного.

— Ви мене частіше підкручуйте, товаришу начальник штабу,— просив він Капорцева.

— За цим діло не стане,— всміхався той у відповідь.

ЧЕРВОНА СТРИЛА

У перших числах лютого Шелеста, мене і Капорцева викликали до з'єднання.

В штабі знаходились генерал-майор Федоров, Дружинін і Рванов.

— Прошу сідати, товариші,— запросив генерал-майор, коли ми доповіли про прибуття.

Голос у нього був особливий. Знаючи Олексія Федоровича, я зрозумів, що розмова буде серйозна. Душею відчув — наближається розлука.

Дружинін, Рванов, як і Федоров, теж були урочисті і зосереджені.

Я звернув увагу на велику карту, що висіла на стіні. На ній червона стріла перетнула Західний Буг і заглибилась в територію Польщі. Федоров вичікувально дивиться то на нас, то на карту. Нарешті сказав:

— У зведеннях Радінформбюро дедалі більше уваги приділяється Польщі. Чи не здогадуєтесь, чому вас викликано?

— Здогадуємось, товаришу генерал-майор. Час вирушати за Буг,— відповів я.

Олексій Федорович усміхнувся у вуса, глянув на Дружиніна і Рванова.

— Отже, спільно порадимось про виконання конкретного завдання, до якого так наполегливо готувались.— І продовжував:— Досі ми не поспішали перекидати бригаду до Польщі. Хотілося, щоб туди пішли люди добре підготовлені. Адже вони — вихованці радянської партизанської школи. Завдання у вас не тільки бойове, тобто операції у ворожому тилу. Дивіться далі й глибше. Якщо хочете, воно має політичний характер. Гадаю, що розумієте всю його важливість.

Розмова у штабній землянці тривала довго. А ввечері на стіл ліг план майбутніх дій бригади:

1. Пускати під укіс ешелони з бойовою технікою і живою силою ворога.

2. Висаджувати в повітря мости.

3. Подавати допомогу місцевим патріотам в організації партизанських загонів, груп.

4. Встановлювати контакти з демократичними силами країни, що борються проти фашизму, особливо з загонами Армії Людової і загонами, керованими польськими комуністами.

5. Приймати з літаків зброю і передавати її польським патріотам.

Про діяльність бригади ми повинні інформувати Український штаб партизанського руху.

Для зв'язку з Центром і з'єднанням нам виділяється радист Микола Луцаєв з рацією.

У бригаді наша трійця жодним словом не обмовилася про наступний похід за Буг. Ця подія була військовою таємницею. Але серце воїна, як відомо, віщун, і серед партизанів відчулося помітне пожвавлення.

У дні підготовки до рейду особисту увагу ми звернули на перевірку готовності взводу підричників. Адже від їх майстерності залежав успіх операцій по знищенню ешелонів, мостів та інших важливих об'єктів противника.

«Лісова академія» О. Ф. Федорова відіграла важливу роль по підготовці партизанських кадрів. Михайло Кобеньяк, який у нашій бригаді керував мінерами, дістав у ній ґрунтовну підготовку. Його вчителями були Всеволод Клоков, Володимир Павлов та Олексій Єгоров.

Вибравши вільну годинку, я вирішив відвідати мінерів.

Навчання проводилися на обладнаному на лісовій галявині невеликому полігоні. По насипу було прокладено кілька метрів залізничних рейок, стояли макети різного типу мостів, стіни, фундаменти тощо.

Михайло Кобеньяк, тримаючи в руках МСД-5, пояснював своїм підопічним її будову, розповідав, як ставити міну під рейки, як її маскувати.

— У цій невеличкій скриньці міститься диявольська сила,— казав Михайло своїм учням.— Вона покликана розносити в пух і прах фашистського вампіра.

Майбутні диверсанти схвально закивали головами.

— То дуже прошу запам'ятати,— продовжував Михайло,— що вихід на операцію — бойова дія проти фашиста. Мінер не повинен помилятися! Інакше він ніколи не побачить своєї матері, сходу сонця. А йому треба жити, щоб бачити свою вітчизну вільною... А зараз, Делевський, візьми ось цей холостий снаряд і покажи, як ти його поставиш на залізницю...

Від підричників я пішов у роті, потім до розвідників Григорія Біди. У начальника розвідки вигляд дуже

заклопотаний. Він керує діями своїх хлопців, вивчає майбутній рух бригади.

Я відвідав комендантський взвод, господарську частину, де повним ходом ішло лагодження одягу, пошиття маскувальних халатів.

Зі штабу з'єднання нам повідомили день нашого виходу — 18 лютого. Для більшої оперативності бригаду розділено на два загони: імені Тадеуша Костюшко, командувати яким призначено Олександра Фудалія, комісаром — Федора Черіна, начальником штабу — Івана Орлова; імені Ярослава Домбровського, де командир Станіслав Матис, комісар Петро Руденко, начальник штабу Борис Колошенко.

Партизани з великим захопленням зустріли звістку про те, що віднині називатимуться іменами славних народних героїв Польщі, які були широко відомі багатьом.

Гартувались ряди польських патріотів бригади, яка носить ім'я полум'яної патріотки польського народу Ванди Василевської.

З 1939 року, коли гітлерівські полчища наблизились до Варшави, Ванда Василевська переїхала до Радянського Союзу. Під час війни перебувала на фронтах як пропагандист і агітатор Головного політуправління Червоної Армії. Вона входила до складу редколегії газети «За Радянську Україну», яка закидалася на окуповану ворогом територію. Була головою Головного правління Спілки польських патріотів, створеної у 1943 році. Їй належить активна роль в організації народного Війська Польського.

Розповідаючи партизанам про життя Ванди Василевської, я завжди підкреслюю, що вона в одному строю з народними месниками і разом з ними бореться за нову демократичну Польщу. Її романи «Вітчизна», «Земля в ярмі», «Полум'я на болотах», «Зорі в озері», повість «Райдуга» були доброю, так би мовити, бойовою атестацією письменниці. А статті, нариси, кореспонденції з фронтів війни свідчать, що вона невинно працює.

Нарешті завершилася підготовка до маршу. Нам було додатково виділено значний запас мін і вибухівки, велику кількість патронів, гранат, медикаментів. Для обозу підбрано міцних коней.

У день виходу бригади на марш до нас прийшло

багато рідних і близьких попрощатися з бійцями. Ось серед них я помітив батька і матір Гелі Доривальської. Раніше вони були бійцями загону, на базі якого сформувалась бригада. Їх сімнадцятирічна донька горіла бажанням бути разом з бригадою. Струнка, як тополінка, красуня з санітарною сумкою і карабіном через плече стояла нині перед батьками.

— Гелю, опам'ятайся, ти ж ще зовсім дитина,— благала мати. На її очах блищали сльози. Батько стояв мовчазний і суворий. Він, звичайно, розумів, як розуміла і його дружина, що місце дочки в рядах патріотів Польщі. Доривальський був освіченою людиною з демократичними поглядами. До возз'єднання Західної України з Радянською Україною працював директором гімназії. З приходом Радянської влади він став директором середньої школи й усі свої сили віддавав справі виховання молоді в новому дусі.

Прощаючись з Гелею, сказав:

— Будь гідною дочкою свого народу, не зганьби честі своїх батьків.

Я розумію, що Доривальський сам хотів би піти з нами, але нікому буде пригланути за хворою дружиною. Єдиною втіхою для них було те, що в бригаді перебувала дружина комбрига Софія Захарівна. Віднині вона замінить Гелі матір. Її син Томек — наречений Гелі.

Крокуючи табором, я побачив, що в похід збиралися цілі сім'ї або ж кілька представників родини. Від сім'ї Лесишів — сестри Олена, Іра, брати Франек і Ян. Брат і сестра Делевські теж в рядах бригади. До них, правда, хотіла приєднатись сестричка Юзя і ретельно збиралась у нелегку дорогу. Разом зі своєю подружкою Марисею в'язала рукавиці й теплі шкарпетки.

Побачивши мене, дівчата почали просити взяти їх з собою.

— В командира бригади ви питали дозволу? — кажу.

— Командир сказав, щоб ми ще підрости.

— Правильно сказав. Вам треба підрости. Від імені командування виношу за вашу допомогу щире подяку і наказую швидше рости.— І відпускаю дівчаток, на очах яких росинками заблищали сльози.

В бригаді стали бійцями Станіслав і Олена Кургановичі, чотири брати Вуйцики. Яніна Фудалій, залишивши свою дворічну доньку на догляд батькам, які пере-

бували в цивільному таборі, вирішила воювати разом зі своїм чоловіком.

День 18 лютого видався похмурим, над лісом низько пливли сизі хмари. Це добре: ворожа авіація не помітить руху колони.

Бригада вишикувалася на лісовій поляні. Відбувся короткий мітинг. Гарячі напутні слова. Клятва на вірність бойовому побратимству товаришів по зброї.

С. П. Шелест піднімається на стременах — і над поляною лунає:

— Ма-а-рш!

Колона із 320 бійців рушає. Її замикають автоматники і кулеметники. Деякий час нас супроводжуватиме кавалерійський ескадрон і один з батальйонів з'єднання. Кінні дозори, вислані вперед, забезпечуватимуть безперешкодний рух.

Добре йдуть бійці-партизани — взвод за взводом, рота за ротою, загін за загonom. На бій з ворогом іде бригада польських партизанів імені Ванди Василевської. Суворі очі О. Ф. Федорова теплішають. Він розправляє плечі. Адже зроблено велику справу — сформовано бойову одиницю польських партизанів і відправлено її на виконання важливого завдання.

Ще навесні 1943 року секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко і начальник УШПР Т. А. Строкач доповідали Політбюро ЦК ВКП(б) і Державному комітету оборони СРСР про план весняно-літньої кампанії партизанських формувань України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Тоді Й. В. Сталін запитав:

— А що у вашому проекті говориться про польські партизанські загони?

Д. С. Коротченко розповів, що в деяких з'єднаннях є загони, які складаються з поляків та словаків. Є намір і надалі створювати такі формування. В слушний час вони зможуть передислокуватися на польську й чехословацьку території для організації та розгортання партизанської війни. Це буде конкретною допомогою братнім народам, які страждали під гітлерівським ярмом.

Цей захід знайшов підтримку у Верховного Головнокомандуючого.

...Забігаючи наперед, хочу сказати, що рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) і Державного комітету оборо-

ни від 3 квітня 1944 року в розпорядження створюваного на території СРСР Польського партизанського штабу (ППШ) передавалися всі польські формування, що діяли на Україні. ППШ було створено 5 травня на чолі з видатним партійним діячем Польщі Олександром Завадським. ЦК КП(б)У і УШПР відрядили в розпорядження ППШ з'єднання імені Костюшко під командуванням Роберта Сатановського, бригаду «Грюнвальд» під командуванням Юзефа Собесьяка, загін Л. М. Луцевича і нашу бригаду — всього 1863 чоловіка. Одночасно штабу було передано все їх озброєння і 11 ліній радіозв'язку.

...Прощайте, бойові товариші! Прощай і ти, прославлене з'єднання українських партизанів, що стало колискою польської бригади. Чи побачимося ми коли-небудь? Цю тривожну думку відразу одганяю. Ми — солдати. Під прапором інтернаціоналізму йдемо допомагати братньому народові.

НА МАРШІ

Першим селом, що трапилося на нашому шляху, було Деревок. Нас зустріли привітні люди. Бригада заднювала.

Поволі стихає пожвавлення на вулицях. В клунях, хлівах зникають коні, маскуються обози. Вживаються заходи перестороги: встановлено дозори, перекрито всі дороги.

Уранці над хатами мирно закучерявились димки. Господарки клопочуться, щоб погодувати партизанів, незважаючи на нечувану бідність. Сніданок невибагливий. Варена картопля в мундирах, цибулина, глечик молока, шматок житнього хліба. Поснідавши, партизани дякують за їжу, за щирість і гостинність. На обличчях селянок з'являються добрі усмішки, з них зникає скорбота. Жінки вибачаються, що нічим більше пригостити — «усе герман забрав».

У невеличкій хаті я сиджу край віконця й уточнюю маршрут по карті, розстеленій на грубо обтесаній лаві. Навпроти мене на лавці примостився старий селянин, і я одночасно бесідую з ним про те, яким буде життя після розгрому фашистів. Посмоктуючи люльку, чоловік запитує:

— А чи селянинові знову буде повернута земля, яку до війни йому наділила Радянська влада?

— Обов'язково.

— І колгоспи знову будуть?

— А чого вам боятися колгоспів? — в свою чергу запитую я.

— Мій боже, хіба я боюсь? То для нас спасіння. Перед війною був у мене свій хліб і своє сало. Про бідних турбувалися гуртом. А тепер...

Дружина господаря хати, намагаючись не дуже гріміти, вправно переставляє рогаčem горшки, відсовуючи їх від полум'я, що аж гуло в круглому отворі печі.

— Чортів Гітлер усе перевернув,— кидає вона спере-сердя.

Крізь маленькі шибки віконця я бачу стару березу, дві-три яблуні, блаженку огорожу, хлів та клуню з покрівлею, схожою на старе, обшарпане сідло. Звичайно, для таких бідняків, як цей волинянин, колгоспи принесуть достаток і щасливе життя.

Коли вечірні сутінки впали на землю, бригада знову рушила в похід. Розвідка донесла: шлях вільний.

Тривалий марш до села Погулянка завершився без пригод. Село проходимо вже ясним, сонячним днем. Легкий морозець рум'янить обличчя. А після обозу і людей, які пройшли по дорозі, утворилася сіра каша з піску і снігу. Над нами розкинулося чисте голубе небо. Якось дивно, що не з'являються ворожі літаки. Та це радує: значить, бригаду не виявлено.

У селі Щитинська Воля передовий загін бригади несподівано зупинив грізний окрик.

— Стій, хто то є?

Дивно. Ми завжди вперед висилали розвідку, яка обстежувала місцевість чи населений пункт з усією старанністю. Невже ворог перехитрив розвідку, пропустивши її вперед, а нам підготував засідку? З-за хат і тинів на хлопців націлилися десятки гвинтівок. Хтось з наших, аби виграти якусь хвилину, запитав польською мовою:

— А ви хто є?

— Ми — самооборона.

— Виходь, самооборона, на братання з партизанами!

З крайніх дворів потягнулися селяни, озброєні гвинтівками та мисливськими рушницями.

— Віват братам-партизанам! — вигукнув хлопець, піднявши зброю.

За спинами сільських самооборонців Біда помічає своїх розвідників, які весело всміхаються.

— Ви що тут робите? — суворо запитує їх Григорій Біда.

— Перевіряємо наш бойовий резерв,— виправдуються ті.— Бійці сільської самооборони захотіли продемонструвати партизанам свою пильність.

— Я вам дам пильність! А якби по цій самообороні наші врізали з автоматів? Що було б!

Наші розвідники, побувавши в цьому селі кілька днів тому, організували тут загін самооборони. Він, звичайно, не міг оборонятись від регулярних частин ворога, але перед бандитами-націоналістами не поступився б, прийняв бій.

А через якусь мить від хати до хати по всьому селу покотилось:

— Наші йдуть!

Щитинська Воля ожила, заворушилась, звеселіла. Польська партизанська бригада магнітом притягувала до себе молодих патріотів. Вони горіли бажанням вступити до наших лав, щоб разом бити ворога, допомагати звільняти вітчизну від гітлерівських поневолювачів. Нас обступили, звідусіль чулося:

— Візьміть нас до себе! Разом будемо бити Гітлера!

— Я хочу стати кулеметником!

— А ми з братом добре вміємо стріляти.

Після бесіди з селянами було вирішено прийняти до бригади сорок молодих бійців із Щитинської Волі і навколишніх сіл. Значна частина людей залишилась у загоні самооборони.

Після короткого перепочинку рушаємо далі. На північному сході, з боку Пінська, чується канонада, ніби десь там, за синіми борами-лісами, гудуть далекі громи.

Заночували в селі Замостя. Звідти пішли на Загір'я, а потім на Дивин. Це вже Білоруська РСР. Вирішили зупинитись на два дні. Ввечері за кілометрів шість від Дивина спалахнула стрілянина. Згодом розвідники, повернувшись до села, доповіли про бій з хортистами, які робили вилазку до навколишніх сіл за продуктами.

...З невеликого пагорбка, вкритого густим сосняком, розвідники помітили кілька саней з ворожими солдатами. На передніх санях стояв ручний кулемет, Партиза-

ни підпустили ворожий обоз на близьку відстань і вда-рили дружним залпом. Від влучного пострілу звалився кулеметник, а солдати посипались на сніг і відкрили вогонь з автоматів. А потім, розвернувши обоз, погнали назад. Наші втрат не мали. Розвідка повернулася з трофеями.

24—25 лютого — стоянка у селі Антоново, яке розкинулося за десять кілометрів від залізниці Ковель — Брест.

Ми вияснили, що залізниця посилено охороняється. Важко буде нам форсувати її з великим обозом. Після наради для уточнення охорони магістралі знову ви-силаємо розвідку. Від неї дізнаємося, що вздовж залізничної колії снують патрулі, через певні проміжки часу ходять дрезини з автоматниками, через короткі відрізки понатикано кулеметні і мінометні гнізда. В найближчих населених пунктах розташувалися ворожі гар-нізони.

Незважаючи на все це, ми вирішуємо найближчими днями перетнути залізницю. А щоб не допустити людських втрат, залишимо обози на цьому боці. Це було єдино правильне рішення. Адже, якщо ми підемо з обо-зами, за нами ув'яжуться гітлерівці, і ми втратимо маневреність. Потрібно організувати караван з в'юками.

У підрозділах закипіла робота. Та несподівано на нашому шляху постав новий зловісний ворог — без гармат, танків і літаків. Він не стріляв з кулеметів і автоматів. Але його удари були надзвичайно влучні, як постріли снайпера-невидимки. Першими нападу цього підступного і незримого пособника фашистів зазнали Антон Малищицький, його дружина Гелена, командир взводу розвідки Валентин Дорожинський.

Висипний тиф! Мої ровесники знали про цю страшну хворобу лише з книжок та кінофільмів, де відтворюва-лися вогненні роки громадянської війни. Уява про нього була абсолютно абстрактною. Нині зустрілися ми з ним віч-на-віч.

В одній з хатин села Антоново заметався в гарячці Валентин Дорожинський. На неголених запалих щоках палав нездоровий рум'янець. Невидючим поглядом ко-мандир розвідників дивився на оточуючих його людей.

На щастя, в селі знайшлося багато добрих і вірних людей. Ризикуючи життям, вони взяли до своїх домівок хворих партизанів, щоб врятувати їх від фашистів, ви-

лікувати і повернути в ряди народних месників. Тим, хто лишається на лікування, ми повідомляємо координати, місця явок, куди вони підуть після одужання, і тепло прощаємося.

В ніч з 26 на 27 лютого долаємо залізницю Ковель — Брест. Розвідка доповіла — вибраний нами напрямок вільний. Для безпеки висилаємо ліворуч і праворуч руху колони заслони.

Підрозділи бригади перетинають лінію, яка тьмяно поблискує під сутінню лютневої ночі.

Коли останні бійці пройшли колю, ми з Станіславом Шелестом ще трохи постояли, прислухалися. Тихо. Даємо сигнал засадам зніматись.

Мчимо в голову колони. Копита коней вибивають осколки мерзлої землі.

Далі бригада зупиняється в селі Рогозна. Дізнаємось, що серед населення Рогозни немало евангелістів.

— То, може, вони з провіантом нам допоможуть,— кинув хтось з сумнівом, мабуть, не дуже сподіваючись на таку допомогу.

Григорій Біда іронічно всміхнувся.

— Аякже, вони на нас чекають, як на янголів небесних. Зустрінуть з відкритими обіймами, до серця пригорнуть. До речі, товаришу комісар, зараз сектанти знаходяться в молитовному будинку.

Ми рушили туди. По дорозі начальник розвідки розповів, що пресвітер — особа непевна, поклоняється двом богам — небесному і фашистам. Крім того, після богослужіння має намір зникнути з села.

— І кого ти йдеш агітувати, комісаре? Він же фашистський шпигун,— категорично запевняв мене Біда.

— Але там, крім пресвітера, є ще й люди.

— Ех, люди...

— А відносно шпигуна-пресвітера докази є? — запитую.

— Будуть,— впевнено відповів Григорій.

Ми підійшли до молитовного будинку, що стояв на околиці. Увійшовши до приміщення, побачили багато чоловіків, жінок, молоді. Усі молилися і так були захоплені, що не одразу нас помітили. На стінах — від стелі до долівки — безліч лозунгів, які закликали «братів і сестер во христі» до братерства, надавати допомогу стражденним тощо.

Однак старий пресвітер нас помітив одразу, та виду не подав, лише краєм ока спостерігав. Очевидно, божий слуга шукав рішення, як повестися. Ми ж мовчки продовжували стояти біля порогу. Згодом він повернув у наш бік обличчя, і служба закінчилася.

Вибачившись, я звернувся до пресвітера з проханням, щоб він допоміг у заготівлі продуктів партизанам, які борються за визволення рідної землі від ворога.

«Брати і сестри во христі» притихли. У приміщенні запала тиша. Що скаже їхній наставник? Його слово — слово боже...

Очі пресвітера сховались під насупленими кушиками брів. Так ховається злий земляний звірок у нору, щоб звідти міг якщо не вкусити, то хоч зле дзвякнути. Смирнено склавши на грудях руки, мовив:

— Ми слуги божі. В політику не втручаємося. Якщо будемо допомагати партизанам, то нас бог покарає.

— Ви ж допомагаєте гітлерівцям, а бог чомусь вас милує,— не стримавшись, встряв у розмову Біда.

— У нас з вами різні шляхи. Ми служимо богові, а ви — мамоні.

— Це ваше останнє слово?

— Так.

— Що ж, в такому разі партизани обійдуться без вашої допомоги. Ми просимо всіх присутніх вийти на свіже повітря. Тут страшенна задуха.

На вулиці сірі обличчя людей посвітлішали. Старші за віком тишком обійшли нас, намагаючись швидше прошмигнути додому. Ми їх не утримували. Зник і пресвітер. А молодь оточила нас з усіх боків. Зав'язалась розмова.

— Чому не йдете воювати з фашистами? — гостро запитую я.

— Ми віруючі. А наша віра не дозволяє брати до рук зброю.

— У нас,— заперечую,— є люди, що в бога вірують, але і фашистів б'ють...

Довго точилася відверта розмова з молоддю села Рогозна. Нарешті хлопці і деякі дівчата погодились допомогти. Вони вказали на свої домівки, але просили про це не говорити батькам.

— Приходьте,— запрошували вони,— продукти у нас знайдуться.

І справді, до вечора бригада мама запас хліба, бо-

рошна, крупи, м'яса і різної городини. А вранці наступного дня ми були в дорозі. Заглибившись у ліс, почули, що над селом, яке тільки-но залишили, кружляють ворожі літаки.

— Прилетіли друзі слуг божих. Зараз їх благословлятимуть,— прокоментував ситуацію Григорій Біда.

На село посипались бомби. Розвідка потім донесла, що горіли хати й сектантів. У деяких з них вибухали гранати, тріщали патрони. Як пізніше виявилось, пресвітер одержував від фашистів чималі гроші за те, що вводить людей в оману. Люди вірили йому, вважали мало не намісником бога на землі. Ось і поплатились за це.

29 лютого 1944 року бригада прибула в залишений кимось лісовий табір. Старі розвалені землянки нас не порадували. В яку не заглянеш — повно води, грязюки, різного мотлоху. Що ж, на палаци у лісі ніхто й не сподівався. Хоч ми тут довго не затримаємось, та якось потрібно влаштуватись. Геть бруд — розсадник шлункових захворювань, тифу і всілякої іншої нечисті!

За наведення порядку в таборі взялися всі. З землянок вичерпано воду, прибрано бруд і сміття, долівки встелено віттями ялин і сосен, зроблено нари, поставлено з залишених бочок пічки-«буржуйки». І стало тепло, затишно, приємно. Отаке партизанське життя: де б не був, уміє створити затишок.

Сьогодні 1 березня, перший календарний день весни. У лісі ще лежить сніг. Правда, зранку сіється дрібний дощ. Подекуди з пагорбків несміливо пробиваються маленькі струмочки і тихо сурмлять свою похідну пісню, збігаючи вниз. Вони збираються в ручаї і вирушають у великий весняний похід до багатоводної ріки. Верби, яких так багато на піщаних землях Прибужжя, викинули пухнаті сиво-білі котики, де-не-де на галявинах пробились ніжні проліски.

Заклопотані своїми справами, партизани не помічають пробудження природи, її краси. Лише молодь, почуття якої непідвладні тяжким законам війни, радо вітає прихід весни.

Ось з глибини лісового масиву повертаються Геля Доривальська і Томек, прийомний син нашого командира бригади. Він підносить дівчині букетик ніжних пролісків, вона йому — гілочку котиків. Їхні очі сяють щастям. Закохані намагаються приховати свої почуття

від сторонніх, навіть від Софії Захарівни, яка їм зустрілася. Мати непомітно витирає сльозу, і скорботна усмішка лягає на її благородне обличчя. Проклята війна!

Щоб син не помітив її зворушеного стану, Софія Захарівна повертає до санітарної землянки.

Я теж роблю вигляд, що не помічаю зустрічі двох закоханих, дивлюся вбік, коли вони мовчки проходять повз мене.

— Чого задумався, товаришу комісар? — раптом почув голос комбрига. — За п'ять хвилин нарада. Ходімо швидше.

Нараду командного складу бригади зібрали для того, щоб обговорити недоліки, виявлені під час маршу. Окрежим командирам підрозділів довелося червоніти. Адже не все робилось так, як вимагалось.

— Польський солдат — дисциплінований солдат, — підкреслив Шелест. — Якщо хтось з партизанів таким ще не став, наш обов'язок допомогти. Командир має бути прикладом для бійця.

Командир бригади, глянувши на невелике заплакане віконце штабної землянки, звернувся до М. С. Кобенька, керівника групи мінерів:

— Цей дощ нічого вам не підказує?

— Підказує, товаришу комбриг.

— І що саме?

— Зручно діяти під таким дощем, у гітлерівців приплюється пильність.

— Вірно. Отже, з настанням темряви висилайте дві групи на диверсії. Нам треба блокувати залізницю Лукув — Брест. Ворожі ешелони снують по ній, ніби в себе дома. Будемо рвати фашистам жили — їх комунікації. Це одне з бойових завдань бригади. Готуйте людей до операції, товаришу Кобенька.

Кобенька підвівся, обвів поглядом командирів, тихо промовив:

— У найближчі ночі фашисти відчують наш удар!

— Ми сподівалися саме на таку відповідь! — радо сказав Станіслав Павлович і, відпускаючи Михайла Степановича, додав: — Бажаємо бойового успіху.

Взявши під козирок, Кобенька вийшов із штабної землянки.

Старанний і сумлінний, він, не гаючи часу, спорядив групу підривників на залізницю Лукув — Брест. Це вже за Західним Бугом. Очолив групу молодий, енергійний

політрук Анатолій Попов. До групи увійшли: Ігнацій Мендак і Мар'ян Калята — мінери та ще 16 партизанів охорони й забезпечення.

Перед виходом комбриг сказав бійцям:

— Запам'ятайте, товариші, ви йдете за Буг. Завтра, четвертого березня сорок четвертого року, вашою акцією бригада оголошує війну гітлерівцям на території Польщі.

Відстань до наміченої ділянки, 30—35 кілометрів, мінери подолали за ніч майже без зупинок. Річку перейшли по кризі. У лісочку, посіченому пагорбами, відпочили, зорієнтувались. Виходить, вийшли вдало. Місце диверсії знаходилося за 5 кілометрів на захід від станції Хотилув. Провели розвідку. Ворога поблизу не виявлено. Ігнацій Мендак і Мар'ян Калята перед світанком поповзли до лінії. З обох боків їх прикривали групи партизанів. Третю Попов залишив у резерві — на випадок несподіваних ускладнень.

Ось Мендак, а за ним і Калята замаячили на насипу і почали працювати. Спокійно поставили міну, ретельно замаскували. Потім швидко скотилися з насипу і сховалися за горбочком у молодому густому сосняку.

Березневий ранок народжувався, повільно розсовуючи сірі сутінки. З боку станції на залізничному полотні з'явилися два охоронники. Вони палили цигарки і голосно розмовляли між собою. Партизани взяли їх на приціл. Та солдати несподівано розвернулись і прискореним кроком пішли назад. У цей час застугонів поїзд. Партизани злилися з землею. Через якусь мить величезної сили вибух підняв на дибі паровоз, той перекинувся і покотився з насипу вниз, тягнучи за собою вагони. З них чулися крик і лемент гітлерівських вояк.

Група Анатолія Попова кілька хвилин з автоматів і ручного кулемета поливала свинцем уцілілі вагони, а потім швидко відійшла в глибину лісу. Як пізніше нами було встановлено, це був пасажирський військовий поїзд. Знищено паровоз, 6 вагонів, пошкоджено 3 вагони, вбито та поранено близько 250 фашистських солдатів і офіцерів. Рух на дільниці було припинено на 6 годин.

А 5 березня Ігнацій Мендак і Мар'ян Калята записали на рахунок бригади ще дві диверсії: пущено під укіс товарний ешелон з військовим спорядженням в районі дільниці Лукув — Брест на захід від станції Хотилув.

лув. Знищено: паровоз, 2 вагони з устаткуванням, 4 платформи з автомашинами. Пошкоджено 4 вагони. Рух припинився на 8 годин. Рідкісний успіх випав на долю підричників, коли під час іншої операції однією міною їм вдалося знищити два поїзди. На підірваний військовий ешелон, що йшов у бік фронту, майже в момент вибуху налетів товарний з награбованим майном. Він тікав зі сходу. Розбилися паровоз, 3 вагони, 5 платформ. Охорону ешелону партизани знищили з автоматів.

— Туди грабіжникам і дорога,— винесли свій вирок бійці.

На третій день ввечері група без втрат прибула до бригади. Доповівши про виконання завдання, Попов з гордістю підкреслив:

— Сміливо і вправно діяли Ігнацій Мендак і Мар'ян Калята.

Ми з комбригом оголосили подяку бійцям групи.

— Нех жие Польска! — в один голос вигукнули патріоти.

Анатолій Попов став струнко і відчеканив:

— Служу Радянському Союзу!

В колишньому лісовому таборі білоруських партизанів нам доведеться побути трохи довше, ніж намічалось.

Під час десятиденного маршу до бригади влилося значне поповнення. До нас приєднувались цілі групи озброєних поляків, які бажали боротися разом з нами проти фашистів. Тепер чисельність бригади становить 360 бійців.

В ряді сіл групи самооборони з місцевих патріотів при зустрічі з нами в один голос просили:

— Дайте нам броню, прийміть до себе.

Ось цих людей, людей від плуга і коси, потрібно було навчити премудростей партизанської науки, щоб кожен став бойовим партизаном, сміливим і кмітливим розвідником, умілим і безстрашним мінером.

Але найбільше нас хвилював Західний Буг. Якщо для перекидання маленької групи людей на протилежний берег скреслої річки досить плота, то для бригади потрібно організувати надійну переправу. Ось над цією проблемою в штабі ламали голови.

Ми вивчали річку по карті. «Спускались» по ній униз за течією і «піднімалися» вверх, шукали зручне для форсування місце. Начальник штабу Капорцев бубонів під ніс вичитані десь ґьоркінські рядки:

Переправа, переправа!
Берег левий, берег правий.
Снег шершавий, кромка льда...

Ось він рвучко випростався.

— Словом, без детальної розвідки нам не обійтись. Перевіримо села, що стоять над рікою,— Дубок і Харси. Треба вивчити підступи до них.

Григорій Біда розгорнув свою карту.

— Розвідати Дубок беру на себе. У Харси вишлю своїх хлопців.

— Григорію,— звертаюсь до начальника розвідки бригади,— УШПР вимагає від нас провести розвідку будівництва ворожих укріплень за Бугом. Отже, тобі доведеться зайнятися і цією справою. Дістанешся села Дубок, одразу посилай хлопців понишпорити навкруги. Нам необхідно знати, що робить ворог за рікою.

Григорій Біда належить до тієї категорії людей, які в складній ситуації найбільш яскраво проявляють себе. Небезпека для нього — рідна сестра. Ось і наступний пошук розвідників для нього буденна справа, без якої він не уявляє роботи розвідників.

Одержавши завдання, Григорій сказав:

— Якщо ми не знайдемо переправи і не виявимо ворожих укріплень, то які ж ми очі й вуха бригади!

Комбриг, відірвавшись од паперів, усміхнувся і мовив:

— Бажаємо успіху!

Начальник розвідки взяв під козирок і, круто повернувшись, вийшов.

Знадвору почулося цьвохкання хворостини об чобіт. Здогадуєш: це Біда зупинився біля дверей і роздумує. З ним хтось заговорив, про щось запитує. Гриша відповідає басовито:

— Баба рака купила, три копійки дала, баба рака заварила, добра юшка була.

Конспіратор...

Протяжний свист, тупіт коня. Це Григорій вскочив на Мурзу і помчав до своїх «зірвіголів».

Шелест відкладає папери вбік і каже, ні до кого не звертаючись:

— Гарячий і сміливий, як чорт.

— Так, ці якості з ним назавжди,— погоджуюсь я.

...Харси потонули в сутінках березневого вечора. Цілий день лив дощ, на пагорбках де-не-де зачорніла земля. Холодний пронизливий вітер гуляє над Бугом-рікою, глухо-таємниче шумить сосновий бір.

Край лісу зупинились п'ять вершників. Вони спішились, кілька хвилин спостерігали за селом. Ні вогників у хатах, ні зірок на небі. Один з вершників, високий і міцний, пройшов уперед. Чоботи погрузли у в'язкій глині.

— Пора, хлопці! — промовив Григорій Біда, бо це був саме він зі своїми розвідниками.

— Ну й погода випала, — хтось кинув.

— Свята погода, партизанська, — тихо відповів Костя Скупинський. — Тільки, холера їй у бік, дуже чавкає під ногами. Чути далеко.

Один з партизанів спробував пожартувати:

— Такої ніченьки тільки з молодією паненкою сидіти...

— Ти, Стах, відомий звабник...

— Тихо мені, невмивані жартуни, — обриває розмову Біда.

Розвідники підійшли до річки, спустили на воду завчасно приготовлений невеликий пліт. Скупинському вручили довжелезну міцну жердину. Біля річки майже не розмовляли.

— Пішов, давай! — притишено скомандував Біда.

Дужі руки відштовхнули пліт від берега. Костя занурив гнучку жердину в льодове кришиво. Пліт поволі просувався серед уламків шурхотливої маси. На середині ріки течія була швидша. Раптом пліт закрутила пінява вирва, жердина не дістала дна. Тоді Костя схопився за вистругане з дошки весло і почав грести.

Один серед розбурханої ранньою повинню ріки. Людина і ріка... А над ними темна ніч — безмовний свідок поединку.

Нелюдським зусиллям Костя переборює течію і знову врізається у льодове кришиво. Відчувши під жердиною дно, полегшено зітхає. Піт заливає чоло, очі, холодними цівками скочується за комір. Тремтять від напруження руки, на долонях надулись пухирі, печуть, ніби то не пухирі, а прикипілі до шкіри вуглинка.

Скупинський на повні груди вдихає повітря і відчуває новий приплив енергії. Він уже кепкує над собою. Хіба може така молода, як він, людина, бути без енер-

гії? Закрутила його вирва, нагнала страху. А ось він здолав і її, і себе.

«Ти молодець, Костю,— чується йому лагідний голос Фелі. Ці слова сказала дівчина після виконання ним однієї небезпечної операції.— Ти справжній розвідник». Сказала давно, ще минулого року, а Костя їх і досі пам'ятає.

Славна ця дівчина, Феля. Але він про неї жодним словом не обмовився ні перед ким. Коли випадково зустрічав її, то ввічливо вітався і зникав. Чому? Просто Костя не піддається дівочим чарам. Війна. Але думати про дівчину ніхто не може заборонити. Кості інколи хочеться побути наодинці зі своїми думками, порадитися з собою... Чомусь думки повертаються до одного імені, ніби ота чайка, що ненароком крилом торкається води. То, може, те дівоче ім'я так само торкається його серця?..

Пліт підійшов тихо до берега і з шурхотом ткнувся в піщаний укіс. Не встиг Костя зійти з плоту і міцно стати на ноги, як над ним не дуже голосно, але владно і грізно пролунало:

— Ні з місця! Не ворущись. Руки вгору!

Костя, залишаючись на плоту, підняв руки.

— Хто ти за один? Броня є?

— Броні нема, панове. Я втікач з більшовицького полону.

Костя, звичайно, зрозумів, з ким має справу. На нього натрапив парний річковий патруль «синіх»*. Хоч і не фашисти, але небезпечні.

Поліцаї, які були за три кроки, направили на Костю гвинтівки з плоскими ножами. Про втечу нічого й думати. І тут партизан відчув запах самогону-бімберу. Блискавично визріло рішення.

— Панове, допоможіть. У мене прострілена нога, багато втратив крові... Встати не маю сили.— І Костя боком зсунувся з плоту на берег.

— Сто дяблів! — вилаявся один з поліцаїв.— Не було у нас мороки, так ми її з річки витягли.

Чужаки нагнулись, підхопили Скупинського під руки. Один, мабуть, за звичкою, рукою потрапив до кишені Кості, де лежала «лимонка».

* «Синіми» поляки називали поліцію часів реакційного режиму в Польщі. Одягнуті в сині мундири поліцаї активно співробітничали з гітлерівцями.

— Пся крев...

Він не встиг закінчити. Костя рвучко розкинув руки і з усією силою, яку могла породити лише смертельна небезпека, стукнув одна об одну голови двох поліцаїв, які схилилися над ним. Обое, як мішки, зсунулися на землю. Швидко забравши документи, Костя довгою жердиною відштовхнув пліт від берега. Повновода ріка підхопила його і понесла у безвість...

Розвідник поспішив до села Долгоброди. Знову почало накрапати. «Добре,— подумав Костя,— нехай іде дощ. Дошові і талі води до ранку змиють все, жодна вівчарка не візьме слід». Городами вийшов до одинокі садиби. Зупинився у вишняку, прислухався. Вікна хати були щільно завішані.

Костя підійшов ближче і приклав вухо до стіни. З середини не долинали жодного звуку. Але Костя інтуїтивно відчув, що у хаті хтось є. Якби ж то тільки одні господарі...

Нечутно підійшов до сінешніх дверей, обережно натиснув на клямку. Двері відчинились. Хатні були трохи відкриті. Костя переступив поріг.

Біля печі тьмяно горів каганець. Господиня, літнього віку жінка, накривала на стіл. Не повертаючи голови, запитала:

— Юзю, ти ще довго будеш крутитися? Іди вечеряти.

Скупинський на якусь мить розгубився. Чи ж туди він потрапив? Адже йшлося... Та жінка, раптом повернувшись до розвідника, завмерла від несподіванки.

— Добрий вечір, пані.

Господиня злякано перехрестилася.

— О, матка-боска! Хто ви?

— Людина...

Жінка, трохи отямившись, мовила вже сердито:

— Та бачу, що не вовк.

— Е, кохана пані, вовки теж бувають на двох ногах.

— А ви ж хто?

В запитанні вже не було переляку, але й доброзичливості теж малувато. Такий час! Скільки людей вештається навколо— обездолених, гнаних вітром війни. Але ж бувають і такі, що після їх відвідин у хаті залишається одне горе...

— Не бійтесь, кохана пані, я вам лиха не вчиню.

— Як не боятися, коли стільки злого люду бродить на нашій убогій землі.

До хати хтось увійшов.

— Добрий вечір.

Розвідник повернувся і побачив невисоку на зріст дівчину. «А міцненька,— майнуло в голові Кості,— як лісовий горішок».

Вона підійшла і простягла йому вузьеньку долоню, яка потонула в широкій Костиній. Дивлячись йому в очі, назвалася:

— Юзя. З Долгобродів.

— «Михась». З Діброви-Гаю,— відповів паролем розвідник.

Обоє залишилися задоволені цією першою зустріччю, лише мати скрушно похитала головою, дивуючись молоді, яка навіщось заводить знайомство у цей тяжкий час. І не забарилась натякнути про небезпеку.

— Пізно, мій пане, комендантська година.

— О, не хвилюйтесь, матінко. Я скоро піду. Ось тільки трохи обсушусь. Бо ж посковзнувся і впав у канаву...

Тут Юзя заметушилась, та так швидко, що здивувала навіть матір. Вона роззула Костю, змінила мокрі онучі на сухі, напоїла теплим молоком, пов'язала на шию старенький, але охайний шарфик. Коли вони вийшли з хати і задвірками рушили вздовж вулиці, Костя сказав:

— Тебе бог створив для двох справ: бути сміливою підпільницею, а після війни ошчасливити якогось мазурика. Дружина з тебе вийде така, що сам граф Потоцький позаздрив би...

Якби в цей момент хлопець міг бачити обличчя Юзі! Воно вкрилося трояндовим рум'янцем.

— Якщо ти образилась, то пробач.

Вони зупинились на городі під дубом. Тут ніхто їх не міг чути й бачити.

З розповіді дівчини розвідник зрозумів, що на ділянці, де намічено організувати переправу бригади, ворожих укріплень немає. В Долгобродах відсутній і постійний гарнізон гітлерівців. Та найважливіше, про що дізнався Костя, це те, що у старости села Харси, про якого розвідники Біди уже дещо чули, тут, у Долгобродах, є родичі. Для побачень з ними він має спеціальну перепустку і добирається на власному човні.

Юзя погодилася влаштувати зустріч Кості з цією трохи дивною, замкнутою людиною, дії якої не завжди були зрозумілими. Саме сьогодні цей дідуган завітав до своїх родичів.

...У маленькій кімнаті з затемненими від стороннього ока вікнами розмовляли двоє — староста села Харси і партизанський розвідник. Старий чоловік уважно розглядав несподіваного гостя, який з'явився серед ночі ось так, зненацька, як сніг на голову. Якщо по правді, він і сам не розумів, чому, не почувавши особливої радості від цієї зустрічі, не зачинив перед гостем двері.

Розмова тривала довго. А за кілька годин до світанку староста і Костя вийшли з хати і попрямували до річки. Причаївшись у густих кущах верболозу, кілька хвилин прислухалися до передсвітанкової тиші. Потім староста з відомого лише йому сховища дістав човен і сів у нього разом з Костею. Вони дружно запрацювали веслами, і човен поплив до протилежного берега, звідки уже пролунав крик птаха — умовний сигнал розвідників.

Через кілька хвилин Григорій Біда зустрівся зі старостою з села Харси...

Ранок застав кожного на своєму посту. Старосту — в сільській управі, начальника розвідки — в бригаді.

Григорій Біда стоїть біля штабної землянки, чисто виголений, бадьорий, навіть урочистий. На видовженому обличчі — ледь помітна посмішка. Сірі очі теж хитро всміхаються. Через плече висить маузер у дерев'яній кобурі, в руці лозина. Увесь зовнішній вигляд свідчить, що він, Біда, ладен цієї хвилини летіти будь-куди, хоч у саме пекло. І немає на світі жодних перепон, що в змозі зупинити його. Ніби не було важкої безсонної ночі, ніби не було переживання за Костю Скупинського, який до світанку двічі перетнув бурхливий Буг.

Глянувши на Біду, я зрозумів: розвідка вдалася. Уже в штабі Григорій доповів про все докладно.

— Спершу мені здавалося, — каже начальник розвідки, — що переді мною — гранітна брила. Моя розмова зі старостою йшла так важко, як на жорнах мелеться мокро зерно. А час біжить, уже й світанок недалеко. Коли староста нарешті зрозумів, що ми від нього хочемо, через силу сказав: «Що ж, ваша взяла. Робитиму все, як накажете, але в глибокій таємниці». І вже якось сумно додав: «У мене теж є діти. Чотири сини й дочка...» Ось

така була розмова. Але що він за людина — поки що загадка...

Значить, у нас з'явилась можливість перекинути бригаду на західний берег Бугу. А зробити це не так просто. Адже у нас сотні людей, коні, велика кількість боеприпасів, вибухівка. Потрібні човни. А в селах під страхом покарання їх тримати заборонялось. Та люди розшукали приховані в лісі з продірявленими днищами човни, і партизани взялися їх відремонтувати.

Робота по підготовці «партизанської флотилії» розгорнулася швидко. Розвідники оточили місце лагодження човнів міцним кільцем і старанно пильнували від стороннього ока. У певний час староста приходив сюди з двома синами. Вони допомагали перешивати днища, конопатити їх, смолили, вистругували весла, готували жердини, в'язали плоти...

Після форсування Бугу бригада діятиме у глибокому тилу ворога. За законом партизанської тактики, штабу необхідно було знати, що діється попереду, яка там обстановка. Принаймні на 100—200 кілометрів уперед. Йти навмання, наосліп — значить загинути.

Нам необхідно вислати за річку глибоку розвідку з тим, щоб проникнути в центральні райони Польщі, зв'язатись з потрібними людьми, налагодити зв'язки з антигітлерівськими організаціями, особливо з осередками ППР.

З цією метою ми створюємо групу в складі 35 чоловік. До неї підібрано досвідчених партизанів-розвідників, мінерів, автоматників.

Групу очолить Борис Колошенко, начальник штабу загону імені Домбровського нашої бригади. Під кличкою «майор Борис» він уже діяв на території Польщі, успішно виконуючи відповідальні завдання штабу з'єднання О. Ф. Федорова. Так, 2 грудня 1943 року він і чотири розвідники перетнули Західний Буг. Завданням групи було: налагодити контакт з представниками організацій ППР і загонами Гвардії Людової на Люблінщині, розвідати райони спорудження ворожих укріплень на ріці Вісла.

Групі вдалося встановити зв'язок з окремими керівниками організацій ППР і ГЛ. 5 і 6 січня 1944 року в Береюві відбулася нарада активу ППР і ГЛ, в якій взяли участь Ян Славинський — секретар Люблінського округу ППР, Мечислав Мочар — командир 2-го округу

ГЛ, Ян Холод і Казимир Сидор — члени керівництва 2-го округу ГЛ та інші представники ППР і ГЛ. На цю нараду було запрошено групу радянських партизанів, очолювану «майором Борисом».

На нараді розглядалося питання про затвердження складу Люблінської воеводської Ради Народової, а також створення місцевих Рад Народових. У цьому факті, як в краплині води, відбилась віра трудової Польщі в наближення її визволення з лабет окупації. Це визволення принесе польському народу Червона Армія і Військо Польське. У глибокому підпіллі польські комуністи боролися самовіддано за новий демократичний устрій вітчизни. Ця боротьба часто коштувала життя її кращим синам і дочкам.

6 січня на групу Колошенка і польських товаришів, які разом поверталися з наради, з засідки напали фашисти. Це сталося під містечком Острів-Любельський. У нерівному бою загинули Ян Холод, Казимир Ткачук і Юзеф Шиманек, члени керівництва 2-го округу ГЛ.

Трохи пізніше у Парчевських лісах Борис Колошенко зустрівся з групою Армії Крайової. В розмові з'ясувалося, що більшість рядових бійців АК незадоволені англійською допомогою, котра обмежується доставкою старих карабінів і пістолетів, незадоволені пасивністю командування в організації боротьби проти гітлерівських окупантів. Дехто висловлював надію на допомогу Радянського Союзу у визволенні країни. Отже, як ми дізналися, між «верхами» і «низами» АК утворилась тріщина.

Від польських партизанів Борис Колошенко привіз лист на ім'я О. Ф. Федорова. В ньому польські патріоти просили допомоги зброєю, особливо автоматичною, вибухівкою, просили надіслати радіостанцію і радиста.

Після цієї відповідальної місії з'єднання Федорова налагодило міцні контакти з організаціями ППР і АЛ*.

Недовго Колошенко перебував у Лісограді. 5 лютого, на наше прохання, його було направлено до бригади.

Ось чому, коли обговорювалася кандидатура керів-

* Армія Людова — народна збройна організація, створена ППР за рішенням Крайової Ради Народової від 1 січня 1944 року. В неї увійшли нелегальні військові угруповання: ГЛ (кістяк організації), загони «Союз боротьби молодих» (ЗВМ), частина загонів народної міліції (РППС) і Батальйонів хлопських (БХ).

ника групи далекої розвідки, усі висловились за «майора Бориса». Він усім припав до душі.

На наш виклик він з'явився негайно. Як завжди, підтягнутий, акуратний. Навіть чорна борідка, що стирчала клиночком, надавала йому вигляду цивільної людини. Шелест запросив сісти.

— Товаришу Колошенко,— звернувся він до прибулого,— штаб одноставно прийняв рішення довірити вам групу далекої розвідки за Бугом. Ви добре володієте польською мовою, серед поляків маєте чимало друзів, знайомих, знаєте обстановку. Ваше слово?

— Яке завдання? — замість відповіді спокійно запитав Борис.

— Поновити зв'язки з організаціями ППР і командуванням АЛ. Друге — підготувати для бригади базу. Третє — організувати диверсії на залізницях. Ви повинні залишитися на базі до нашого приходу. Про все доповідати через зв'язкового, якого ми будемо чекати кожної п'ятниці. Завдання ясне?

— Який строк виконання наказу?

— Чим швидше, тим краще. Що можна зробити сьогодні, не відкладайте на завтра. Згодні з такою народною мудрістю?

Борис Колошенко серйозно сказав:

— Завдання постараюсь виконати повністю. Чекайте від мене вістей.

— Хай вам щастить,— всі встали і потисли руку «майорові Борису».

— Від ваших дій залежить успіх бригади,— додав на прощання Шелест.

На початку березня 1944 року Колошенко зі своїми бійцями пішов за Буг.

З того часу, коли ми стали у цьому лісі табором, жодного дня не проходило без сутичок з ворогом.

Фашисти нервують. Над лісом часто шугають їхні літаки, розшукуючи нас. То в одному, то в іншому населеному пункті, розташованих навколо лісового масиву, з'являються ворожі війська. Нишпорять і лазутчики. Винюхують. Серед селян пішов поголос, що до білоруських лісів прибула сила-силенна партизанів. Чутки дійшли до фашистів. От вони й захлинаються від злості, а сунуться до лісу не сміють, бо не знають наших сил. А в перших числах березня підрозділ гітлерівців увір-

вався в село Рудня. В цей час там перебували розвідники з білоруського партизанського загону імені Ворошилова. Двоє партизанів загинуло в бою. Про напад ворога нам доповіли наші розвідники.

Ми вислали в село групу партизанів з загону імені Домбровського, яку очолили Станіслав Матис і Петро Руденко. Партизани вдарили зненацька і, поки фашисти розгорталися, готуючись до бою, встигли зманеврувати і відкрити вогонь з другого боку. Зробивши свою справу, вони безслідно зникли.

А ми, в свою чергу, не даємо ворогам спокою. Командування бригади організувало близько двадцяти диверсійних груп, які посилались за Буг, на Люблінщину. Вони безперервно порушували залізничний рух на ділянках Лукув — Брест, Люблін — Хелм. На цих лініях поблизу станцій Хотилув, Бяла-Подляська, роз'їзду Долга, станцій Рейовець, Ящув, Ковнатка, Чанява вони висаджували в повітря військові ешелони, які рухалися в бік східного фронту або везли назад пошкоджену техніку, награбоване майно з окупованих районів Радянського Союзу. На тривалий час припинявся рух поїздів.

Під час цих операцій мужніли і набирали досвіду наші мінери. Як і розвідникам, командування бригади приділяло їм особливу увагу. Я часто навідував їхні землянки. Пам'ятаю, як уважно вони прослухали зачитану мною вирізку з газети «Правда», яку я давно зберігав. У передовій статті під назвою «Партизани, зміцнюйте удари по ворогу» йшлося:

«Танковий або піхотний полк фашистів — серйозна сила на полі бою. Але танковий або піхотний полки, що рухаються залізницею до лінії фронту на платформах чи у вагонах, можуть бути знищені групою партизанів з кількох чоловік...

Славні партизани і партизанки!

Бийте ворога, знищуйте його озброєння і техніку в дорозі, на його комунікаціях, на підході до фронту, в глибокому тилу. Не давайте йому ані хвилини спокою!» *

Ці слова до народу були написані у дні тяжких битв Червоної Армії з гітлерівськими військами, що рвалися до Сталінграда. Я бачив, як кожне слово, кожен рядок піднімали в душах партизанів нестримне бажання знищувати ворога.

* Правда. 1942. 13 авг.

— Ця стаття написана спеціально для нас,— рішуче сказав Владислав Дітковський.

— Саме так нам треба діяти: знищувати фашистів і їхню техніку під час руху до фронту,— підсумував Михайло Кобеняк.

Отак у праці й турботах летять дні за днями. Похмурно, холодно. Кошлаті сірі хмари сіють мокрий сніг або дощ. Люди намагаються зігрітися побіля вогнищ, підсушити промоклу одежу. У бригаді виробився закон: одні відпочивають — інші зникають у темряві ночі, йдучи до залізниці, в розвідку, на продовольчі операції.

Нас продовжує переслідувати невидимий ненависний ворог — сипняк. Поєдинок з ним ведуть Софія Захарівна і Леонід Зайчиков. Вони днюють і ночують у санітарній частині, не відходячи од хворих бійців. У Софії Захарівни від безсонних ночей і фізичного напруження запали очі.

— Софіє Захарівно,— кажуть їй,— побережіть себе, вам треба відпочити.

А вона лише заперечливо похитає головою і біжить, заклопотана, далі. Догляд за хворими забирає увесь її час. І просто дивно, скільки витримки, залізної волі, вболівання за кожним, кого звалила зла недуга, у цієї тендітної жінки. Її карі очі завжди випромінюють тепло. Самовідданість у боротьбі з підступним сипняком, слова підтримки навіть у найскладніших обставинах робили неймовірно — перемагали смерть. Ця жінка вміла вселити в душі хворих надію на видужання. Недарма партизани і партизанки називали Софію Захарівну «нашою мамою». І цілком можливо, що коли організм хворого перебував на грані життя і смерті, присутність «нашої мами» схиляла терези в бік життя.

Звичайно, Софія Захарівна була не одна у нашому партизанському «госпіталі». Їй допомагали підготовлені Леонідом Зайчиковим медичні сестри, серед яких особливо виділялась Геля Доривальська. Усі вони беззмінно несли свою нелегку вахту біля хворих. І Гелі дуже рідко випадала вільна хвилинка, щоб побачитись зі своїм коханим.

Уже 11 березня. Дуже хвилююсь за Бориса Колошенка та його групу. Здається, час уже повертатись зв'язковому. Я у п'ятницю навіть виїздив його зустрічати. Але даремно.

Погода така сама: то дощ, то сніг. Земля розкисла, в грязюці грузнуть ноги.

Побував у селі Дубок. За недовгі роки Радянської влади воно почало будуватись. А зараз від нього віє пусткою. Багато селян пішло в партизанські загони, інші, рятуючись від гітлерівських посіпак, перебувають у лісових таборах.

14 березня захворів командир бригади. Його також звалив тиф. Чи встигнемо поставити його на ноги до переправи бригади за Буг? Софія Захарівна мені передала:

— Станіслав Павлович просив сказати, щоб через його нездужання вихід бригади не затримувався.

— З ним можна побачитись?

— Краще не треба. Дуже висока температура. Біля нього цілодобово чергують медсестри...

15 березня до нас прибули розвідники загону М. А. Прокопюка. Старший групи Анатолій Коваленко повідомив, що з'єднання О. Ф. Федорова після тяжкої, але успішної Ковельської операції підлягає розформуванню. Фронт пішов уперед.

— Незабаром сюди прибуде наш загін. Ми теж підемо за Буг,— розповідає Коваленко.

— Значить, пліч-о-пліч будемо воювати на польській землі.

— Цілком імовірно.

УШПР нас квапить: швидше виводити бригаду за Буг. Де ж ти ходиш-бродиш, друже наш Колошенко? Що з твоєю групою? Чому вістей не шлеш?..

І ніби відчувши нашу тривогу, вночі з'явився зв'язковий. До світачку я слухав його розповідь, з якої дізнався, що зв'язок з керівництвом ППР і АЛ поновлено. Для проведення диверсій на залізницю ми вислали 2 групи. Перша під керівництвом Сергія Апанасевича діятиме на дільниці Люблін — Хелм у районі станції Рейовець; друга, очолювана Владиславом Дітковським, провадитиме диверсії поблизу станції Ящув.

Борис Колошенко повідомляв ще одну дуже важливу новину: у першій декаді квітня в селі Капленоси на бригаду чекатиме провідник. Пароль: «Незабаром настане свято». Відповідь: «Стіл накрито, чекаємо три пляшки шампанського».

Це означало, що нам підготовано базу і туди можна вирушати.

У давні часи гінця нагороджували за добрі вісті. А свого гінця пригостили лише кухлем солодкого чаю і шматком хліба. Випивши лісового ароматного напою, зморений важким переходом зв'язківець прямо за столом заснув міцним сном. Його обережно перенесли на нари і вкрили тепліше.

15 березня за Буг вирушила група Яна Саварського. Район її дії Лукув — Брест.

У бригаді почалися приготування до форсування Бугу.

Шосе Брест — Малорита з ранку до пізнього вечора клекоче і стогне під колесами ворожих автоколон — гітлерівці перекидають резерви на східний фронт. А ми радіємо з того, що радянські й польські партизани своїми диверсіями на залізницях примусили фашистів вилізти з ешелонів і рухатись до фронту самоходом. Та нас турбує й інше. Адже надмірна концентрація ворожих частин нічого доброго не віщує. В будь-який час можна чекати їх наступу, а втягуватись тепер у бої не входить у наші плани.

Нас розшукують. Над лісом часто шугають повітряні розвідники. На щастя, рятує погода. З неба сиплеться лапятий сніг. Земля і ліс вкрилися білою ковдрою. Ми ж намагаємось себе нічим не демаскувати.

18 березня надійшла радіограма з УШПР: «Утримайтесь виходу за ріку, можлива зустріч гостей».

Радіограма викликала подив і роздуми. Що б це значило?

А тут ще наші розвідники піднесли «сюрприз».

Працюючи в штабі, я раптом почув звуки духового оркестру. Нічого не розуміючи, я вже хотів вибігти, коли назустріч мені в двері землянки ввалюється черговий і з ходу доповідає:

— Товаришу комісар, до штабу наближається оркестр. Ходімо, послухаєте.

Виходжу, оглядаюсь. Табір гуде, як розтривожений вулик. Над лісом щохвилини нарастають мажорні звуки мелодії. Я зробив лише кілька кроків і бачу: невелика колона людей рухається мені назустріч. Її супроводжують Костя Скупинський та ще один розвідник на прізвисько «Циган».

— У чому річ, Костю? Що це — весілля? — запитую я.

Костянтин зовсім серйозно доповідає:

— Ні, товаришу комісар, це наше поповнення. Оці музиканти прибули до нас з села Хрипськ, де справді було весілля. Полум'яне слово нашого командира розвідки Біди мобілізувало їх до лав партизанів. А вже тут, біля табору, товариш Біда наказав вдарити зустрічній марш.

— А де ж сам новоявлений «сват» цих музикантів?

— Товариш Біда залишився на тилових позиціях...
Задля безпеки, товаришу комісар.

— Чого ж це він сам там залишився?

— Та каже, що прийде тоді, коли ви трохи того... прохолонете. А то можете надавати доброго прочухана...

— А що, він заслужив, щоб його наказали за таку необережну «самодіяльність»,— кажу сердито.— І що за люди, оці музиканти?

— О, то хлопці хороші, перевірені. З фашистами хочуть поквитатися.

— Що ж, чесним патріотам ми завжди раді.— Я підійшов до новоприбулих ближче, щоб познайомитись з кожним особисто.

19 березня прибула з-за Бугу група партизанів з десяти чоловік, які ще 11 березня відбули на завдання. На жаль, свою місію група не виконала. Під час сутички з фашистами зазнала втрат — одного партизана вбито, один пропав безвісти. Загублено ручний кулемет.

Такого у нас ще не траплялось.

Групу викликали до штабу, щоб детально розібратись у тому, що сталось. Дивлячись на бійців суворо, Капорцев запитує:

— Як же ви дійшли до такої ганьби, хлопці? Чому не висаджено в повітря ешелон? Крім того, якщо в кожній операції ми будемо губити людей та зброю, то як далі воювати будемо?

Має рацію начальник штабу. І я ствердно кивнув головою.

Партизани заговорили в один голос.

— Ми винні. Але операцію не виконали не через боягузтво. Темної ночі заблудились і натрапили на велику групу фашистів. Карти у нас не було, провідника теж, довго ходили манівцями. Всі ми дуже переживаємо невдачу і готові спокутувати свою вину.

— Гаразд,— по паузі кажу я.— Через кілька днів підете на нове завдання.

— Підемо, товаришу комісар,— пожвавішали мінери.

— От і добре, а про карти подбаємо.

Я розумію, що без карт партизанам справді непросто ходити на бойові операції. Провідника не завжди знайдеш, ось і доводиться блукати по незнайомій місцевості. Але забезпечити усіх картами теж немає можливості.

Вирішили ми власними силами виготовити карти. Цю копітку справу доручили Казимиру Саторі, Зінаїді Безруковій та Аделі Данеляк.

— Це буде найкращий вихід із становища, що склалося,— сказав начальник штабу.— Гадаю, ці мікрокарти дуже пригодяться нашим мінерам.

З-за Бугу повернулась група Яна Саварського. Вона висадила в повітря ворожий ешелон, що йшов з Бреста на Варшаву з награбованим добром. В останніх вагонах їхали поранені гітлерівські вояки.

— Посіяли вітер, нехай пожинають бурю,— сказав Ян.— Ми ті вагони не стали обстрілювати. Нехай ті побиті собаки їдуть і розкажуть своїм співвітчизникам, що їм довелось пережити.

21 березня в наш район базування прибув розвідзгін М. А. Прокопюка і розташувався поряд. Увечері я відвідав командира загону. Зустрілись ми як давні друзі, бо ж знали один одного по спільних боях у Цуманських лісах. Наші загони тоді дислокувалися так близько, що, бувало, утворювали єдиний табір і часто допомагали один одному.

Я вирішив відвідати розвідників, які побували по той бік Бугу. Захотілось поговорити з бійцями, почути, як там, на польській стороні.

Підходжу до їхньої землянки, а звідти долинає сміх. У чому річ? Люди стомлені, багато перенесли, намучились у дорозі, і раптом — веселощі! Заходжу і спостерігаю таку картину: у войовничій позі стоїть Костянтин Ерет з виглядом, ніби він ладен з кимось побитися.

— Що сталося, хлопці?

— Та ось перед світлі очі партизанів з'явився друг і покровитель страждущих Єзус Христос,— розвідники, сміючись, вказують на Ерета і розповідають про його незвичайні пригоди.

...Коли група, виконавши завдання, вночі підійшла до річки, на переправі її ніхто не чекав. Річ у тому, що хлопці прибули туди на день раніше, ніж домовились.

Днювати поблизу річки ризиковано — міг помітити ворог. Як бути?

Неподалік дороги розвідники знайшли підточений часом великий хрест. Притягли його до води.

— Хто попливе перший? — запитав старший групи.

Вибір впав на Ерета. Він найменший на зріст — значить, найлегший.

— Не страшно, Костю? Кричати не станеш? — запитав старший.

— Хіба партизан може боятись якоїсь там річки! — хоробро відповів Ерет.

— Сину наш,— пожартували розвідники, щоб підтримати свого товариша,— благословляємо тебе на святий подвиг. Тільки дивись, не піди на дно, бо вода крижана, і не попади до рук фашистів, бо вони тебе швидко зігріють.

І Костя відштовхнувся од берега.

— Щасливого плавання...— полетіло йому вслід.

Поки хрест плив за інерцією після дужого поштовху партизанів, Костя міг ним керувати. Але коли потрапив на швидку течію, його закрутило.

Розвідники завмерли. Що ж буде з Еретом? Куди його занесе?

Хлопець і сам бачить, що справи його кепські, допомоги чекати нема від кого. І стрибнув у крижану воду. Досягнувши берега, босоніж, по снігу, прибіг на заставу.

Одні партизани взялися його відтирати, відігрівати, а інші поспішили на переправу. Ось так здійснив свій «святий подвиг» партизан Ерет.

З того часу за Еретом закріпилося жартівливе прізвисько «Єзує».

29 березня із-за Бугу до нас прибула група товаришів, про яку в радіограмі попереджав Т. А. Строкач. Привів її розвідник, який представився «Миколою-капітаном». Тривалий час він діяв у тилу ворога. Його справжнього прізвища тоді ніхто не знав.

Привітавшись, розвідник сказав:

— Привів до вас незвичайних гостей. Прошу любити й поважати. Зважте, товаришу комісар, за них відповідає головою.

— Ми завжди раді зустріти добрих гостей,— кажу я.— Відповідальністю нас лякати не треба, але нам потрібно знати, що це за люди.

— Добре, комісарє. Зараз проведемо необхідну формальність і все стане зрозумілим.

«Микола-капітан» підкликав високу струнку дівчину, яка стояла трохи осторонь. Написавши на аркуші паперу кілька слів, він передав його їй, кинувши коротко:

— В Центр. «Блискавка».

Поки радистка зв'язувалася з Центром, «Микола-капітан» повідомив, що прибулі — це делегація від Крайової Ради Народової. Їй потрібно дістатися Москви. Ця місія зберігається в суворій таємниці.

Радистка принесла радіограму-відповідь з Великої землі: «Під особисту відповідальність Шелеста, Кременицького. Створити безпеку групі, відшукати шляхи переправи через лінію фронту».

— Усе ясно? — запитав «Микола-капітан».

— Ясніше ясного, товаришу.

— А ваш «майор Борис» молодець, дав нам правильні координати.

Наступного дня «Микола-капітан» тепло попрощався й пішов від нас. «Хай щастить тобі, друже», — подумки побажав я цій хоробрій людині, яка щодня, щохвилини ризикувала життям заради щастя своїх співвітчизників.

Я познайомився з товаришами з «Варшавської групи», як ми її назвали. Вони представились: «Тадеуш Врублевський», «Турський», «Крук», «Стефан»*.

Ми зраділи приходу польських товаришів. Адже сподівалися дізнатися докладніше від них про політичне становище в країні, до якої ми незабаром прибудемо. Усе, що ми знали досі, не малювало нам повної картини про справжню обстановку. Щоправда, діяльність групи Бориса Колошенка дала нам певне уявлення. Всебічна ерудиція і обізнаність у політичних питаннях наших гостей допомогли нам ближче ознайомитися з структурою організацій АЛ. Ми почули ім'я головнокомандуючого АЛ генерала М. Роля-Жимерського, з яким по прибутті бригади до Польщі нам рекомендовано встановити зв'язок.

Ми прагнули зробити все, щоб наші гості відчули себе більш-менш затишно, відпочили після важкої доро-

* Справжні прізвища цих товаришів мені стали відомі трохи пізніше. Це були Едвард Осубка-Моравський, Маріан Спихальський, Казимир Сидор і Ян Стефан Ханеман.

ги. А ввечері в штабній землянці спалахували розмови, дискусії. Звичайно, усіх хвилювала майбутність Польщі після її визволення від гітлерівського ярма.

Для прискорення цього процесу, говорили польські делегати, потрібно в тилу ворога нарощувати свої удари. Там, за Бугом, польські патріоти бажають боротися з ненависними гітлерівськими окупантами.

— У цих людей міцні руки і мужні серця. Вони потребують зброї,— палко говорив «Турський».

— Від інформації, яку ви можете надіслати в Центр, багато в чому залежатиме постачання зброї загонам АЛ,— сказав «Тадеуш Врублевський».— Звичайно, ми розуміємо, що це не ви вирішуєте, але ми хотіли б, щоб інформацію ви надіслали об'єктивну. Там її зрозуміють вірно.

Я дуже шкодував, що поряд з нами немає Шелеста, командира бригади. В цей час він бився в лихоманці. Його відсутність подвоювала мою відповідальність за життя бригади. Крім того, мене дуже хвилювало питання, як захистити гостей від тифу. Адже хворих багато і, бувало, дехто з них блукав табором. Тим паче, що зовсім недавно стався такий випадок.

Сидимо з «варшавцями» у штабній землянці за великим дощатим столом, бесідуємо. Рипнули двері. До землянки входить боєць і серйозно доповідає:

— Пане комісар (так дехто з польських партизанів, незважаючи на мої зауваження, мене називав), у таборі — фашисти!

Усі миттю схопилися з місця і взялися за зброю.

А партизан зовсім спокійно продовжує:

— Я з ними бився, скільки міг. Я один, а їх — багато. Фашисти відірвали в мене голову, ось вона, в моїх руках...

І він простяг нам шапку, яку досі тримав під пахвою. Усі зрозуміли: він марить. Бійця відвели до ізолятора.

Розвідка, що була послана для виявлення місця переходу лінії фронту, донесла: на шосе і залізниці Малорита — Брест виявлено посилену ворожу охорону і сигналізацію. Усі підходи до траси і залізничного полотна заміновано. Перетнути їх, не викликавши підозри фашистів, неможливо.

І ми знову схилюлися над картою, вивчаючи кожен клаптик землі, кожне озеро чи джерельце. Вільним залишалося лише одне болото, однак, як розповіли люди,

воно непрохідне. Примхлива весна розтопила на ньому лід і зробила його непрístupним.

Бачу — хвилюються польські товариші. Адже їх чекають у Москві. Наймолодший серед них, «Турський», навіть почав гарячкувати.

— Та чого боятися якогось там болота! Є річі страшніші від боліт!

— Свята правда,— кажу я.— Є річі страшніші від боліт. Але ми товариші по зброї, брати по спільній боротьбі. І все зробимо, щоб вас благополучно переправити через лінію фронту. Отже, потрібно набратися терпіння і шукати новий шлях.

Розвідники знову пішли на завдання, а наші гості вирішили ближче познайомитися з бригадою. Я розумів, що вони мають, так би мовити, моральне право поцікавитися справами польського військового формування, і з їх боку це було абсолютно природно. Вони відвідували взводи й роти, пильно придивлялися до бійців, вели з ними бесіди.

Наші партизани, звичайно, не були поінформовані про гостей і мету їх прибуття. Але, очевидно, здогадувались, що люди вони не прості. Тому ставилися до них з повагою і пильнували їх безпеку.

Одного вечора ми з начальником штабу М. А. Капорцевим працювали над картою, розробляючи завдання для диверсійних груп за Бугом. Там, за рікою, через усю Люблінщину з заходу на схід простяглася залізнична лінія, якою гітлерівські армії, які діяли на Волині і Поліссі, зв'язувалися з тилами. Нам було відомо, що фашисти ретельно оберігають цю артерію, начинивши територію обабіч неї різноманітними охоронними та тилловими частинами, військовими складами, базами постачання.

До землянки ввійшов «Турський» і, побачивши розкладену на широкому дощатому столі карту, одразу схилився над нею. Потім постукав олівцем по Люблінській залізничній лінії і сказав:

— Це головна артерія фашистів. Її обов'язково треба паралізувати. Допоможіть загонам Армії Людової, які добре знають місцевість. Велику справу зробіте.

Начштабу розповів, що на цій магістралі уже проводяться диверсійні дії. За березень наші партизани пустили під укіс 17 військових ешелонів ворога з живою силою і технікою.

— О, то дуже добре! — вигукнув «Турський». — Про це завжди пам'ятатиме польський народ.

З УШПР ми одержали важливу радіограму. У білоруських партизанів (загін імені Ворошилова) є посадочна площадка для літака. Ми прийняли рішення зв'язатися з командиром загону В. М. Гребеньовим і з допомогою тутешніх провідників вивести на «підпільний» аеродром «Варшавську групу».

Для супроводження делегації до аеродрому штаб бригади виділив невеличкий загін партизанів з 25 чоловік. Його очолили командир взводу Густав Андрияк і політрук Анатолій Попов.

Сім днів пробули з нами польські гості. Завдяки їх розповідям ми багато цікавого і корисного дізналися про обстановку в Польщі, особливо про ті складні політичні обставини, що їх породила гітлерівська окупація.

4 квітня «Варшавська група» залишила наш табір. Міцні потиски рук, дружні обійми...

— До нових зустрічей, дорогі друзі!

— До нових зустрічей у новій Польщі!

— Щасливої дороги, шановні товариші!

Польські товариші пішли від нас. А нам жаль, що так швидко розлучилися з ними. Та ще більше нас хвилює кінцевий результат їх небезпечної подорожі.

Минуло кілька днів, а від групи Андрияка — Попова не поступило жодної звістки. Це нас дуже стурбувало. Зв'язок здійснювався лише через людей, і це ускладнювало роботу, породжувало клопоти, вболівання за «Варшавську групу» і супроводжуваних партизанів. Адже для них дорога неблизька, і на ній всяке могло трапитись.

Штаб бригади приймає рішення — вислати контрольну групу розвідників за маршрутом першої. Завдання: в'яяснити, чи прибули польські товариші до партизанського аеродрому, чи відправлено їх за лінію фронту. До складу нової групи під керуванням політрука Іллі Пінчука ми включили Володю Книша, Станіслава Кургановича, Стефана Дудека, Чеслава Сичека і юного Томаша Терлецького.

Як завжди, кожен вихід партизанів на завдання викликав переживання близьких і знайомих. Хвилювалася за свого 18-річного сина і Софія Захарівна. Чи справиться її Томаш з серйозним завданням? Чи поверне-

тється він до табору? Та, незважаючи на свої почуття, вона з гідністю проводжала сина:

— Я благословляю тебе, любий, на це важливе завдання. Ти уже жовнір-партизан. Нехай щастить тобі і твоїм товаришам.

Незвично сумною була у ці дні медсестра Геля Доривальська. Юним серцям, що покохалися, доводиться розлучатися. Війна є війна, і її суворі закони не завжди в контакті з коханням. Томаш знав, що бригада може не дочекатися їх повернення і рушить за своїм маршрутом. Піде за Буг і Геля. Однак юнак, як міг, стримував свої почуття, хоч в очах чаїлась ледь прихована тривога.

Надвечір добре озброєна група Іллі Пінчука вирушила в дорогу.

Ще вранці Григорій Біда поїхав на розвідку в село Дубок, яке лежало на маршруті бригади до Бугу. Начальник розвідки хотів особисто з'ясувати тутешню обстановку.

Я ж вирішив зайнятися поповненням розвідки. Адже частина бійців пішла з «Варшавською групою». Це справа складна і делікатна. Всім добре відома істина, що кожен здоровий чоловік може бути солдатом, але не кожен солдат може стати розвідником.

У таборі незабаром стало відомо про відбір бійців до бригадної розвідки. До мене прийшла група добровольців. Я уважно оглянув хлопців і запитав:

— А чому ви хочете стати розвідниками?

— Розвідка завжди попереду, отож і нам хочеться бути першими...

— У розвідці цікаво, так би мовити, романтично...

— Молодці, хлопці, що хочете бути першими,— сказав я партизанам.— Але попереджаю, що розвідка — справа надто ризикована, небезпечна. Та в нинішньому становищі бригади головне в іншому. Кожен партизан, який вирушає на завдання, може вважати себе розвідником. Адже диверсії на залізниці без розвідки не буває. Треба дивитись не лише собі під ноги, а й навколо, ретельно вивчити маршрут до місця операції. Перед тим як зайти в населений пункт, треба вияснити, чи немає в ньому ворожих частин, куди пройшли колони противника, їх приблизну кількість, рід військ. При розмові з невідомими особами потрібно бути обережним, не видавати себе, бо то може бути ворожий агент...

Цілий день я провів у клопотах по підборі кадрів до нашої розвідки. Розмовляв з командирами підрозділів, бесідував з людьми, розпитував, пояснював, попереджав і навіть екзаменував.

Бажаючих було багато. І щоб потрапити в розвідники, бійці вдавалися до різних хитрощів і прийомів. Я ж був насторожі, бо пам'ятав історію нашого юного партизана Чеслава Баранського.

Цей хлопчина був у штабі зв'язковим. Та його поклонила розвідка, і він твердо вирішив стати розвідником. Однак напролом не пішов, а проявив певну кмітливість. Поступово почав привчати своїх товаришів до думки, що він, Чесик, народжений для розвідки. Часто відвідував землянків розвідників і серед них знайшов щирих друзів. У штабі він з захопленням розповідав про них, додаючи при цьому чимало власної фантазії. При нагоді заводив розмову з командиром відділення розвідників Костянтином Скупинським:

— Товаришу, візьміть мене до своїх орлів...

Костя, чия відвага була відома в бригаді кожному, поблажливо відповідав:

— То ж орли, а ти ще зайчатко висловухе. Куди тобі в розвідку, їж галушки в штабі.

На такі слова Чесик образливо відповідав:

— Ого, які богатирі знайшлися! Та ваші хлопці, як ті вепри: куди не підуть, аж лози гудуть. Крім великих, треба мати ще й маленьких розвідників.

— Все одно ще підрости! — сміється Скупинський.

— Поки підросту, німців виженуть, — пускає в хід ще один козир зв'язковий. — Хоч я ростом з наперсток, зате завжди пригоджуся.

І натякав, що якби Ерет був великим, то нізачо не форсував би ріку на хресті.

Григорій Біда теж одмахувався від нього, як від комара, котрий без упину дзвенить над вухом.

А Чесик не відставав:

— Взяли ж Стефана Делевського в підривники, а я хіба гірший!

Словом, коли хлопець відчув, що ґрунт уже підготовлений, то у штабі серйозно виклав своє прохання — хочу бути розвідником!

— Ти ще малий. Як тебе посилати на бойове завдання? — з сумнівом сказав йому начальник штабу. — А якщо попадеш до лап фашистів?

І все ж Чесик зумів довести перевагу малого розвідника перед високими на зріст партизанами. Порадившись, ми направили Чесика до розвідвзводу.

Він уже кілька разів ходив на операції, витримував усі випробування, що випадали на його долю. І не було випадку, щоб цей хлопчина поскаржився на труднощі або проявив слабодухість при зустрічі з противником.

Але за Буг його ще не посилали. А коли бригада стала табором у лісі неподалік від села Харси і готувала розвідників і підричників за Буг, до однієї з груп включили і Чесика. Його radoшам не було меж. Він відчував себе іменинником. Адже за Буг посилали перевірених людей. Згодом, виконавши завдання, розвідка повернулася до табору. Та бійці чомусь ходили похмури.

— У чому справа? — запитую.

— Горе нас спіткало, товаришу комісар. Ми загубили Чесика...— Від цих слів у мене по спині пішов мороз. Як розповіли розвідники, в одному з сіл вони зіткнулися з гітлерівцями. Зчинилась стрілянина. Ось тоді Чесик і зник.

Ми картали самі себе за те, що дозволили послати хлопця на складне завдання. Негайно вислали нову групу на його розшуки.

Через кілька днів розвідники з'явилися, а з ними й Чесик. Викликали його до штабу.

— Ану розповідай, мала птахо, де літав?

— Звичайно, товариші офіцери,— хриплуватим від простуди голосом почав свою розповідь Чесик,— я заслуговую покарання, бо відстав від групи.

На його очах блищали сльози.

— Ось що зі мною трапилось. Прийшли ми в село, гітлерівців не було. Вирішили в одній хаті підкріпитися. Тільки-но поїли і почали збиратися в дорогу, як в хату вбігає дочка господині і кричить:

— Мерщій ховайтеся, в селі німці!

Ми вискочили на подвір'я, а фашисти вже майже поруч. Наші хлопці вдарили по них з автоматів і перебігли на сусідню вулицю. Я ж не помітив, куди вони звернули. Оглядаюсь — незнайомий двір. Своїх немає. А вздовж вулиці густим цепом сунуть німці. Одні стріляють, інші, повертаючи у подвір'я, підшуковують собі квартири, холера їм у бік. Мабуть, якась частина вирішила зупинитися в селі.

Я швидко забіг до якоїсь хати. Господиня зрозуміла, що мені треба сховатись. Каже мені:

— Ходи туди, хлопчику,— і показує мені на піч.

— Мамо,— відповідаю їй,— я ж не цвіркун. Я краще буду вашим старшим сином.

У цей час фашисти з'явилися на подвір'ї. Жінка не розгубилася, дала мені кусень хліба в руки, схопила пару тарілок і стала накривати на стіл. Коли гітлерівці вдерлися в хату, я вже сидів за столом і разом з дітьми господині снідав, як рівноправний член сім'ї. Німці в тій хаті не зупинилися — їм, бачте, не сподобалась мала кімната. Половили курей, забрали яйця і рушили далі. Я в тій родині був, поки не прийшли товариші. Я ж знав, що мене одного не залишать. Ось бачите: якби я був зовсім дорослим, мені важко було б сховатися.— І Чесик радісними очима обвів присутніх.

— І ти, як той ховрашок, причаївся і нікуди й носа не показував? — з сумнівом запитав Капорцев. Йому, очевидно, не вірилось, що цей хлопчина сидітиме склавши руки.

— Хе, напали на такого! — гордо відповів Чесик.

Там, за Бугом, він даремно часу не гаяв. Дізнавшись, що вороги, які прибули в село, споруджуватимуть на західному березі Бугу укріплення, виявив, де саме.

— Молодець,— похвалив його Капорцев.— У складних обставинах ти поводився, як справжній партизанський розвідник.

Від щастя пухлі щоки Чесика запашіли...

Увечері 4 квітня до табору повернувся поранений в ногу Григорій Біда. В село Дубок, де була база нашої розвідки, вранці несподівано прибули гітлерівці. Розвідники в цей час перебували в приміщенні школи.

— До зброї, товариші! — подав сигнал тривоги розвідник Єремейчик, який перший помітив фашистів.

Він ухопив автомат, миттю вискочив на вулицю і заліг біля воріт за криницею. Тільки-но фашисти підійшли ближче, на них посипався град свинцю. Передні попадали. Зав'язався бій. Фашистів було разів у десять більше, ніж партизанів. Біда, оцінивши, обстановку, наказав відступати до лісу, а сам з Єремейчиком залишився прикривати відхід.

Фашисти намагалися оточити партизанів, щоб покінчити з ними. Особливо виділявся цибатий гауптман, очевидно, командир підрозділу. Кільце стискалося.

Григорій Біда, з укриття спостерігаючи за їх діями, вирішив гауптмана знищити.

Дружно вдарили партизанські автомати. Цибатий фашист, схопившись за груди, впав. Його солдати спочатку розгубилися, але ненадовго: на сміливців знову обрушився вогонь фашистських автоматів.

Ворог наближався. Єремейчик не переставав стріляти.

— Відходь! — крикнув йому Біда.

— Ось вгощу ще раз фашистів, а тоді вже...

І він піднявся на весь зріст, шпурнув у ворогів одну за одною дві гранати. Вибухи розметали гітлерівців. У цей момент з даху будинку школи вдарила довга кулеметна черга. Єремейчик опустився на коліна і, широко розкинувши руки, обняв ними землю.

— Єремейчик, відходь! Що з тобою?! — гукнув йому Біда.

— Він убитий, товаришу командир, — почувся голос Кості Скупинського, який несподівано з'явився на місці бою. — Я його винесу...

— Давай швидше. Я прикрию.

Автомат Біди посилав у бік ворогів чергу за чергою. Костя, повзучи по-пластунськи, потягнув на собі загиблого товариша. Кулі роїлись навколо нього, піднімаючи землю фонтанчиками.

Фашисти сконцентрувались, і знову зав'язався нерівний бій. Тут і було поранено Біду. Скупинський допоміг зробити перев'язку і сам взявся за зброю. І вчасно, бо невелика група фашистів стала заходити партизанам у тил. Але автомат Скупинського притиснув їх до землі.

Розвідникам пощастило вирватися з бою.

Цього ж дня з забузького боку повернулися три групи підричників під загальним командуванням Станіслава Матиса. Виконавши завдання, вони прибули в повному складі. Станіслав Матис доповів результати диверсійних операцій: під укіс пущено два ешелони ворога, знищено 2 паровози, 4 вагони і 9 платформ, пошкоджено 5 платформ. Ця дільниця на залізниці Лукув — Брест не діяла 9 годин.

Закінчивши доповідати, Матис похитнувся.

— Що з вами, товаришу Матис? — кинувся до нього Капорцев.

— Я, здається, захворів...

На блідому чолі блищали росинки поту. Одного до-тику до голови вистачило, щоб переконатися: командира загону імені Домбровського не обійшов сипняк. Його відправили до партизанського госпіталю, і я особисто попросив Софію Захарівну взяти над ним опіку.

Проклятий сипняк продовжує підкошувати партизанські ряди бригади. А як нам зараз потрібні здорові бійці!..

Відомості, що поступають від розвідників та диверсійних груп, повідомлення вірних людей дають змогу зробити висновки — там, за Західним Бугом, гітлерівці готують оборону. Дані ми передаємо в УШПР.

Нам потрібно поспішати. Кожний день, проведений тут, у таборі, ускладнюватиме переправу бригади.

Борис Колошенко вказує нам найближчу базу в Парчевських лісах. В УШПР повідомляємо: переправа через Буг діє, є контакт з організаціями ППР, завершуємо приготування.

Останні два дні в таборі гамірно. Перевіряється зброя (в котрій уже раз), підганяється одяг, взуття, пакуються боеприпаси, вибухівка. У штабі теж ніхто не знає перепочинку.

А над лісом з ранку до вечора гудуть мотори літаків. Червонозоряні соколи йдуть зі сходу на захід. Їх інколи буває так багато, що неба не видно. Наші партизани з цікавістю спостерігають за ними і захоплено висловлюють свої думки про могутність Червоної Армії. А я, дивлячись на них, радію від того, що в бригаді панує дух піднесення, впевненості й оптимізму. І жодні труднощі не стануть на перешкоді в боротьбі польських патріотів за визволення рідної вітчизни.

Хворих на тиф і поранених ми вирішили залишити в таборі. Серед них — командир бригади С. П. Шелест і командир загону Станіслав Матис.

Мені щиро жаль Матиса, хороброго командира, шкода й усіх партизанів, підкошених підступною хворобою. Але найбільше мене тривожить здоров'я Шелеста. А він, розуміючи складність становища, намагається мене заспокоїти, підбадьорює.

— Нічого, нічого, друже, впораєшся сам. Тебе партизани шанують, поважають, вірять тобі. А це, я вважаю, головне. Якщо вірять, значить, можна вести їх у вогонь і воду.

Комбриг стомлено відкидає на невеличку подушечку голову. Софія Захарівна витирає з його чола хустинкою піт. Хвороба змінила командира бригади. Блідий, щоки запали, дуже схуд. Лише в очах іскриться життя. Відпочивши, він знову підняв голову:

— Ось підлікуюсь, наберуся сил й одразу піду за вами. Ми ще герману всидіємо.

— Швидше видужуй, Станіславе Павловичу. Звичайно, разом будемо бити ворога, допомагатимемо Червоній Армії визволяти твою рідну Польщу.

— Віднині наша бригада — шматок мого серця... Бажаю вам успіху, дорогі товариші!

Ми тепло попрощалися з командиром бригади.

З хворими і пораненими залишається група бійців під командуванням Петра Руденка. Вона оберігатиме табір, на неї також покладається завдання дочекатися розвідників і групу Андрияка — Попова. Виконавши завдання, усі разом мають іти на з'єднання з бригадою.

Залишається і Софія Захарівна. Вона дуже вмовляла Гелю Доривальську залишитися разом з нею. Вона хотіла мати надійну, енергійну помічницю.

Дізнавшись про бажання Софії Захарівни, я вирішив сам поговорити з Гелею. Хоча, чесно кажучи, мені не хотілось залишати в таборі одну з кращих медсестер. Але якщо Геля погодиться, думав я, то нехай допомагає Софії Захарівні.

Викликаю дівчину до штабу і запитую прямо:

— Чи бажаєте ви залишитися в таборі?

На моє запитання Геля відповіла несподівано:

— Скажіть, Вікторе Олександровичу, це ви на прохання Софії Захарівни викликали мене?

— Не зовсім так...

— Так знайте, — гаряче вигукнула Геля, — в Польщу я піду! Піду — і все. Так мені підказує обов'язок.

— Сюди, до табору, має повернутися Томек, — мимоволі вирвалось у мене.

Геля збентежилась. Легенький рум'янець запалав на щоках. Але дівчина швидко взяла себе в руки і з властивою їй прямою відповіддю:

— Якщо судилося нам зустрітися з Томеком, ми зустрінемось. Ми будемо чекати один одного. А де і коли це станеться, це зараз не має значення.

Очі у неї заблищали, вона гордо підняла голову.

— Можна йти?

Ось така наша Геля, юна партизанка. З її тону я зрозумів, що рішення остаточне. І коли за нею зачинились двері, в моїй голові ще довго звучало слово «судилось». «За мирного часу,— думалось мені,— таких, як Геля, вважали ще дітьми, і вранці мати частувала їх чашкою молока. А клята війна усе перевернула, й діти швидко дорослішають».

Взагалі, залишатися в таборі не було бажаних. Партизани, яких призначили охороняти табір, хворих і поранених, до штабу ходили групами й поодинокі, просили взяти їх з собою.

— Ми хочемо йти в Польщу, ми хочемо бити ворога! Хіба гірші за інших?

Однак рішення штабу непохитне. Ніхто не має права залишити хворих і поранених товаришів з послабленою охороною.

Під вечір 7 квітня у глибині ворожого тилу почувалися могутні вибухи. Червонозоряні літаки зробили свою справу. Потім усе навкруги замирає. Не лунають з землянок розмови, пісні. Партизани відпочивають перед важким походом. Лише інколи звучать тихі голоси невидимих вартових:

— Стій, хто йде?.. Пароль?..

Цієї ночі мені відпочивати ніколи: справ багато, і я допізна засидівся в штабі. Та ще чомусь останньої ночі на нашій землі хотілось побути наодинці. В голові рояться думки, і я мимоволі роблю підсумок етапу, пройденного польською партизанською бригадою імені Ванди Василевської.

Справді, поставлені перед бригадою завдання втілюються в конкретні дії. Моя впевненість базується на реальних факторах. По-перше, треба відзначити результат роботи з людьми, проведеної штабом і політирацівниками бригади. Я знав, що мої польські друзі повірили у власні сили, зрозуміли, що свою боротьбу за свободу Польщі необхідно з'єднати з боротьбою Червоної Армії. Далі. Невеликі, але успішні сутички з фашистами, диверсії на залізницях і шосейних дорогах, починаючи з 18 лютого до 6 квітня, свідчать про їх цілеспрямованість. Це, безумовно, позитивно позначилося на загартуванні молодих бійців.

До землянок тихо ввійшов мій ад'ютант Стефан Бялосевич. Він докірливо сказав:

— Товаришу комісар, не добре цілу ніч не спати,

Скоро зійде сонце, а праці в нас і клопоту — непочатий край...

Я глянув на годинника: була рівно шоста. Зараз у Москві б'ють Кремлівські куранти, сповіщаючи про народження нового дня — 8 квітня 1944 року.

— Сонце встане десь через годину, — відповідаю. — А зараз віднеси, будь ласка, радіограму Луцаєву. Нехай сповістить УШПР про наш вихід.

У радіограмі лише чотири слова: «Бригада йде за Буг».

Цього ж ранку від Строкача одержуємо необхідні вказівки, поради і добрі побажання. За кілька сеансів радіозв'язку з УШПР уточнюємо все необхідне.

300 партизанів бригади, взвод за взводом, загін за загоном, вишикувались в одну колону. З землянок повиходили всі, хто міг звестися на ноги. Бачу заплакану Софію Захарівну. Чи зустрінемось ми коли-небудь? Начштабу Капорцев доповідає мені про готовність до маршу. Бачу, командири підрозділів ще раз прискіпливо оглядають своїх бійців. У мене защеміло серце: згадалися товариші, які не змогли піти з нами.

Весняний ранок розбудив сосновий бір. Над колоною пролунала команда: «Вперед!»

Прощай, наш партизанський табір!

До скорої зустрічі, дорогі воїни-побратими!

Піщаний ґрунт уповільнює кроки, ноги грузнуть, ніби в снігу. Але партизанам байдуже. Адже вони йдуть на бойове діло, йдуть бити ворога, і це надає їм сили.

Ненадовго бригада зупиняється в селі Дубок. Партизани трохи спочили, поїли і ввечері рушили далі, до Бугу.

На шляху до переправи перегнули шосе Владава — Брест і залізничну лінію Хелм — Брест. Залізниця, «завдяки» партизанам, у цей час не діяла.

Нарешті ми побачили таємничі й, здавалося, безкраї води Західного Бугу.

Квітнева ніч розкинула над нами широке беззоряне шатро, надійно огорнувши місце переправи темрявою. З допомогою «флотилії» ми починаємо форсування трох на південь від села. Старший на переправі Петро Руденко підвів до мене радянського льотчика зі збитого літака. Його знайшли місцеві жителі.

Після перевірки документів я йому запропонував:

— Підемо з нами. У нас буде гаряча робота.

— Ні, товариші,— заперечив він.— За мною скучають ворожі літаки. Я ще не звів з ними свій рахунок.

І ми побажали один одному щасливої дороги.

Переправа живе напруженим життям. Спершу на західний берег річки перевезено групу партизанів для організації оборони на випадок бою. На тому боці вже діють розвідники Григорія Біди. Слідом переправляємо основні сили бригади. Боеприпасами і вибухівкою вщерть навантажуюмо човни. Усі діють чітко і оперативно.

До світанку бригада уже вишикувалася на другому березі річки. Командири доповіли про готовність до маршу. Правда, не вистачало кількох пар коней. Ось і Стефан Бялосевич, склавши рупором руки, схилився над водою і кличе мого коня: «Васько, Васько!»

На нашу радість, незабаром почулося форкання тварин, які пливли через ріку. Вийшовши на берег, вони дружно струснули шкірою, і в усі боки полетіли бризки води, обсипавши ними партизанів. А ті кинулися до них і стали лагідно погладжувати їхні мокрі спини.

Ми поки що не маємо обозу, але коні нам дуже потрібні.

Швидко нав'ючуємо коней боеприпасами, вибухівкою, продуктами і рушаємо в дорогу.

За провідника наш старий знайомий із села Долгоброди. Він повідомив, що на околиці села гітлерівці спорудили бункери.

Ранок застав нашу колону недалеко від села. Противник помітив нас, коли колона втягувалась у чагарник. Услід нам зацокотали кулемети. Група прикриття відповіла дружним вогнем. Ворог замовк...

З того часу переправа біля Харсів стала справжнім партизанським трактом.

Ось які записи збереглись у щоденнику П. Руденка, який був її комендантом.

«9 квітня. В ніч з 8 на 9 квітня виїхав Кременицький В. О. на західний берег Бугу. З ним — 300 партизанів. Переправили також через ріку коней, боеприпаси, вибухівку...

Цього ж дня я побував у селі Дубок, де зустрівся з кінним загonom імені Будьонного. Командир — старший лейтенант І. П. Яковлев. Увечері переправилось 60 чоловік і 30 коней цього загону. На переправі спокійно,

10 квітня. Сьогодні переправилась друга група будьоннівців.

11 квітня. До Бугу прибув загін В. П. Чепіги. Погода чудова. Тепло. На переправі — «вихідний».

13 квітня. Партизанський загін М. Й. Куницького з обозом вдень увійшов до села Харси. З повітря ворог виявив переправу. Тепер нам не минути нападу.

14 квітня. Чекаю групи розвідників Андрияка — Попова. Загін Куницького вночі пішов за Буг.

15 квітня. Фашистські літаки завдали удару по селу Харси. Половина села згоріла. Є вбиті і поранені.

18 квітня. Сьогодні на переправу з невеликою групою прибув командир бригади С. П. Шелест. Уночі вони переправилися через ріку.

19 квітня. З боку Бреста вздовж шосе і залізниці розташовуються ворожі піхотні частини, а також кіннота. Поблизу села Липіївка противник відбудовує мости, які були знищені партизанами. Бачили дрезину, котра йшла з Бреста. Група партизанів загону Чепіги знову повернулася до лісу. З усього видно, що фашисти взяли переправу під свій контроль.

20 квітня. Група бійців загону М. А. Прокопюка теж змушена повернутися до старого табору. На переїздах гітлерівці посилили охорону.

25 квітня. Через концентрацію ворожих частин обстановка на переправі ускладнюється. Група загону Чепіги вночі встигла перетнути Буг і пішла навздогін основним силам.

8 травня, неділя. Сьогодні рівно місяць, як я працюю комендантом переправи. О 10-й годині ранку розвідка доповіла, що в лісі поблизу села Харси з'явився противник. Вчора з села Антоново до нас прибув командир взводу розвідки Валентин Дорожинський, який лікувався від тифу. Гадаю, нам усім треба негайно наздоганяти бригаду.

9 травня. Разом із загonom Прокопюка я і група в 20 чоловік в ноль годин десять хвилин почали переправу через Буг на південь від села Харси. З нами 15 коней — 2 наших».

Партизанська переправа через Західний Буг зіграла добру службу. По ній щонаочі снували човни, перекидаючи в той чи інший бік розвідників, зв'язківців, цілі заго-ни народних месників.

ЗА БУГОМ

ДРУЗІ І ВОРОГИ

На хуторі з кількох десятків хат, недалеко від села Капленоси, бригада стала на першу зупинку. Того ж дня розвідка налагодила зв'язок з місцевим загonom Польської робітничої партії.

Польські товариші радо запрошували нас:

— Переходьте до нашого села. У нас вам буде зручніше.

А ввечері бійці бригади завітали до хат селян. Люди дуже тепло зустрічали їх, запрошували до столу.

Для багатьох простих людей поява нашої бригади на польській землі була справжнісіньким дивом. Адже вона тут була найбільшою польською бойовою одиницею, з якою вони зустрілися вперше. Що це за партизани? Звідки вони прийшли? Куди йдуть?

А дізнавшись, що ми прийшли з радянського боку, дуже здивувались і зраділи. Вияснилось, що в селі є багато бажаючих стати до лав борців проти гітлеризму.

Господарки пригощали партизанів святковим обідом, приготовленим з нагоди пасхи.

В цьому селі бригада відновила свій обоз і уже вночі на фурманках перейшла до села Захайки, що розкинулось недалеко від лісу. Тут вирішили заднювати, бо нам потрібно поповнитись вибухівкою і зброєю, про що ми запросили Центр. Діставши позитивну відповідь з обіцянкою надіслати літак з вантажем, ми почали розташовуватись на відпочинок. Та не минуло й години, як розвідка повідомила про наближення до села невеликої автоколони гітлерівців. Ми негайно влаштували за селом, у лісочку, засідку. Коли колона наблизилася, спалахнув короткий бій. Фашисти відступили, а нам дісталися невеликі трофеї. Це був перший бій з ворогом на території Польщі.

У партизанів був добрий настрій. Бригада не дала себе захопити зненацька. Ворога завчасно виявлено й зустрінuto вогнем.

До мене підійшов селянин літнього віку з хвацько закрученими догори вусами.

— Мое шанування, пане комісар,— привітався він.— Ви добре всипали гітлерякам. Їм треба більше свинцю в зад, щоб довго чухались...

По-дружньому прийняли Захайки партизанів. Були в селі комуністи. Ми з ними познайомилися одразу і почувли те ж саме, що й від селян Капленосів:

— Броні нам треба, броні...

Ми обіцяли, що при нагоді обов'язково надішлемо зброю. А я бачив: полякам потрібна не тільки зброя — як повітря, їм потрібне слово правди про Радянський Союз. Гітлерівці не знали меж у брехливій антирадянській пропаганді, в якій їм допомагала ще й польська реакція.

Я зібрав усіх політпрацівників бригади і поставив їм конкретне завдання: допомогти польському населенню розібратися в лабіринтах обстановки, розповісти людям правду про Радянський Союз, Червону Армію і героїчний тил. Крім того, я розумів, що слово правди партизана-поляка, сказане своєму співвітчизнику, багато значить. Наші агітатори мали в своєму розпорядженні тексти зведень Радінформбюро, листівки, адресовані польському народу.

Як в Капленосах, так і в Захайках комуністи щиро дякували бійцям бригади за те, що допомогли відкрити людям очі.

— Наш спільний обов'язок — бити ворога з фронту і з тилу! — відповідали партизани.

У село прибув зв'язковий від Бориса Колошенка: розвідник повідомив, що перебуває у містечку Острів-Любельський, а 19—20 квітня прибуде в село Ольхувка. З ним буде 20 польських патріотів, котрі виявили бажання влитися в ряди бригади.

У донесенні «майор Борис» писав, що у Любартуві, Остріві-Любельському, селах Береюв, Казанув та інших безчинствує група націоналістів, котрою верховодить якийсь «Джо». Його справжнє прізвище Юзеф Карчевський. Офіційно він є офіцером розвідки Армії Крайової з Любартува, а фактично служить агентом окупантів. Запеклий ворог комуністів. З ним активно співробітни-

чає реакціонер Будзинський, який контактує з АК. Провокатор. Отже, навколо нас, крім людей, настроєних демократично, є сили, котрі являють собою серйозну перешкоду в антигітлерівському русі. Це через них Польська робітнича партія втратила чимало своїх керівників та активістів.

Наступної ночі ми чекали на літак. Як було умовлено, на майданчику розклали багаття, виставили патрулі. В умовний час літак не прибув. Ми вже хотіли йти з майданчика, як почувся рокіт моторів. Усі зраділи.

І ось літак уже над нами. Один за одним на землю стали падати мішки з вантажем. Партизани швидко почали їх збирати.

— Ого, та це ж посилки не з радянської пошти! — здивовано вигукнув один з хлопців.

— Дійсно! Чиї ж це гостинці?

— Здається, англійські.

Мабуть, вантаж призначався для одного з загонів АК.

— Нічого,— жартували партизани,— вантаж потрапив у надійні руки.

— Однак ці подарунки надто скупі: телефонні апарати, катушки проводу, кілька карабінів та патрони... Оце й усе. Чи не задумали англійці встановити прямий зв'язок з нами?

— Чекайте, ось тут є ще й медикаменти!

— Ото добре! Спасибі пілоту, що вибрав вірну адресу. Тепер партизанська аптека поповниться за рахунок лондонського емігрантського уряду.

Наш літак прилетів наступної ночі. Ми одержали зброю, вибухівку, медикаменти. Партизани почали по-здоровляти один одного. На очах багатьох виступили сльози радості. Автомати, карабіни, пістолети переходять з рук у руки. Їх обмацують, лагідно погладжують долонями холодний метал.

— Це вам не катушка кабелю з британського острова!

Бригада вирушає з села. Високі фурманки навантажені вщерть. Вночі без пригод проходимо колонію Хоростита. Під час маршу на відстані нас супроводжувала ворожа автоколона. В бій вона не встрявала, лише обстрілювала нас з мінометів.

Партизани презирливо реагували на цей «хвіст». Та незабаром він нам набрид, і його вирішили відрубати.

О. Ф. Федоров

В. О. Кременицький

М. Роля-Жимерський серед командирів партизанських загонів АЛ Люблінщини, 1944 р.

Зліва направо:
В. О. Кременицький,
С. П. Шелест.
Сидить Густав
Большов'як («Алеф»)

Зліва направо:
М. С. Кобеняк,
М. В. Луцаєв,
Л. М. Стульнева («Ядзя»),
К. Гаврильченко («Оля»)

Станіслав Вронський

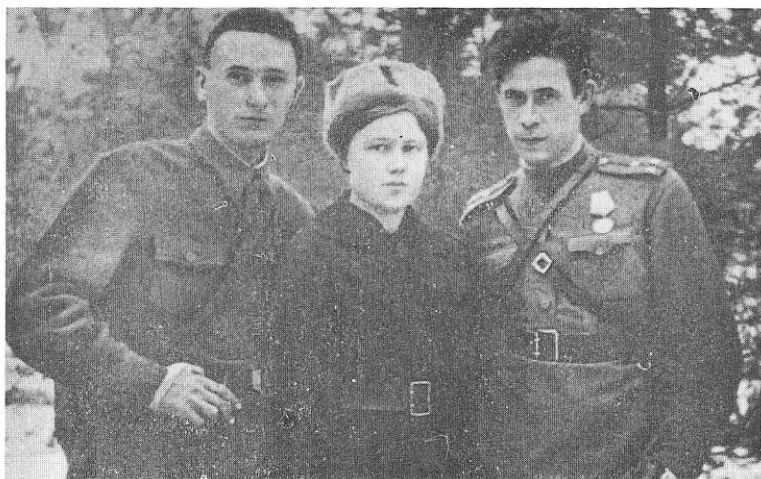
Г. М. Біда

Сергій Апанасевич

Костянтин Скупинський

Зліва направо: М. С. Данильченко, З. В. Безрукова,
В. О. Кременицький

Група розвідників бригади у визволеному партизанами польському селі. 1944 р.

Партизани бригади приймають присягу

Група командирів і партизанів бригади. 1944 р.

Ігнацій Мендак

Станіслав Курганович

Збігнев Малицький

Гелена Доривальська

Анна Янковська

Софія Терлецька

Едвард Грончевський
(«Пшепюрка»)

Францішек Лесиш

Олександр Шиманський
(«Богдан»)

Зося Антоняк

Ігнацій Борковський
(«Вітек»)

Група колишніх партизанів бригади на зустрічі в Яновських лісах з нагоди 40-річчя битви. 1984 р.

Майже вся колона направилася в Ольхувку, а частина бійців залишилась у засаді. Придорожні канави й горби, вкриті кущами, надійно захищали їх від ворожого ока. Навчання в таборі не проминуло даремно — партизани замаскувались вміло. Кілька ворожих машин на малій швидкості наблизились до засади. У кузові сиділи гітлерівці в касках. У передній машині встановлено кулемет. За ним — солдат в окулярах. На другій машині — міномети з обслугою.

Тільки-но машини наблизились до наміченого орієнтира, як пролунала команда:

— Вогонь!

Гітлерівець в окулярах одразу звалився набік. Партизанські кулі і гранати зупинили машини. Вогонь був такий щільний, що фашисти змушені повернути назад.

На якийсь час карателі відстали. Чи надовго?

18 квітня зупинились у Ольхувці. Недалеко знаходиться велике село Соснувка, через яке пролягає шосе.

У селі нас по-братськи зустрів загін місцевих патріотів, радо вітали жителі, і ми вирішили затриматися тут на кілька днів. Для цього були й інші причини. Відчуваючи дружню підтримку з боку населення, ми мали намір прийняти тут літак з вантажем. Крім того, сюди повинен прийти Борис Колошенко з розвідгрупою. Ми з нетерпінням чекали зустрічі з ним. Не виключена була можливість, що тут нас наздожене і командир бригади С. П. Шелест.

Аби не втрачати час, висилаємо на диверсії кілька груп підричників. Місце їх дії — залізниці Любартув — Парчев і Парчев — Лукув.

Наші друзі з Ольхувки попросили допомогти їм убезпечитися від жорстоких нападів однієї з націоналістичних зграй. Бандити тероризують людей, переслідують активістів.

— Отому паршивому гусаку, їх керівнику, треба шию звернути, — гарячкував Григорій Біда.

Ми розробили план. Скориставшись недільним святом, вирішили в сусідньому селі організувати зустріч з ватажком банди «Беркутом». Він там упадав біля однієї молодички.

Господарка дому, де він перебував, чомусь наполягала, щоб на обід прибув «сам пан командир». Але Шелест ще не повернувся до бригади, і я вирішив їхати до села.

Зі мною були Григорій Біда, Стефан Бялосевич, Костянтин Скупинський, Андрій Вуйцик та інші — всього 30 чоловік. По прибутті партизани непомітно оточили хату, а я з Бідою зайшов усередину.

До нашого приїзду приготувалися. Стіл накрито. На ньому — закуски, бімбер, наливки, настойки. У домі, видно, повний достаток.

— Просимо, просимо, панове, до нас на бал! — солідними словами зустріла нас господиня, огрядна жінка. Дочка, така ж пишна, як і мати, томно поглядаючи на гостей, обіймала гувльвісу-бандита. Роздивившись, бандит, очевидно, зрозумів, хто ми. Але ж він і не здогадувався, що ми мали повну уяву про його персону і скоєні ним злочини.

За столом ми були витончено-люб'язними, уважними, розпитували про життя-буття. Перед початком обіду, мабуть за звичаєм, господиня попросила вмокнути в горілку хліб, а потім починати трапезу. Довелося підкоритися.

Після того як у хаті стало гамірно, я сказав:

— Ми вашого звичаю додержали, а тепер прошу випити нашої наливки. Щоправда, справжні чоловіки п'ють не чарками, а склянками.

Націоналісти, видно, розгубились, та мої слова все-таки їх зачепили за живе. «Беркут» почервонів, як рак. Адже поруч — наречена, та й гості можуть казна-що подумати. Григорій наповнив склянку спиртом, пляшку якого ми з цією метою приховали, і простягнув її «Беркуту».

Невдовзі вожак, заточуючись, вийшов з хати. А там його вже чекали партизани. Схопивши такий важливий «трофей», вони гайнули з села. П'яні охоронці, спохватившись, підняли стрільянина. Ми ж миттю вискочили у двір, сіли на коней і, відбиваючись від бандитів, також помчали в Ольхувку.

З цієї операції не повернувся Андрій Вуйцик, який загинув од бандитської кулі. Обірвалось життя одного з братів Вуйциків, сміливих і чесних патріотів. Ми поховали його в Ольхувці. На похорон прийшло багато місцевих жителів. Вони знали: цей юнак загинув заради їх майбутнього, їх життя. Це була перша могила на території Польщі, в якій ми поховали одного з відважних бійців нашої бригади.

Верховоду націоналістів ми передали до рук бійців

АЛ — хай відповідає перед своїм народом за скоєні злочини.

Не встигли пережити одну втрату, як наступного дня привезли тяжкопораненого Бориса Колошенка.

...Як було умовлено через зв'язкового, Колошенко вів свою групу до бригади. 19 квітня між селами Мосциски й Ольхувка його невеличкий загін прийняв бій з підрозділом мотопіхоти фашистів. Ми негайно вислали допомогу — два взводи бійців. У тому бою було вбито близько двох десятків гітлерівців, знищено одну танкетку. Але цей результат не радував партизанів: у живіт тяжко поранено «майора Бориса».

Бійці його перев'язали і обережно доставили в Ольхувку. Колошенко часто втрачав свідомість. Він потребував негайної операції. Наші місцеві друзі подбали про це, і через деякий час з містечка Любартув прибув хірург.

До появи лікаря Колошенко кілька разів опритомнював, і з його незв'язних фраз ми дізналися, що нам необхідно йти в Єдлянку-Подляську, там перебуває 2-а бригада АЛ імені Землі Люблінської під командуванням «Метека», там десь є «Яновський». Пароль: «У вас для «майора» є кінь?» Відзив: «Кінь є, чекаємо підкову». А мені Борис прошепотів: «До них, товаришу комісар... зв'язковий коло трьох беріз...»

Це були останні слова відважного розвідника, славного радянського патріота, який до кінця залишався вірним солдатом.

20 квітня ми поховали «майора Бориса» в містечку Острів-Любельський, де у нього було багато друзів. Загибель хороброго і самовідданого радянського воїна сколихнула серця польських патріотів. Ще 26 грудня 1943 року, коли партизани ГЛ здійснили несподіваний напад на гарнізон окупантів у цьому містечку, Колошенко брав участь у бою. Тоді загинуло кілька сміливих партизанів. Нехай же і Борис Колошенко ляже на вічний спокій поряд з тими героями. Похорон перетворився на багатолюдний мітинг жителів Острова-Любельського і навколишніх сіл.

Вічна пам'ять, бойовий товаришу! Ти повністю виконав свій інтернаціональний обов'язок перед народом Польщі.

Напередодні виходу з Ольхувки до нас прибув Є. П. Шелест з групою партизанів, які теж видужали.

Тепер у нас 340 бійців. Шелест прийняв командування бригадою. Він розповів, що, як повідомив зв'язковий з групи Андрияка — Попова, «Варшавська група» благополучно добралась до аеродрому. Група супроводження затримується. Там, за Бугом, ще залишилися хворі, які не можуть здійснити багатокілометровий марш. З ними — Софія Захарівна.

Ми одержали черговий вантаж з трьох літаків. Мішки, правда, впали не зовсім вдало, вітром їх рознесло в усі боки. Ледве до світанку встигли зібрати. Розпакували у невеликому лісочку поблизу села і рушили в дорогу. Йдемо в напрямку села Зеньки. Дорога важка, під ногами сипучий пісок, коні притомлюються. Треба рухатися швидше. Ми й так довго затрималися в Ольхувці. Крім того, у нас багато дорогоцінного вантажу. Вибухівку, ручні кулемети, автомати, ПТР і боєприпаси за вказівкою УШПР ми маємо негайно передати військовим формуванням АЛ.

Попереду колони — посилений дозор, адже можлива зустріч з ворогом. Рухалися цілий день і майже всю ніч. І ще до сходу сонця ввійшли в Зеньки. Люди вкрай потомились. Не встигли розташуватися та випити по кварти криничної води, як дозор доповідає: до села сунуть гітлерівці. Штаб швидко приймає рішення: обоз — до лісу і там ретельно замаскувати. Частина людей — до обозу, частину — в резерв, а головними силами зайняти оборону на околиці. Бачимо: прямо до Зеньок їдуть чотири машини з солдатами і кілька танкеток.

— Ідуть, нахаби, ніби на екскурсію,— кинув хтось.

Комбриг мовчки спостерігає за противником. Обличчя зосереджене, очі, як вуглики, горять. Він уперше в Польщі на чолі бригади приймає бій, хоча ще не зовсім здоровий. Бачу, хвилюється, але вигляду не подає. Молодець!

Підпустивши ворога ближче, партизани вдарили дружним залпом. Фашисти, очевидно, вчасно не виявили нашої засади і були захоплені зненацька. Однак вони миттю повискакували з машин, і зав'язався бій.

На звуки бою до нас у штаб прибігли місцеві комуністи і стали просити зброю, щоб разом бити гітлерівців.

У цей час на околиці села загорілось кілька хат. У небо шугнуло полум'я, яке висвітило все навкруг.

— Зараз нам потрібна інша допомога,— кажу я пат-

ріотам.— Треба погасити пожежу. Це і буде ваше бойове завдання. А питання про зброю вирішимо після бою.

Поляки побігли до охоплених пожежею хат.

Одна з груп партизанів, за наказом Шелеста, зайшла противнику в фланг і відкрила шквальний вогонь. Гітлерівці заметушилися в паніці. Партизани, озброєні ПТР, з близької відстані влучно вдарили по танкетках, і одна з них загорілася. Ворог позадкував, а потім, розвернувшись, подався навтіки.

Цього дня, 25 квітня, в бою під Зеньками партизани бригади знищили один танк і понад два десятки гітлерівців. Наші втрати були незначними. Добра організація бою принесла свої результати.

Коли в селі все стихло, ми видали зброю місцевим патріотам. У добре замаскованому підвалі влаштували склад боеприпасів.

Наші нові друзі раділи несподіваному подарунку. Вони щиро нам дякували.

Партизанське життя завжди сповнене несподіванок. Під час боїв і походів трапляються події, які ще довго згадуються, хвилюють, примушують серце солдата посилено битись.

Разом з розвідником Михайлом Єфремовим я завітав до однієї оселі. Михайло низько вклонився господині і, привітавшись, запитав:

— Мила матусю, не впізнаєте?

Жінка кинулась до Михайла, обіймаючи і примовляючи:

— О, matka-бозка, о, Єзус Христус, живий, живий!

...Минулого року, втікаючи з фашистського полону, темної ночі Михайло тихенько постукав у вікно сільської хати.

— Хто то ест? — почулося зсередини.

— Я втікач з полону, поранений...

Двері відчинила жінка. А втікач, ледве встигши зробити кілька кроків, упав знесилений. Він втратив багато крові.

Жінка помила його теплою водою, сховала й потай доглядала, аж поки він не звівся на ноги. Видужавши, пішов радянський воїн до партизанів продовжувати воювати з фашистами...

І тепер ось цей білочубий красень обіймає свою добру рятівницю.

— Моя дорога ненью, спасибі тобі велике.

Погодувавши людей, ідемо до села Орехув.

За короткий час перебування бригади на території Польщі вже можна зробити певні висновки. Значно зросла політична свідомість бійців бригади. Вони часто вступали в розмови з населенням. А воно з підвищеним інтересом приглядалось до нас, прислуховувалось до наших повідомлень.

Ми намагалися правильно роз'яснювати політику радянського уряду по відношенню до Польщі, завдання польської партизанської бригади: допомагати Червоній Армії бити фашистів з тилу, щоб швидше вигнати їх з польської землі.

— О, то єст добра справа,— схвально кивали головами наші слухачі.

УШПР по рації запрошує координати для викидання нового вантажу і... можливої висадки десанту.

Приймальну площадку вибираємо за селом на полі. Що за люди прибудуть — ми можемо лише здогадуватись. Партизанське життя привчило нас до будь-яких несподіванок.

У ніч з 25 на 26 квітня на майданчик спустилися сім парашутистів.

Десантники приземлилися вдало. До мене підійшов кременезний чоловік років тридцяти. Коли ми обмінялись паролями, він чистою польською мовою сказав:

— Товаришу комісар, дозвольте відрекомендуватися: «Ян», керівник десантної групи особливого призначення,— і простяг мені свою руку.

— Ласкаво просимо на партизанську землю,— привітався я.

Серед парашутистів почулися дзвінки дівочі голоси. Знайомимось: «Зося», «Ядзя», «Оля». А ще «Стах», «Петро», «Степан».

— Привіт з Великої землі,— щебетали дівчата-радистки.

Ми всі дуже зраділи посланцям нашої Батьківщини. З собою вони взяли чимало літератури, газет, листівок, різних гостинців. Нам не терпілось послухати цих людей, які ще кілька годин тому були за лінією фронту, на радянській землі. Їх закидали запитаннями. Десантники ледве встигали відповідати і весь час оглядались навколо, очевидно, не вірячи, що вони вже серед своїх.

Ця група була надіслана в тил ворога головним чином для того, щоб навчати польських патріотів підривної справі. Диверсіям на залізницях і шосейних шляхах Центр надавав великого значення. Партизанські диверсії в глибокому тилу ворога зливалися з переможними ударами Червоної Армії.

За наказом Центру, «Ян» повинен був зв'язатися з «Яновським» (Леоном Касманом), а поки що залишитися у нас. Наші плани співпадали, бо й ми шукали зустрічі з «Яновським» — командиром невеликого маневреного загону зв'язку ЦК ППР, що діяв на Люблінщині. Через нього партизанські загони АЛ підтримують контакти з Центральним Комітетом, що координує їх дії.

Прибулих товаришів ми влаштували в таборі й запропонували провести політбесіди з бійцями й місцевим населенням.

26 квітня в своєму щоденнику відмічаю, що ми знаходимось в Орехуві. Їх, цих Орехувів, так рясно навкруги, як тих горіхів на ліщині. Потрібно розібратись, котре з сіл найбільш підходить для партизанів.

Саме в Орехуві ми зустрілись з «Яновським». Це було довгождане й дуже необхідне побачення. Відчувалося, що «Яновський» теж нас чекав.

— Товаришу Шелест, товаришу Кременицький, заходьте, будь ласка,— запросив нас його зв'язковий до господи, де зупинився «Яновський».

Нас зустрів високий, смаглявий чоловік. Він трохи накульгував. Його чорні великі очі дивились проникливо, ніби в саму душу.

З першої ж розмови з'ясувалося, що командир загону має численні зв'язки з місцевими патріотичними організаціями. Він розповів, що недалеко знаходиться штаб генерала М. Роля-Жимерського і 2-ї бригади АЛ імені Землі Люблінської.

Здається, ми близько до своєї мети. Наближається той час, коли бригада разом з військовими формуваннями АЛ розгорнеться для спільної боротьби з фашистами.

До штабу зайшов командир групи десантників «Ян»-московський, як ми його прозвали, і сказав:

— Спасибі за гостинність, товариші. Одержав наказ з групою йти до «Метека». Сподіваюсь, що незабаром ми знову зустрінемося і будемо воювати разом.

Ми тепло попрощались.

Перед виходом групи «Яна» з села сталася подія. Виявляється, наш інструктор-підричник, «головний радник по диверсіях» Михайло Кобеняк за короткий період перебування групи в бригаді покохав радистку «Ядзю». Дівчина відповіла йому взаємністю.

І тепер важко сказати, хто з них більше переживає розлуку. «Ядзі» потрібно йти далі, а Михайло залишається тут.

— Нашому Михасю любов впала з неба,— жартували партизани.— Досі він дівчат цурався.

— Прощай, Михасю,— тихо мовила «Ядзя» коханому.— Я на тебе чекатиму. Тільки бережи себе...

— За мене не турбуйся,— лагідно погладжуючи долонею її хвилясте волосся і дивлячись закоханими очима, відповів мінер.— Хай супутниками твоїми будуть безпека і вдача. Ми неодмінно зустрінемось!

Забігаючи далеко вперед, хочу сказати, що доля всміхнулася цим молодим людям. Вони зустрілися знову і після війни одружились.

У ПАРЧЕВСЬКИХ ЛІСАХ

У квітні — травні 1944 року ліси навколо Парчева стали справжнім партизанським краєм. Як у нас — на Поліссі або в Білорусії. Тут перебували радянські партизанські загони особливого призначення, формування АЛ. Найбільшим з них була 2-а бригада АЛ імені Землі Люблінської, до складу якої входило декілька окремих загонів. При потребі ці загони збиралися разом, і ця сконцентрована в кулак сила завдавала могутніх ударів ворогові. Коли ж обстановка диктувала тривогу, бригада застосовувала тактичний захід «розгорнутих крил», загони розходилися в різні боки, чим вводили противника в оману.

Ще в жовтні 1943 року я, знаючи, що шлях нашої бригади проляже за Західний Буг, частенько розмовляв з товаришем «Алефом». Він поступово вводив мене в курс політичних подій Польщі. Багато корисного дали мені бесіди з товаришами з «Варшавської групи». Вони допомогли нам, радянським людям, глибше зрозуміти сутність політичного руху в Польщі.

Літаки з Великої землі доставляли літературу, яка інформувала й орієнтувала нас. І все ж обстановка,

з якою ми зіткнулись тут, у Парчевських лісах, перевершила усі наші припущення і сподівання. Клекотав народний гнів проти гітлерівських окупантів. Швидко зростали загони, керовані польськими комуністами.

Ми зустрілися з могутньою, не скореною ворогом, силою.

У лісах діяли також загони АК. Вони одержували допомогу з Лондона й за вказівкою емігрантського уряду нині «тримали зброю біля ноги», уникаючи серйозних бойових дій з гітлерівцями.

— Шугають вовками у лісах. А допомоги від них не чекай,— розповідали нам місцеві члени ППР про дії цих загонів.

Бригада знаходиться в селі Єдлянка-Подляська. Через «Яновського» зв'язуємося з генералом Роля-Жимерським, і згодом має відбутися наша перша зустріч, якій ми з Шелестом надавали великого значення. Потрібно було спільно з ним вирішити ряд важливих питань: взаємодія у веденні бойових дій, організація нових загонів, їх озброєння. Мені багато доводилось чути про цю мужню людину, видатного діяча польського руху Опору, талановитого командуючого Армією Людовою. «Турський», член «Варшавської групи», у розмові зі мною висловив про нього гранично чітку думку:

— Нам доля послала цю бойову, чесну, віддану своєму народові людину, яка усією душею ненавидить фашизм.

Зустріч була призначена на 1 травня. Вона готувалась під гаслом солідарності радянського і польського народів у їх спільній боротьбі з гітлерівською Німеччиною.

День видався теплий, сонячний, ніби природа стала нашою союзницею. Вона підкреслювала наші почуття, урочистий настрій. Адже це день подвійної радості.

О 12 годині до нас прибув генерал Роля-Жимерський. Разом з ним були представники ЦК ППР і командири загонів АЛ. Всього, мабуть, чоловік двадцять. Серед них я помітив «Яновського» і «Алефа».

Після взаємного привітання Роля-Жимерський, звертаючись до командування бригади, сказав:

— Що ж, товариші, будемо спільно ворога бити! В ім'я високої мети не пошкодуємо своїх сил!

— Так точно, товаришу генерал,— відповіли ми дружно.

Я з великим інтересом розглядав командуючого АЛ. З розповідей польських товаришів у моїй уяві вималювався образ людини, схожої на легендарних воїнів з творів Адама Міцкевича. А переді мною стояв коренастий, моложавий чоловік з ясними очима. Погляд чіпкий і, як мені здалося, трохи суворий. Очевидно, це відбиток нелегкого життя. Під час розмови права брова піднімалась, що було знаком зосередженості. Рухи — стрімкі, енергійні. Одяг — цивільний: макінтош і капелюх.

Трохи пізніше я більше узнав про Роля-Жимерського. Він був генералом довересневої польської армії, обіймав керівну посаду. Чесні і демократичні погляди генерала не припали до смаку санаційній кліці. Йому довелось залишити Польщу, немало вистраждати у вигнанні. Франція, далека і спекотна Африка... Серце рвалося до рідної землі, до боротьби за її визволення. І генерал повернувся до своєї країни, яка уже стогнала під чоботом гітлеризму, нелегально. Брав активну участь у створенні сил Опору. Коли Польська робітничка партія реорганізувала Гвардію Людову в Армію Людову, Міхал Жимерський, відомий тоді під підпільною кличкою «Роля», став її командуючим.

Тоді я цих подробиць з біографії генерала не знав. Але відчував, що він людина з великим життєвим досвідом, непримиренна до фашизму.

У селянській хаті, де розташувався наш штаб, накрило стіл. Певна річ, не обід гостей цікавив. Але такий уже звичай слов'янських народів — зустрічати гостей хлібом-сіллю.

Мою увагу привернув молодий польський командир — міцної статури, з мужнім, приємним обличчям і відкритим поглядом. Під час ближчого знайомства він відрекомендувався коротко:

— «Метек».

«Алеф», який стояв поруч, додав:

— Підполковник Мечислав Мочар. Зовсім недавно його призначено командиром 2-го округу АЛ на Люблінщині.

З загонами бригади «Метека» ми давно встановили контакт. Тепер я особисто познайомився з її командиром.

Цей чоловік мав чудову властивість приваблювати до себе людей. І під час розмови мені здалося, що ми давні знайомі, розуміємось з одного погляду.

Мечислав Мочар народився в 1913 році в місті Лодзь. Комуніст з 1937 року, працював на фабриці. В 1938 році за революційну діяльність позбавлявся волі на 2 роки. Він учасник оборони Варшави у вересні 1939 року (один з фундаторів фронту «За нашу і вашу свободу» і організації ППР у Лодзі). У травні 1942 року призначений командиром 4-го округу ГЛ, а з кінця квітня 1943 року — командиром 2-го округу ГЛ, потім АЛ на Люблінщині.

Після нетривалого обіду розмова перейшла в русло, що цікавило обидві сторони: озброєння загонів АЛ, обмін розвіданими, найближчі плани, зв'язок і взаємодія між бригадою імені Ванди Василевської і загонами АЛ в разі, коли цього вимагатиме обстановка.

— Нам, як повітря, потрібна зброя,— підкреслив генерал Роля-Жимерський.— Без неї важко на окупованій польській землі.

Генерал з великим інтересом розпитував про історію створення нашої бригади, її склад і за якою структурою вона організована, яке має озброєння, його кількість.

Роля-Жимерський розмовляв по-польськи. Але мені здавалось, що він розумів російську мову.

На його запитання, скільки вантажу прийняла бригада з Великої землі і коли очікується наступний літак, Шелест відповів:

— З 10 по 30 квітня прийнято вантаж з 5 літаків. Зброю і боєприпаси передано загонам АЛ. Черговий літак прибуде 4—5 травня.

Генерал задоволено кивнув головою і повідомив, що для координації дій усіх партизанських формувань на території країни створюється Польський партизанський штаб. Незабаром він приступить до роботи.

На закінчення зустрічі наші гості відвідали підрозділи бригади. Чимало добрих слів сказали представники ЦК ППР і польські командири про бійців. Вони зазначили, що прихід такої партизанської частини на територію Люблінщини має велике мобілізуюче значення для польських патріотів.

Польський партизанський штаб (ППШ), очолюваний Олександром Завадським, базувався на радянській території в Шпанові, поблизу Ровно.

Через кілька днів ми одержали радіограму про те, що з 10 травня 1944 року бригада імені Ванди Василевської матиме двосторонній зв'язок: з УШПР і ППШ. Отже, нашому радисту Миколі Лущаєву додасться роботи.

З прибуттям на територію Польщі радянських і польських партизанських формувань почали посилено зростати малочисельні загони АЛ. Інколи до них приєднувались загони БХ (Батальйони хлопські), які досі проводили бойові дії переважно локального характеру. Велике значення мало і те, що радянські війська вже громили ворога на території західних областей України і Білорусії.

Ми також відчули приплив нових сил до бригади. Але за домовленістю з керівниками АЛ і ЦК ППР ми обмежено приймали до себе людей. Збільшення складу бійців за рахунок польських патріотів не входило до наших планів і завдань. Наша мета — допомагати на місцях створювати якомога більше окремих загонів, підвищувати масовість партизанського руху в тилу ворожих військ. Адже це означало розширення несподіваних ударів по штабах, комунікаціях і вузлах зв'язку, базах постачання гітлерівців. А тому чисельний склад бригади ми тримали на рівні 400 чоловік.

До нас приходили радянські воїни, втікачі з фашистського полону. Декого ми брали до себе, а більшість направляли до інших загонів народних месників. В поповненні саме такими людьми, які пройшли через пекельні муки полону і втечі, були зацікавлені усі партизанські загони. Переважна більшість цих людей були мужніми, відважними бійцями. Крім того, під час поневірянь вони добре вивчили місцевість, розташування тилкових частин, штабів та інших установ ворога.

За вказівкою УШПР бригада імені Ванди Василевської мала перебазуватися спочатку до Липських, а потім до Яновських лісів. Червона Армія наступала, а ми повинні «відступати» в глибину ворожого тилу. Перед виходом у похід ми ще раз зустрілися з керівниками АЛ і представниками ЦК ППР.

3 травня у селі Буйки, де розташувався штаб генерала Роля-Жимерського, відбулась консультативна нарада. Вона була представницькою: в ній взяли участь представники ЦК ППР, командири загонів АЛ, що перебували в той час в Парчевських лісах або поблизу,

а також радянських загонів. Від нашої бригади прибули Шелест, Біда і я.

Роля-Жимерський почав свій виступ коротким оглядом бойових дій на східному фронті.

— Ми вже чуємо грізний клекіт радянської артилерії. Він з кожним днем наближається до Польщі. Червона Армія переможно наступає. З допомогою братньої радянської країни наша вітчизна буде звільнена від гітлерівської окупації, від режиму жорстокого гноблення і знищення поляків.

Генерал гнівно осудив реакційні сили Польщі, які штовхали польський народ на братовбивчу війну. Перейшовши до характеристики становища партизанських загонів у Парчевських лісах, він сказав:

— Думаю, що активні дії загонів АЛ і радянських загонів на півночі Люблінщини викличуть відповідну реакцію у гітлерівського командування. Уже тепер окупанти намагаються прощупати наші сили розвідкою боєм з усіх напрямків. На цьому вони не зупиняться. За попередніми даними, ворог у травні намітив провести проти партизанів каральну акцію під кодовою назвою «Травнева буря». Маємо відомості, що на Люблінщину додатково прибуло близько 2500 солдатів. Парчевські ліси поступово блокуються. Поповнюються ворожі гарнізони в Любартуві, Парчеві, Радзині. Висновок: незабаром противник активно наступатиме і намагатиметься захопити нас зненацька. Ми повинні бути напоготові. Дружба і взаєморозуміння між командирами усіх загонів, єдність і взаємодопомога у складних обставинах — ось основні союзники на шляху до перемоги. При цій умові нам не страшні жодні «бурі».

Генерал уважно оглянув аудиторію, а по паузі дещо патетично, але від щирого серця вигукнув:

— О, скільки б виграло людство, якби люди навчилися розуміти один одного!

Та закінчити благополучно роботу нарада не встигла. Несподівано на село налетіли фашистські бомбардувальники. Ворогу якимось чином вдалося виявити місце нашого розташування. До села наближалися гітлерівці. Партизани бригади «Метека», які охороняли село, зав'язали бій.

Хоча роботу наради перервано, але всі принципові питання було вирішено. Вирішено, що 2-а бригада АЛ імені Землі Люблінської також піде до Липських

і Яновських лісів і звідти завдаватиме ударів по фашистах. Рухатимуться кількома колонами.

У похід ми виступили 6 травня. За нами йшов загін зв'язку «Яновського». Днем пізніше вирушила 2-а бригада АЛ під командуванням «Метека», а з нею і генерал Роля-Жимерський.

На світанку 8 травня ми форсували ріку Вепш у районі села Вульки.

До штабу бригади привели п'ять озброєних хлопців, затриманих на заставі. Вони в один голос просилися до нас і розповіли, що в Любліні окупанти організували «школу юнаків» з польської молоді. Мета цієї школи більш ніж підступна: у ній готувалися кадри для поліції, шпигуни для роботи серед партизанів.

Більшість поляків, які потрапляли до «школи», розсудила цю справу по-своєму. Одержавши зброю, хлопці стали зникати. Ось такі молоді поляки й прибули до нас.

— Нех згине Гітлер! — говорили перебіжчики. — Ми йому служити не будемо.

Після відповідної перевірки ми вирішили взяти їх до бригади.

— Хай ці юнаки поки що доглядають коней, — вирішив командир бригади.

— Та вони ж городяни, — спробував був заперечити Григорій Біда.

— Партизан повинен знати коня, — категорично відповів Шелест.

Через кілька днів одному з прибулих юнаків доручили накопати трави. Хлопець сяк-так назбивав трави, взяв її на оберемок і поніс поперед себе. На шляху до обозу впав у криничку, викопану партизанами. Через оберемок трави він її не зміг помітити. А криничка була досить глибока.

Довго він борсався у холодній джерельній воді, однак вибратися не зміг. На щастя, мимо проходив хтось із партизанів і почув голос, ніби з підземелля:

— Рятуйте, потопаю!

Хлопця витягли мокрого, брудного, вкритого травою.

— Ну як, сподобалась тобі партизанська купіль? — запитав його Фудалій.

— То, прошу пана командира, щоб добре знати, треба самому скупатись, — не розгубився молодий партизан.

Навколо всі засміялись. А дехто з ветеранів бурчав: — Ось бери цих новачків, та ще з міських інтелігентиків, а що толку з них?

Як не дивно, а це бурчання мені сподобалося. Приємно дізнатися, що у нас уже є і новачки, й ветерани бригади.

Без пригод ми перетнули залізницю і шосе Люблін — Любартов. А зробили це саме в місці їх схрещення. Завдяки партизанам уночі залізниця завмирає, рух по ній припиняється.

— Порядок,— жартують бійці бригади,— на ніч червоний вогонь партизанів паралізує зелене око семафора.

Зупинилися у Козловських лісах, поблизу села Домбрувка. До Любліна — 25 кілометрів. Звичайно, тут не брянські і білоруські могутні бори, та нам вдається сховатись від ворожих літаків.

Багатостраждальна і рідна серцю кожного польського патріота Люблінська земля. Ліси й переліски, пограбовані фашистами села. Тут збираються могутні сили народу для розплати з гнобителями. Окупанти лютішають. Їх зненацька б'ють народні месники, і вони потім кидаються на села, як скажені пси.

Фашистське командування планувало розчистити землю Люблінщини від партизанських сил з тим, щоб забезпечити спокій своїм тилам і відновити безперешкодний рух на комунікаціях. Для цього вони використали моторизовану дивізію СС «Вікінг», на яку покладалися великі надії.

На шляху до Яновських лісів нам довелось схрестити зброю з цією дивізією.

11 травня. На світанку бригада вступила в село Амеліно. Сюди прибув радянський загін Чепіги з двохсот бійців. Поряд з нами розташувався табором загін «Яновського». Цього ж дня сюди підійшла 2-а бригада АЛ імені Землі Люблінської.

Партизанські загони викликали у селян, особливо у молоді, надзвичайне пошвавлення. Лише старенькі бабусі, побачивши наше військо, тяжко зітхали і хрестились.

— Що то буде, що то буде,— гомоніли вони між собою.

— Будемо воювати з фашистами,— відповідали селянкам партизани.

Наша розвідка швидко встановила зв'язок з місцевим Батальйоном хлопським. Буде партизанам підмога.

У ніч на 12 травня ворожі військові бази в Любліні зазнали нападу радянських бомбардувальників. Літаки завдали ударів по залізниці, де накопичились ешелони з військами і технікою. Земля і небо злилися в єдиний вогненний вулкан. Гітлерівці огризалися зенітками, підняли в повітря свої винищувачі. Зав'язались повітряні бої.

— Так їм, недолюдкам,— примовляли партизани, прислуховуючись до повітряних баталій.

А вранці розвідка доповіла, що в нашому напрямку рухаються гітлерівці. Вирішено прийняти бій.

Швидко піднімаємо обоз і виходимо до лісу. Щоправда, це не ліс, а невеличкий лісок: де-не-де серед чагарника стовбичить стовбур кряжистого дерева. Для оборони вибрали зручне місце, прикрите крутобокими пагорбами. Швидко окопалися і замаскувалися.

До бою приготувалось 1000 бійців. Це велика сила. Однак ми не знаємо сил противника. Непокоїло і те, що недалеко, в десяти кілометрах звідси, проходить шосе Люблін — Курув, по якому ворог може швидко підкинути підкріплення.

Наші сапери замінували підходи до партизанської оборони. Всім бійцям суворо заборонялось розпалювати вогнища.

Запала насторожена тиша. Все завмерло, ніби тут, на зайнятій у густому чагарнику позиції, немає жодної живої душі. Лише кущі, горби та горбочки наїжачились стволами мінометів, кулеметів, автоматів і гвинтівок. Люди злилися з землею, пильно чатуючи на ворога.

Командир бригади С. П. Шелест, оглянувши оборону, задоволено відзначив:

— Маскування відмінне.

У його інтонації відчувалися нотки гордості. Було помітно, що командир бригади хвилювався. Хвилювався і я. І було від чого. Хоч наші партизани вже мали певний бойовий досвід, набутий у попередніх сутичках і диверсіях, та наступний бій буде черговим бойовим випробуванням. Як бригада його витримає?

Минають довгі хвилини чекання. І раптом дорога, що вела до села, ожила. Спочатку з'явилася група мотоциклістів. Очевидно, розвідка. Нічого не запідозривши, рушили в напрямку лісочка. За моторозвідкою на відстані рухалися головні сили. Автомашин було багато, на кожній — солдати. З ними — артилерія, міномети.

На партизанську оборону насувались три батальйони 25-го полку СС, поліція і декілька танків дивізії СС «Вікінг».

Моторозвідку ми пропустили вперед. Автоколона наближалася. Раптом під однією машиною вибухнула міна. Ворог зрозумів, що натрапив на партизанську оборону, швидко розгорнувся для атаки і рушив на наш лісок.

Гітлерівська атака була напористою. Солдати, спішившись, ішли цеп за цепом. Густо, мов на параді. Чорні мундири, блискучі каски, автомати наготові.

А лісок мовчить. Так вирішено. Будемо бити зблизка.

У себе за спиною несподівано чую:

— Як сказав ваш Чапаєв: «Психічна? Хрін з нею, давай психічну». Чи не так, товаришу комісар? «Вікінг?» Хрін з «Вікінгом»!

Кулеметник Цебрик, спостерігаючи за ворогом, не дав закінчити думку своєму командирі Фудалію. Тільки-но фашисти наблизились до наміченого нами орієнтира, вогнем обізвалися пагорби і кущі.

Бій, що грянув о 10 годині ранку, тривав увесь день.

Безліч разів кидались есесівці на наш невеликий «укріпрайон». І щоразу відкочувались, зазнаючи великих втрат. Здавалося, на цій безіменній висоті, вкритій густим чагарником, не залишилось жодного живого клаптика землі.

Відчувши безрезультатність своїх атак, гітлерівці викликали на допомогу авіацію. Небо загуло від ворожих моторів, затремтіла від вибухів земля. Та партизани навчилися надійно маскуватись, і щоразу, коли ворог кидався в атаку, його зустрічав влучний вогонь народних месників.

Фашисти шаленіли. Не допомогла їм і підступність.

У розпал бою партизани помітили, що по позиціях оборони бігає якась розпатлана жінка. На розхристаних грудях видніється образок. Вона безладно метушиться, озирається навкруги, ніби щось видивляючись, водночас сміється і плаче. Поводиться, як божевільна, яку переслідують страх. Розвідники затримали цю дивачку і привели до Григорія Біди, в руках якого ще не охолов від гарячої скоромовки автомат.

— Товаришу начальник розвідки, ось якась птаха. Серед наших шастала, ніби видивлялася...

— Ти хто така? — грізно запитав Біда.

— Тутешня я... Он з того хутора... Корову шукаю.

Біда пильно глянув в очі жінки. А один з розвідників випалив:

— Відвести її вбік і... Шпигунка вона, живе на хуторі, де каральники отаборились. Я знаю, там їх штаб.

Жінка на мить завмерла, її приголомшив цей вирок. Якусь секунду дивилася затуманеними очима на хутір, потім впала на коліна і простягла до Біди руки.

— Паночку начальник, простіть мене, я все розкажу.

Григорій повернув до неї обличчя. Воно було мов витесане з граніту.

— Що ти можеш розказати?

— Усе, що знаю...— схлипнула вона.

— Від тебе вимагали виявити наші сили? Так?

— Так, паночку...

— Обіцяли тобі за шпигунство гроші, корову й землю? Так?

— Так, паночку...

— І ти пішла шпигувати проти братів, що б'ються за визволення твоєї землі?

— Мене погнали нагаєм, паночку.

— Та не називай мене паном, чорт забирай! Я — більшовик Григорій Біда. Разом з польськими партизанами б'юсь за визволення тебе і твоїх дітей.

Від згадки про дітей жінка стрепенулась і вигукнула:

— Спасіть моїх дітей, і бог-отець вас не забуде! А мене можете розстріляти,— її ноги підкосились.

За кілька секунд перед очима жінки, як в тумані, промайнули бліді обличчя сина й дочки, взятих есесівцями в заложники, хата, де розмістився штаб карателів, невеличке поле, що мало зацвісти червоною конюшиною. А над усім цим чорним павуком нависла ненависна пика гауптмана.

— Слухай, ти, польська свиня, підеш до тих червоних бандитів, прикинешся божевільною і роздивишся, де їх кулемети, міномети. Про все сповістиш мені.

— Не піду, пане, я мати, а не жолнеж...

— Підеш! — гаркнув есесівець і приставив до голівки доньки пістолет.— Я розстріляю твоїх дітей і тебе з ними, якщо відмовишся...

І ось ця жертва диявольського підступництва стоїть перед Григорієм Бідою. Бій то затихав, то спалахував з новою силою. Душа начальника партизанської розвід-

ки рвалася туди, а йому доводиться вирішувати долю ось цієї нещасної жінки, яка потрапила в критичну ситуацію.

— Відведіть цю нещасну в тил, заспокойте, нагодуйте і після бою відпустіть. Треба буде перевірити, що сталося з її дітьми.

Після двох годин невдалого бою фашисти змінили напрямок атаки, зайняли поблизу села Сири зручну позицію, яка пролягала по лінії меліоративних каналів, і відкрили прицільний вогонь. Для нас вони стали майже недосяжні.

Нам довелося зманеврувати. Група приблизно з 200 бійців зайшла ворогу в тил з боку колонії Самокленська і завдала раптового удару. Ворог запанікував і ввечері, підібравши вбитих і поранених, зник. За п'ять годин бою противник не вибив нас з жодного рубежу. Як видно, він не чекав такого організованого опору. Каральна операція на партизанів коштувала йому майже 50 вбитих та у кілька разів більше поранених. У нас теж були втрати, але незначні.

У бою під Амеліно мужніми воїнами виявили себе командири підрозділів нашої бригади Олександр Фудалій, Владислав Дітковський, Ян Бульвіцький, кулеметник Фелікс Цебрик, молоді бійці Казимир Сатора, Збігнев Малищицький та багато інших патріотів.

Хоробро билися з ворогом бійці з бригади «Метека» і загону «Яновського». Скажу, що з мужніми бійцями «Яновського» нам доведеться проводити багато спільних боїв, і всі ми раділи такому побратимству.

Після бою спадає високе напруження, люди відпочивають, жартують, сміються.

— Всипали герману, ото довго пам'ятатиме!

— Бач, собаки, хотіли нас «Вікінгом» залякати.

— На всю пельку вхопили, гади...

Партизани люблять солоні жарти. Вони щедро відпускають міцні слівця на адресу фашистів. А ще більше раділи командири підрозділів. Вони гордилися своїми бійцями. Та й самі вирости у власних очах.

Звістка про поразку есесівців у бою під Амеліно облетіла навколишні села.

Увечері партизанські сили продовжують похід до Липських лісів. Про те, як краще рухатися, думки розійшлися. «Метек» запропонував іти разом, так би мовити, однією колоною. Ми, тобто наша бригада, «Яновський»

і Чепіга наполягали на тому, щоб рухатися окремими шляхами, аби збити ворога з пантелику. В кожного загону — окремий маршрут. Так і вирішили.

Люблін обходимо з північного заходу. Під шатром ночі перетинаємо шосе Люблін — Курув поблизу Маркушева.

Хочеться ще раз відзначити, як на всьому шляху просування бригади ставилось до нас місцеве населення. Люди постачали продукти харчування, допомагали в розвідці, були провідниками. Якби ми не мали такої щирої підтримки населення, нам було б скрутно. Я маю на увазі не тільки нашу бригаду, а взагалі всіх партизанів.

Ми не раз пересвідчувались у патріотизмі поляків, у їх безкорисливій допомозі.

...Марш бригади в ніч з 12 на 13 травня після бою був важким. Люди і коні вибилися з сил. Бригада рухалася по гористій місцевості. Попереду — залізниця Люблін — Демблін з інтенсивним рухом ворожих ешелонів. Це одна з основних магістралей, по якій гітлерівці гнали ешелони на східний фронт. Вона посилено охоронялася. До станції не підпускалося навіть мирне населення.

До залізничного полотна в районі станції Клементовіце ми підійшли на світанку. Розвідка доповіла, що на переїзді стоїть ешелон з солдатами. Десь неподалік має бути перевалка боеприпасів. На лінії провадиться ремонт. Штурмувати ешелон — значить зазнати великих втрат. Приймаємо рішення: повернути до невеличкого хутора, що лежав за кілометр звідси, і там заднювати.

Хутір розкинувся обабіч байраку, зарослого чагарником. Нас не збентежив ворожий ешелон з військом, що став майже поруч. Тихо і швидко зайняли оборону, добре замаскували обоз. Частину коней завели на дно байраку, а частину довелося ставити у стайні та хліви місцевих жителів.

Населення разом з нашими розвідниками вело спостереження за ворогом. Ми повинні бути дуже пильними. Хutoryяни допомагали, чим могли. Вони швидко заготовили бригаді продукти, по можливості відремонтували одяг, виявили буквально братерське піклування про поранених партизанів.

Нам пояснили, що залізничне полотно недавно пошкодили інші партизани, в результаті чого на залізничі скопичилось кілька ешелонів. І хоч у нас страшенно

свербіли руки, щоб висадити в повітря ці ешелони або ж хоч прошити їх кулеметним вогнем, ми не мали права це зробити. Могли постраждати жителі цього привітного хутора.

Дочекавшись вечірніх сутінків, ми благополучно перетнули залізничну лінію і рушили до колонії Щучки. Щоправда, коли колона пройшла досить далеко, мінери Михайла Кобеняка на прохання гостинних жителів хутора «попрацювали» на залізниці. Серед ночі почувся могутні вибухи.

13 травня зупинилися в колонії Щучки.

У село в'їхали раненько. Сонце щойно піднялося, позолотивши верхівки дерев і дахи окремих хат. День обіцяв бути ясним. На пагорбі стояв костьол, а перед ним — велика площа. Село витяглося в одну вулицю, своєю конфігурацією нагадуючи довгу рибу. Можливо, тому й мало назву «Щучки». Від цього села повіяло домівкою, чимось таким близьким, знайомим. Хоч ми й були втомлені, настрої підвищився.

Штаб зайняв велику хату в центрі села, в якій було три кімнати. Поряд стояли повітка і хлів. У повітці — сіно, в хліву — худоба. Діти господаря через хвилину-другу стали нашими добрими друзями, а їх батьки поводили себе стримано.

Неподалік темнів трикутник лісу. На випадок бою ми могли його зайняти.

У Щучках ми, як завжди, одразу встановили зв'язок з осередком ППР. Наші нові друзі розповіли, що вони вже не раз подавали допомогу партизанам.

— Яку саме допомогу? — цікавимося.

— Ми часто переховували партизанів од фашистських шпигів і карателів. Коли ті заходили в село, то щоразу жодного партизана не знаходили. У нас надійні схованки. Можемо й ваших партизанів переховувати. Комар носа не підточить.

— Не потрібно, — сміючись, відповідаємо товаришам, — не до лиця війську ховатись у підвалах та клунях.

А в цей час вулицею села йшли наші підрозділи. Поляки, побачивши велику партизанську колону, засміялись:

— Справді, такій силі нічого ховатись. Хай ворог ховається. Але ліпше буде, коли ви германа добре відлупцюєте. Та щоб і «синім» перепало.

Сільські комуністи повідомили, що за кілька кілометрів од села знаходиться концтабір, охорону якого несуть переважно поліцаї. Є для контролю й гітлерівці.

— Мабуть, наше сусідство викличе у ворога інтерес? Як ви гадаєте, товариші? — запитую я.

— Товариш комісар каже правильно. Не виключена поява ворожих вивідувачів.

— Ну що ж, може, доведеться з ними зустрітись. Ми люди ввічливі, сміливі й не ухилимось від такої зустрічі.

Дійсно, наші передбачення справдились. Охороні концтабору стало відомо про появу партизанів. «Сусіди» не примусили себе довго чекати, і через деякий час ми одержуємо повідомлення:

— «Гості» з'явилися.

Хлопці Григорія Біди помітили, що навколо села нишпорять підозрілі люди, намагаючись проникнути до Щучок.

— Ото добре,— задоволено потирає руки Шелест,— що ми такі далекоглядні. Тепер знаємо, з ким маємо справу.

Розвідники одержали завдання взяти «язика». Вони миттю зникають і невдовзі повертаються з двома невідомими та в'язнем з концтабору. Поверх мундирів охоронці натягнули цивільну одежу.

Біда відразу зрозумів, хто перед нами.

— Блазні, продажні шкури, виродки,— сердито кинув він.

На допиті лазутчики зізнались, що їм дано завдання розвідати, хто прийшов у Щучки, в якій кількості і яке озброєння.

Затримані розповіли, що для зміцнення охорони табору має надійти підкріплення з Белжице.

Переконавшись, що нами дуже цікавляться «сусіди», ми вжили заходів перестороги. Село оточили дозорами, перекрили всі дороги, підсилили розвідку. Це не залишилось поза увагою жителів. До штабу потягнулися люди.

— Що маємо робити? Якщо фашисти сунуть сюди ніс, будемо воювати спільно з вами.

Дехто просив бою в селі не приймати, бо, мовляв, можуть постраждати люди і будівлі. Члени ППР запропонували свою допомогу. На випадок бою вони могли виставити більше сотні чоловік.

— Дайте нам броню, бійці будуть.

І ми ще раз переконалися, що майбутність Польщі залежить від тих демократичних сил, які очолює ППР. Ці люди не пошкоднують життя заради щасливої долі свого народу.

Не дочекавшись своїх лазутчиків, гітлерівці, однак, не наважились виступити проти нашої бригади, що так сміливо, серед білого дня, розташувалась у них під боком. Треба сказати, що тепер і самі гітлерівці були не ті. Для бою з партизанами дивізія «Вікінг» ослабила навколишні гарнізони, бо поповнювалась за їх рахунок. Крім того, щоб підготувати напад, їм потрібен час.

Зав'язувати бій у цей момент не було нашою метою. За наказом УШПР, ми повинні якомога швидше досягти Липських, а далі Яновських лісів. Там нам належить розгорнути роботу: створити базу по прийманню зброї і діяти на комунікаціях ворога.

Отже, бою не відбулося, і ми знову стали готуватися до маршу. Члени ППР допомогли нам організувати підводи. Утворилась велика колона.

— Тепер ми кінно-піше угруповання,— жартували партизани.

За ніч бригада подолала відстань в 40 кілометрів і перетнула шосе Ополе — Белжице.

По дорозі до Липських лісів ми інколи одержували допомогу зовсім не звідти, звідки чекали.

Заходимо в село, де не вціліло жодної хати. Все спалено. Лише на пагорбку височів не зачеплений пожежею костьол. Бійці дуже стомилися після нічного маршу під нудним дощем.

Партизанам, як відомо, не звикати до дощу чи снігу. Вони долають будь-які труднощі на своєму нелегкому шляху. Ми вирішили розкинути білуачний табір у невеликому лісочку.

— У лісочку, то й у лісочку,— погодився «Яновський», загін якого був разом з нами.

Не встигли ми повернути до лісу, як до нас приходить селянин та й каже:

— Пан ксьондз надає притулок воїнству у костьолі та у повітках, що знаходяться на подвір'ї костьолу. Прошу до пана-отця.

Ми з «Яновським» переглянулись, а Шелест радо вигукнув:

— Ось і чудово! Буде людям затишок. Ксьондз має бога в серці!

Заходимо до костьолу. Під склепінням божого храму лунали звуки органа. Та ось до звуків мелодії Баха додався брязкіт зброї, тупіт сотень ніг.

Ми познайомились із ксьондзом.

— Прошу сказати, пане комісар, чи буде мені дозволено провести богослужіння з партизанами? — запитав святий отець.

Я в свою чергу запитав:

— Скажіть, будьте ласкаві, що вас спонукало надати притулок партизанам тут, у костьолі?

— Навіщо мені політика? — заперечливо похитав головою він.— Я нею не займаюсь. І не намагайтесь мене агітувати. Я служу одному богові й більше нікому, але фашистів ненавиджу. Для цього у мене є підстави. От як й вирішив дати притулок тим, хто знищує цих дияволів.

— Пан-отець, так це ж і є справжнісінька політика, дуже правильна політика!

— О ні-ні,— хитає головою старий.— То тільки вияв християнської любові...

Раптом наша розмова обірвалась. Десь за селом піднялась стрілянина. Виявилось, у сусідньому населеному пункті стояли хортисти, і наша розвідка зіткнулась з ними.

— Ось тепер починається наше служіння,— кажу ксьондзу.— Це і буде відповіддю на ваше запитання.

Ми вийшли з костьолу.

Поки тривала перестрілка з ворожими солдатами, ксьондз виділив для наших кухарів продукти із своїх запасів, що було дуже доречним.

Ми щиро дякували ксьондзу за допомогу. Нагодувавши людей, підсушивши одержу, ввечері знову рушили в путь-дорогу.

Коли бригада проходила через спалене село, на вулицях, ніби з-під землі, появились жінки, чоловіки, старики, діти. Велике горе довелось пережити цим бідолашним людям. Гітлерівські карателі, за доносом якогось зрадника, вщент знищили їх село. Селян обвинувачували в тому, що вони переховували підпільників, надавали притулок і шматок хліба втікачам із таборів смерті. Їх житла спалили за те, що поляки хотіли залишитись поляками.

— Хай впаде на голови гітлерівських катів сувора кара! — чулося з натовпу.

— Бийте їх нещадно!

— Не забувайте про чорне лихо, заподіяне фашистами нашому народові,— нагадували польські матері. Обличчя партизанів суворішали.

Багато добрих людей ми зустрічали на своєму шляху. Та бувало, що не завжди нас супроводжували люди з чистою совістю. Траплялись підлі душі.

...Під час маршу нам необхідно було перейти річку Ходельку. Вона була хоч і не широкою, але глибокою. Це ускладнило наш шлях. Для великого обозу потрібен міст. А навести його не вистачало ні часу, ні необхідного матеріалу. Після бою під Амеліно на нас постійно насаджають карателі. Щоправда, бригаді вдається відірватися від них. Не встигнуть есесівці нас знайти чи наблизитися до місця стоянки, як ми за ніч робимо кидок в 30—35 кілометрів, і занесений для удару ворожий кулак зависає у повітрі.

Отже, єдиний вихід — скористатися мостом, який контролюється невеликими силами гітлерівців.

Охорону ми, звичайно, знищимо, і поки фашистське командування дізнається про це, бригада буде на протилежному боці ріки.

Знайшовся провідник — невисокий вертлявий чоловічок з чорними вусиками. Його очі неспокійно бігали. Він нам не дуже сподобався, та іншого виходу не було.

— Панове офіцери мусять мені добре заплатити,— улесливо щебетав чоловічок.— Я роблю важливу послугу панам партизанам,— і заломив таку ціну, що у Шелеста підскочили брови.

— Хто ти є? Чесний поляк чи гендляр? — скипів він.

Я поклав руку на плече комбрига.

— Добре, добре. Хай покаже шлях...

Коли до річки залишилося зовсім близько, провідник зник. Вислали розвідку. Виявилось, що ми знаходились майже біля мосту, але не того, що нам потрібен.

Влипли, як звичайнісінькі простаки. Та на емоції часу немає, назад повертатись не можна і тупцювати на місці теж небезпечно. Адже провідник міг виказати нас ворогу. Потрібно діяти рішуче.

Розвідники доповіли, що на мосту є охорона, а далі розкинулось невелике містечко (по карті — Ходель), де розмістився гарнізон. Прийняли рішення — вперед!

Дія відбувалася вночі. Охорону зняли безшумно. Мостом перейшов передовий загін і, вступивши в містечко, ліквідував патрулів. Солдати гарнізону в той час перебували у двоповерховому будинку. Його блокували і стали чекати на обоз.

Тільки-но перші підводи в'їхали на бруківку, як у сонному містечку піднявся такий гуркіт, ніби сотні гармат стріляли під вікнами жителів. Зачувши цей неймовірний шум, гітлерівські солдати спросоння одразу нічого не втямили і, як були, в одній білизні, кинулися з вікон і дверей на вулицю, потрапляючи під кулі партизанів.

У Ходелі зчинилась безладна стрілянина. Обоз тим часом повністю втягнувся до містечка. Опам'ятавшись, окупанти зав'язали бій. Партизани трималися доти, поки обоз з ар'єргардом не поминув останні будинки. Коли вся бригада була вже за околицею, з Ходеля долинуло два вибухи: мінери Кобеняка, які охороняли тил бригади, свою справу знали добре...

Фашисти, одержавши, мабуть, підкріплення, деякий час супроводжували нас артилерійським вогнем.

Бригада з честю вийшла з становища, яке створилося внаслідок зради провідника. У нас було двоє легкопоранених.

Далі наш маршрут проліг на Годув — Ідалін — Ксенжомеж — Госцерадув — Щецин — Ірену — Ставки.

З боями бригада нарешті увійшла до Липських лісів. Червона партизанська стріла зі сходу на захід пронизала територію Польщі, витримуючи заданий ще в штабі з'єднання О. Ф. Федорова напрямок.

Ми майже біля мети. Адже від Липських лісів до Яновських — рукою подати. Там, у Яновських зелених гаях і дібровах, кінцевий пункт нашого марш-рейду. А поки ми насолоджуємося відпочинком. Повітря густе, пахуче.

Липські та Яновські ліси, які з'єднувалися з Білгорайськими, були помережані залізничними і шосейними шляхами — об'єктами нашої роботи. Ці зелені масиви влітку давали бригаді великі можливості для маневру. Тут ми націлились створити основні бази по прийманню вантажів. Звичайно, це не Біловезька Пуща або Цуманський ліс, та між Західним Бугом і Віслою — найбільший лісовий масив.

Бригада швидко отаборилась. Поруч з нами розмістився загін «Яновського».

— Час нам нанести візити,— говорить Шелест, роздивляючись карту.

Неподалік проходить залізниця Развадув — Закликув — Люблін.

Туди послали мінерів Михайла Кобеняка.

Нарешті маємо можливість зв'язатися з штабом генерала Строчака. Під час маршу на зв'язок майже не виходили. Запросили вантаж. На нашу радіограму УШПР повідомляє, що буде вислано два літаки з бойовим вантажем.

Через два дні одержуємо вибухівку, зброю, медикаменти, газети. Партизани, які підбирають вантаж, задоволені:

— Радянський Союз нас не забуває. Він, як добрий друг, у біді не залишить.

Ворог дедалі більше нервує. Десятки партизанських загонів, радянських і польських, не дають йому спокою ні вдень, ні вночі. Під укіс летять ешелони, здіймаються в повітря мости, знищується зв'язок між фронтом і тилом, гинуть офіцери, солдати, прислужники фюрера — націоналістичні запроданці. Сотні очей спостерігають за діями ворога. Те, що було великою таємницею — спорудження укріплень, різних валів, перекидання на фронт нових дивізій з глибини рейху,— стає відомим партизанам.

Ворог ще має силу. Сьогодні, після того як радянські літаки скинули вантаж і повернули на схід, налетіли гітлерівські штурмовики. Вони довго кружляли над лісом, скидаючи бомби навмання. Партизани до ранку ледве встигли підібрати вантаж. Повернувшись до табору, я приліг відпочити. Підклавши під голову руку, заснув вмить. Коли чую:

— Товаришу комісар, товаришу комісар,— мене за плече тряс черговий по штабу.— Фашисти бомбують ліс.

Вибігаю з палатки. У лісі твориться щось неймовірне. Два фашистських літаки засипають табір великими й малими бомбами, проносячись над кронами дерев, поливають землю кулеметним вогнем, б'ють з гармат.

Під час бомбардування здається, що всі бомби сиплються лише на тебе. Люди, звичайно, поводяться по-різному. Найбільш витримані негачинно відшуковують укриття, спокійно спостерігаючи за літаками. Інші метушаться

ся. Такі швидше стають жертвами повітряних розбійників.

Помічаю кухарів нашого харчоблоку Олену Курганович, тіточку Дусю — Євдокію Микитівну Безрукову — і Аню Янковську. Під кулеметним і гарматним обстрілом вони рятують свої відра, каструлі, інше збіжжя.

— До укриття! — кричу їм. — Лягайте!

Курганович відповіла: «Треба вогонь гасити!» — і почала заливати вогнище водою. Від нього стовпом піднялася пара й дим, даючи тим самим літаку чудовий орієнтир. Після наступного заходу літака бомба влучила в котел, а мою палатку знесло вибуховою хвилею.

Після нальоту партизани почали кепкувати:

— Фашист бух-бух, а Олена з Анею рятують відра й каструлі...

Курганович, правда, не здавалась.

— Вояки!.. У чому б ми варили вам їжу? Ось ви вже прибігли до кухні, крутитесь тут, вишукуючи, чи немає чогось смачного!

Аня теж допомогла своїй колезі:

— Відро у кухаря — все одно що автомат у бійця. Не забувайте, хоробрі вояки, носити автомати зарядженими.

— На коліна, панове, перед паненками, а то не покличуть на вечерю. Обіду, мабуть, уже не буде. Німець знову прилетить.

— Обід буде, — уже спокійно відповіла Курганович. — Тільки швидше несіть дрова й воду.

Взагалі, у бригаді діє залізний закон: ставши табором, негайно готувати укриття для бійців, маскувати обоз, ховати коней. Ось і тепер, почувши застережний сигнал тривоги, партизани швидко зайняли щілини й окопи. І це врятувало життя багатьом. Людських втрат не було, лише загинули двоє коней і вщент рознесло фурманку з боеприпасами. Біля неї лежали кілька вивраних з корінням дерев.

Без пригод виходимо на нове місце. За домовленістю з керівництвом АЛ і ЦК ППР прийняту з Великої землі зброю поки не видаємо нікому. Бажаючих одержати її та битись з ворогом дуже багато. В основному через загін «Яновського» ця зброя потраплятиме до рук польських патріотів. Але загін учора пішов на виконання спецзавдання.

Бригада діє у районі села Бани, неподалік від станції Липа, яка знаходиться на залізничній лінії Розвадів — Люблін. Ліс, що обступив залізницю, створює зручні умови для роботи підривників.

Групу диверсантів, які йдуть на завдання, очолює Ігнацій Мендак, людина, як кажуть про нього партизани, з великим запасом гумору на всі випадки життя.

Біля залізниці мінери зустріли розвідників із загону імені Олександра Невського В. О. Карасьова, який прибув до Польщі з Білорусії. Очолював розвідників «Станіслав». Він був заступником командира загону по розвідці.

Привітавшись з мінерами, «Станіслав» сказав:

— Чув про бригаду імені Ванди Василевської. Може, доля зведе нас воювати разом. Але головне: де б ти не був, всюди бий фашистів.

24 травня було тривожним днем. У бригаду доставлено тяжкопораненого «Миколу-капітана», нашого давнього знайомого, який наприкінці березня привів до нас «Варшавську групу». Досі він перебував у 2-й бригаді АЛ імені Землі Люблінської.

За своїм покликанням «Микола-капітан» — розвідник. Про себе розповідав скупко, бо був мовчазний, замкнутий. Коли дивишся на його смагляве сухорляве обличчя, високий лоб, здається, що він весь час про щось напружено думає.

Буває ж таке: зустрінешся з людиною раз, вдруге, і пам'ять про неї залишиться назавжди.

Саме до таких незвичайних людей відношу я цього розвідника з яскравою, але нелегкою долею. В його характері щасливо поєднувалися сміливість і розважливість, винахідливість і відданість обов'язку, чесність і людяність. Вірному сину своєї Батьківщини не раз доводилося змагатися з підступними силами гітлерівського вермахту — органами контррозвідки. В тилу ворога він здійснював глибоку розвідку і діяв під кличкою «Дубовик». Після виконання завдання його негайно перекидали в інший географічний район. Фашисти збилися з ніг, безуспішно шукаючи невловимого «Дубовика». З ним працювала радистка «Маргарита», смілива і самовіддана радянська патріотка Людмила Костянтинівна Орлеанська. На радіостанції «Север» вона щоденно передавала в Центр важливі дані, добуті «Миколою-капітаном». Ось деякі з них:

«15 грудня 1943 р. Доповідаю схему організації берлінської розвідувальної школи «Абвер». Дубовик».

«16 грудня 1943 р. Передаю список агентів, які закінчили навчання у розвідшколі під Берліном і направлені на роботу в райони Радянського Союзу. Дубовик...»

«21 грудня 1943 р. Передаю дані про підземний авіаційний завод у Фрідріхсгафені. Дубовик».

«22 грудня 1943 р. Німці споруджують нові військові заводи неподалік швейцарського кордону... Дубовик» *.

Важлива інформація, що потрапляла до радянського командування, не могла не насторожити гітлерівців і їх відповідні штаби. Кільце ворожих агентів навколо «Дубовика» стискалось. Про це дізнався Центр і завчасно вжив запобіжних заходів. 31 грудня 1943 року «Маргарита» прийняла категоричний наказ: «Дубовику» негайно змінити район дій». Одночасно Центр привітав розвідників з Новим роком і присвоєнням «Дубовику» звання «капітан».

Идучи однієї лютневої заметільної ночі до нового району розвідувальної роботи, біля форту № 8, що стояв поблизу села Домбрувка, капітан виявив два ешелони авіабомб і балони з невідомими отруйними речовинами. Про це негайно було повідомлено в Центр.

Тут, на Люблінщині, розвідник спілкувався з загонами АЛ, інформував Центр про сили ворога, його наміри, брав участь у партизанських бойових операціях.

Дізнавшись про тяжку звістку, я помчав до фурманки, де лежав розвідник. Побачивши мене, він ледь усміхнувся і тихо мовив:

— Ось, комісаре, ми знову зустрілися...

На блідому від втрати крові чолі виступили росинки поту.

— Виручай, комісаре...

Він тяжко зітхнув. На зашерхлих губах запеклись краплинки калинового кольору. Трохи спочивши, він знову сказав:

— Мені треба негайно зв'язатися з Центром.

Від його радистки ми дізналися про обставини поранення цього відважного розвідника.

14 травня під Ромблевом 1-а бригада імені Землі Люблінської разом з загоном В. П. Чепіги вела крово-

* Мар. Н. // Правда. 1969. 8 янв.

пролитний бій з 5-ю дивізією СС «Вікінг», підсиленою артилерією, танками, авіацією.

У тому бою брали участь бійці загону Чепіги та «Микола-капітан» зі своєю групою.

— У розпалі бою Микола кудись зник, — сумно розказувала «Маргарита». — Ми його довго шукали, поки нарешті, уже вночі, знайшли. Його тяжко поранило. З допомогою партизанів винесли з яру, поклали на фуру й поїхали. Дев'ять днів везли через небезпечну зону і ось прибули до вас. Після того бою під Ромблевым бригада «Метека» повернулася до Парчевських лісів.

Над пораненим зачаклували медики. На стіл лягли осколки від снаряда. Але не всі. У нас не було можливості провести складну операцію, та й відважний розвідник втратив багато крові і почувався погано. Проте він знайшов у собі сили, щоб повідомити в Центр про місце свого перебування і про поранення.

Центр негайно радирував командирів одного з діючих у цьому районі загонів підполковнику Галицькому (В. П. Пелиху) про вжиття негайних заходів по врятуванню відважного розвідника. Дублікат радіограми було передано й нам.

Ми негайно зв'язалися з загonom Галицького й відправили туди пораненого. Через кілька днів група бійців, що супроводжувала «Миколу-капітана», повернулася і доповіла про виконання завдання.

Це була моя остання зустріч з легендарним розвідником «Миколою-капітаном».

У перших числах червня ми перебрались до лісу біля села Домостави.

До штабної палатки заходить черговий і доповідає:

— До лісу прибули старі сусіди — загін Прокопюка. З ним — група Руденка.

Нарешті Петро Руденко зі своїми людьми буде теж з нами! Його група несла охорону хворих у старому таборі за Бугом. З нетерпінням чекаємо появи Руденка і його супутників. Радіємо від того, що хворі на силняк одужали, набрались сил і прийшли до своєї рідної партизанської частини.

Як доповів Петро Руденко, Софія Захарівна вирішила продовжувати догляд за хворими, які ще не видужали, і має надію дочекатися групи Андрияка — Попова, а з нею й сина Томаша. Тоді з товаришами вона вирушить за Буг. З групою прибув і Валентин Доро-

жинський, що був залишений у селі Антоново на лікування у вірних людей.

Ніхто тоді не міг передбачити страшної трагедії, що станеться в нашому старому таборі. За допомогою якогось лакузи фашисти виявили його розташування. Силами до батальйону вони атакували партизанський лазарет. Жменька бійців, поранені, які могли тримати зброю, мужньо захищалися до останнього патрона, до останньої гранати. Фашисти вчинили люту розправу над німечинами людьми, а Софія Захарівна потрапила до концтабору Майданек, де була приречена на загибель. Життя цієї жінки, як і життя багатьох інших в'язнів табору смерті, врятували радянські воїни. Про стражденний шлях крізь пекло фашистських катівень мужньої жінки я дізнався у Варшаві уже в повоєнний час...

Стоїть літо. Буйно зелене не опалений вогнем війни куток землі. Обабіч шляхів зріють черешні, половіе жито, навкруги рясніють квіти.

У нас нормальне лісове життя: вихід на диверсії, проведення розвідки. Штаб може спокійно підбити підсумок двомісячної діяльності бригади імені Ванди Василевської за Бугом, на польській землі.

Партизанська весна 1944 року для бригади була насичена не тільки боями, які ми вели з ворогом. Ми посилили війну на рейках. На території Люблінщини наші диверсійні групи висадили в повітря 45 залізничних ешелонів, 3 залізничних мости.

Ось результат цих ударів: знищено близько 870 гітлерівців, чимало бойової техніки, взято трофеї. За цей же час бригада налагодила зв'язок з представниками ЦК ППР і керівниками АЛ, а також встановила тісні контакти зі збройними силами АЛ. З Великої землі одержано багато зброї, боеприпасів, вибухівки, медикаментів, котрі передано бійцями партизанських формувань АЛ.

Грізно шуміла народна боротьба в тилу ворога. Польські й радянські партизани дедалі більше ударів завдавали по ворожих ешелонах, залізничних мостах, великих гарнізонах, складах. Караючий меч народних месників знищував гітлерівських прихвостів, зрадників, «фюрерів» різного гатунку тощо. Було чого нервувати загарбникам!

Вказівку УШПР і ППШ якомога довше затриматись в Липських лісах з тим, щоб завдати ворогу могутнього удару на його комунікаціях, бригада виконала.

Хочеться розповісти про скромних, але мужніх і відважних бійців бригади, які відзначилися тут, у Липських лісах.

Взводом підричників, як я уже згадував, командував Ігнацій Мендак — хоробрий і надійний мінер. Він проявив себе не тільки як майстер вдалих диверсій, але й хороший, дисциплінований командир. Пам'ятаючи про те, що мінер помиляється один раз, він кожную вільну хвилину використовував для навчань.

Відправляючись на завдання, Ігнацій завжди зберігав витримку, показуючи приклад своїм підопічним. У найскладніших обставинах, як це було, наприклад, 11 квітня, він обов'язково знаходив вихід з становища.

...Його група вирушила на залізницю Люблін — Лукув. Як виявилось, лінія пильно охоронялась. Вартових було наставлено через кожні 200—300 метрів. Як працювати при такій охороні?

Партизан ретельно замаскувався на узліссі. Патрулі проходили так близько, що навіть відчувався запах диму від їхніх сигарет. Одного разу вони зупинилися поряд, Мендак розбірливо чув їхню мову. Хотілося жбурнути їм під ноги «лимонку», та пересилив себе. Зі своєї схованки виповз лише вечірніми сутінками. До товаришів повернувся стомленим, але задоволеним.

— Знайшов «вікно», через яке проскочимо і полоскочемо пузо ворогу!

План був простий і водночас сміливий. Під ранок пильність охоронників, як правило, знижується, і настає час партизанських дій.

Тільки-но день почав народжуватися, як до колії метнулася тінь. Через кілька хвилин вона так само безшумно зникла.

Незабаром велике й червоне коло сонця викотилось з-за соснового бору. Його промені сліпучо висвітили залізничне полотно, вздовж якого повільно йшли патрулі. Вдалині застугонів ешелон. Гітлерівці рухалися йому назустріч.

Раптом довготелесий охоронник вигукнув:

— Прокляття! Сліди на росі!

— Ракету! Треба зупинити ешелон; інакше нас чекає шибениця, — крикнув його напарник, товстий коротун.

Але жоден з охоронників не встиг дати сигналу тривоги. Дві короткі автоматні черги скошили гітлерівців. Машиніст, мабуть, пострілів не почув, але помітив, що патруль знищено. Він швидко почав гальмувати, та рух ешелону зупинив величезної сили вибух.

Мендак і його товариші припали до землі. А на залізничному полотні вирував вогонь, вибухали снаряди, лементували поранені.

— Будемо відходити,— скомандував Ігнацій.

Група була уже далеко від місця диверсії, коли позаду почувся гавкіт вівчарок. Погоня! Та, на щастя, почався дощ, і собаки загубили слід. Карателі не наважилися заглибитись у ліс, де з-за кожного куща могла вилетіти партизанська куля.

З повідомлень розвідки, що була згодом надіслана на місце диверсії, ми дізнались: ворожий ешелон з живою силою і бойовою технікою направлявся на східний фронт.

Бригада могла гордитися такими мінерами, як Францішек Лесиш, Станіслав Вуйчик, Станіслав Сухарський, Едвард Шафранець, Болеслав Сулій, Стефан Делевський. Серед них виділявся останній, Стефанік, якому було років 14—15. Ще до виходу бригади за Буг його хотіли залишити в таборі для цивільних, але підліток горів таким бажанням бути разом з нами, що відмовити було просто неможливо.

— Ось побачите,— твердив він,— на диверсії ходити-му не гірше за дорослих.

І справді, він став безстрашним мінером, завдання виконував сумлінно. Батько хлопчика, аптекар, загинув від рук фашистів у 1943 році. І його син, маючи велике серце патріота, сказав тоді:

— Буду мстити ворогам за батька і за Польщу!..

У групі прикриття мінерів виділявся молодий боєць Збігнев Малищицький. Дисциплінований, витриманий, безстрашний. Він брав участь у проведенні трьох диверсій на залізницях на радянській території, відбивав напади фашистів на групи, сміливо йшов в атаку. Забігаючи наперед, скажу, що Збігнев, маючи спостережливе око і хорошу пам'ять, повоєнного часу написав книгу «Партизани Полісся», де розповів про славні діла бійців бригади імені Ванди Василевської на території Польщі.

Добре налагоджена розвідка у відділенні Кості Скупинського. Молодого командира опікав Григорій Біда, він пишався ним. Розвідники Скупинського забезпечували бригаду точними даними як на марші, так і після диверсій на залізницях.

Велику допомогу ми одержували і від розвідників загону зв'язку «Яновського». Треба сказати, що їхніми даними користувалася не тільки наша бригада, але й інші загони АЛ, радянські партизанські загони.

У першій декаді червня бригаді довелось передислокуватись на кілька кілометрів ближче до села Лонжек-Ординацький. Зупинились у гарному лісі, схожому на Святошинські бори під Києвом, і продовжуємо займатись своєю роботою — розвідка, диверсії. Велика земля надсилає нам вантажі. Ми щедро ділимося ними з загonom «Яновського».

Для боротьби з партизанами гітлерівське командування тримало наготові авіацію. Тільки над вершинами дерев закучерявиться димок, як фашистський бомбардувальник починає кружляти над головами партизанів, висипаючи серії бомб. На щастя, людських втрат від такого сліпого бомбардування не було, але наше нехитре збіжжя інколи знищувалось.

— Сто дяблів Гітлеру в печінку! — даялись партизани.— Треба провчити цих розбійників!

Однієї ночі ми прийняли більше 50 мішків з Великої землі. Вантаж підбирали до ранку. Звичайно, партизани знали, що ворожий розвідник не забариться з'явитись над цим квадратом, і вирішили схитрувати. Поки одні бійці збирали мішки й парашути, інші готували фашисту зустріч. На відкритій галявині, де запалювали вогнища, залишили один парашут. Його зверху добре видно. Тут же метушилось кілька партизанів, демонструючи збирання вантажу. Щоб ще більше привернути до себе увагу, хлопці розвели велике вогнище.

У засідках з протитанковими рушницями, ручними кулеметами й автоматами затаїлись партизани. Була тут і «зенітка» — перевернута фурманка, до колеса якої «винахідники» прикріпили ПТР. «Зенітка» навіть оберталась навколо своєї осі.

Гітлерівський пілот «кльонув» на приманку. Він повів свою машину так низько, що можна було роздивитись обличчя членів екіпажу.

Тільки-но літак з'явився над галявиною, партизани відкрили вогонь з усіх видів зброї. Через якусь мить, на радість усім партизанам, мотор повітряного розбійника зачмихав і літак почав зникати за лісом. Згодом ми дізналися, що він упав поблизу села Ястковиці. Кожна перемога в бою — велике свято для партизанів. Знищення ж ворожого літака під час його атаки мало особливе значення.

— Тепер гітлеряки будуть остерігатись лісу,— коментували бійці бригади свою перемогу.

Я думаю, не варто приписувати цей подвиг будь-кому з героїв цієї події. Він був колективним. Адже ініціатива організації протиповітряної засідки належала цілій групі партизанів.

Ще довго обговорювали бійці надзвичайну подію, яка сталася на лісовій галявині. А я помітив, що ніхто з її учасників не виставляв себе перед товаришами.

Уже так склалося, що організація диверсій в бригаді перебуває під моїм контролем. Тривалий час Шелест хворів. УШПР постійно вимагав нарощення ударів на комунікаціях ворога, отож ми не могли послаблювати увагу на виконанні цього дуже важливого завдання. Після повернення комбрига до бригади ця справа так і залишилася за мною.

Нині під нашим контролем знаходилася залізнична лінія Розвадув — Люблін у районі станції Красник.

У ніч на 4 червня три групи підричників направлено туди, на залізницю. А вдень дізнаємось, що поблизу нас зупинилися загони В. О. Карасьова і М. А. Прокопюка. Я одразу відвідав лісових побратимів.

— Ба, кого я бачу! — вигукнув Віктор Олександрович і міцно стиснув мене в обіймах.— Ну й здоровий же ти, комісарє!

— Та й тебе бог не зобидив силою,— відповідаю йому в тому ж тоні.

— Чув я, брате,— вів далі Карасьов,— що ви почали скубати пір'я з люфтваффе.

— Е,— кажу я скромно,— одного коршака справді підбили, то невелика для ворога втрата.

— Нічого. До знищених ешелонів він припише ще й збитий партизанами літак.

Ми погомоніли, обмінялися свіжими новинами. А потім я попросив у командира загону дозволу, аби його

лікар оглянув наших поранених. Карасьов одразу ж згодився.

Берестецький зібрався швидко. А на шляху до бригади він став просвіщати мене в галузі народної медицини.

— Хоч я й не Діоскорід *, а все ж користуюся травами. Вважаю, що в партизанських умовах це особливо необхідно. Старі люди, які живуть у лісі чи поблизу нього, знають толк у травах...

Після старанного огляду наших поранених і хворих він дав безліч порад, розповів, як приготувати ліки, і на прощання знову сказав:

— Не забувайте, товариші, про трави. Дружіть з лісовою аптекою.

Ми сердечно попрощалися з Берестецьким.

Уночі прибув літак з вантажем. Зброю ми передали польським патріотам через загін «Яновського». І що цікаво: наступного дня жоден ворожий літак не з'явився над лісом.

— Ти бач, які вони розумні! Одному набили писк, інші уже не сунуться сюди,— раділи партизани.

По сусідству з нами розташувались партизанські загони В. П. Чепіги, П. О. Василенка, М. Й. Куницького, І. П. Яковлева, М. Я. Наделіна, С. О. Санкова.

— Ого, тісно стає партизанському воїнству,— жартували між собою бійці лісового фронту.

6 червня група підривників нашої бригади повернулася з диверсії.

— Під укіс пущено ешелон ворога між станціями Розвадув — Закликув,— доповіли підривники.

Цього ж вечора ми дізналися про давно очікувану подію. Як повідомило радіо Москви, 6 червня союзницькі війська висадилися в північній Франції і почали бойові дії проти Німеччини. Відкрито другий фронт.

З цього приводу я зібрав нараду політпрацівників підрозділів. Діставши певні вказівки, політруки відразу пішли до своїх бійців.

Я особисто провів бесіду з моїми улюбленцями — мінерами. Партизани жваво обговорювали події в Нормандії.

* Діоскорід — стародавній грецький лікар, який лікував травами.

— Ти бач, скумекали союзники, що Червона Армія може своїми силами розтрощити фашистів і вигнати їх з усієї Європи...

— Вичікували — чия візьме...

— Нарешті Черчілль, цей політичний крутій, пришив останнього гудзика до останніх штанів останнього солдата...

— Еге ж, він, мабуть, забув, хто врятував його стареньку Англію від фашистського нашестя. А варто, щоб англійці, якщо вони такі порядні, не забували про це ніколи...

— Тепер союзники поспішатимуть. Вичікувати їм не вигідно. Перемога не за горами...

Що ж, партизани називали речі своїми іменами.

БИТВА В ЯНОВСЬКИХ ЛІСАХ

ПОДВИГ РОЗВІДНИКІВ

Навколо партизанських сил, що дислокувалися на початку червня в Липських і Яновських лісах, дедалі більше збиралося ворожих військ. Партизанські формування, що знаходилися на території між Західним Бугом і Віслою, були для гітлерівців як кістка в горлі. Їх активна діяльність, особливо на залізничних шляхах, гальмувала роботу тилу армій вермахту. Ось як про це писав сам начальник залізниці генерал-губернаторства Гертейс: «Становище в Люблінському дистрикті характеризується наявністю перешкод, що їх створюють банди^{*}. Число аварій, що виникли в результаті застосування вибухових речовин, а також кількість нападів на станції і залізничні споруди з лютого по травень цього року постійно збільшуються. У даний час банди здійснюють у середньому 10—11 нападів на добу. На деяких залізницях, як, наприклад, на лінії Лукув — Люблін, рух можливий лише вдень, і то при наявності охорони. На дільниці Завада — Рава-Руська рух можливий лише в певні дні й у певні години; решту часу ця дільниця не діє. Таке ж становище в Білгорайських лісах, де сили тих, хто нападає, перевищують наші сили. Східна залізниця не має достатніх сил, щоб захищатися від нападів. Взагалі сили, які ми маємо в Люблінському дистрикті, дуже недостатні для успішної боротьби з бандами. Ремонтні поїзди, що прибувають до місць нападу, відразу ж обстрілюються. Міни закладаються навіть вдень, отже, поїзди не можуть рухатися ні вперед, ні назад»^{**}.

* Так гітлерівці називали партизанські формування.

** Цит. по: Боевые действия народного Войска Польского, 1943—1945 гг. / Пер. с пол. М., 1961. С. 50.

З донесень розвідок і в результаті обміну інформацією між загонами стало зрозуміло, що фашисти збираються провести велику каральну експедицію проти партизанів. Щоправда, зараз тихо. Ворог хоче одним ударом покінчити з нами, а для цього продовжує стягувати бойові частини, розміщувати їх навколо лісу, де зосередились партизанські угруповання.

Ми, звичайно, не сидимо склавши руки. Розвідники, мов ті невидимки, нишпорять у різних напрямках, вивчають розташування гітлерівців, добувають цінну інформацію. Усе це вивчається штабами партизанських загонів, узагальнюється. Карти командирів покриваються умовними позначками, які багато про що говорять.

7 червня у М. А. Прокопюка день народження, і він запросив до себе командирів та комісарів польських і радянських загонів нібито на скромний обід.

Я знав Миколу Архиповича як досвідченого партизанського командира. Вище середнього росту, стрункий, з правильними рисами мужнього обличчя. З-під високого чола пронизливо дивляться карі очі. Інколи він трохи примружував їх, ніби намагався проникнути в душу співбесідника. Налезав до тих людей, спілкування з якими пам'ятається довго. Початок Великої Вітчизняної війни застав Прокопюка за кордоном, де він працював у радянському посольстві однієї з капіталістичних країн. З великими труднощами подолав шлях до рідної Батьківщини.

У серці цієї людини кипіла велика ненависть до фашистів. Адже ще раніше йому довелось схрещувати зброю з цим підступним ворогом під блакитним небом багатостраждальної Іспанії. Прокопюк добре знав вочі повадки фашистів.

Звичайно, не день народження став основною причиною цієї зустрічі. В тій тривожній обстановці, що склалася, спільна зустріч командирів і комісарів була вкрай необхідна. Треба було разом порадитися, поділитись інформацією, обмінятися думками.

Об'єкт розмови — майбутня наступальна каральна експедиція ворога. Звичайно, загальною була думка про спільні дії на випадок облоги. Більшість командирів були за прийняття бою усіма наявними силами партизанів. Однак дехто висловив припущення, що, мовляв, навряд чи гітлерівське командування через скрутне ста-

новище на східному фронті стане відривати регулярні війська на боротьбу з партизанами.

Зрештою командири домовились так: 1. Якщо обстановка ускладниться, діяти спільно, силами усіх загонів. 2. Обмінюватися даними розвідки на базі загону Прокюка. 3. В затяжні бої не встрявати. 4. На випадок загрози оточення усім загонам відступати до села Лонжек-Ординацький, де базується загін Прокопюка і більш-менш вигідна для оборони місцевість.

Гітлерівці не могли змиритися з тим, що у бою під Ромблевом партизани взяли верх і продовжували руйнувати комунікації між Бугом і Віслою. Тепер вони готували нову операцію проти партизанів і їй надавали великого значення.

Як тепер відомо, генерал-губернатор Польщі Ганс Франк на представницькій нараді 6 червня у Кракові, де розглядалось питання про знищення партизанів, сказав: «Незабаром армія проведе своїми відбірними силами великий похід проти банд у Білгорайських лісах...» * (Білгорайськими гітлерівці називали ліси південної Люблінщини, в тому числі Яновські та Липські).

Події почали блискавично розгортатися.

8 червня. Розвідка доповіла, що карателі активізуються. Крім своїх гарнізонів вони мобілізували поліцію всієї округи і стали займати села, розташовані неподалік нашого місця перебування. Оточення Липсько-Яновських лісів здійснювалось так: зі сходу — Фрамполь — Білгорай; з півдня — Білгорай — Банахи — Уланув; з заходу — Уланув — Ніско — Липа — Закликув; з півночі — Закликув — Модлібожице — Янув-Любельський — Фрамполь.

9 червня. Розвідка загону Карасьова вела бій з фашистами поблизу села Кшешув.

11 червня. Карателі блокували дорогу Янув-Любельський — Білгорай, зайняли село Налепи, вийшли до річки Букова. Здійснивши цей маневр, вони замкнули кільце оточення навколо партизанського угруповання. Сутички партизанів з авангардами противника почастишали. Цього ж дня застава й розвідка нашої бригади у селі Свінки вели бій з розвідкою фашистів. Застава загону Чепіги мала бій з передовим загonom гітлерівців

* Боевые действия народного Войска Польского, 1943—1945 гг. С. 51.

і знищила його в районі сіл Липовець — Домбровець. Застава загону Яковлева зіткнулася з карателями поблизу хутора Кишки.

Найбільш поінформованими про дії ворога були загони АЛ, бо мали розгалужену мережу зв'язків, особливо у великих містах — Варшаві, Любліні, Кракові. До Липських лісів прибув член ЦК ППР Гілярій Хелковський («Янек»), який інспектував загони АЛ. Думається, він був одним з найобізнаніших товаришів щодо наступної каральної операції. Ми користувалися його інформацією.

Штаб бригади імені Ванди Василевської встановив тісний контакт з місцевим населенням, яке проживало в Яновських лісах. Особливо цінні послуги надавали нам гончарі села Лонжек-Ординацький. Маючи спеціальні перепустки окупаційних властей для продажу своїх виробів, вони проникали до Янува-Любельського, Красника та інших дуже потрібних нам населених пунктів. Гончарі відвідували й села, що стояли на березі ріки Сан. Польські патріоти першими повідомили нас про висадку карателів у Розвадуві.

В організації продуктів для бригади й добуванні розвідданих у ці дні нам допомагав лісник А. Красовський. Він ненавидів гітлерівців усією душею і просився до бригади. Але як зв'язковий він нам потрібен був там, на своєму посту, і ми вмовили його продовжувати свою небезпечну і вкрай необхідну роботу.

Про концентрацію сил ворога навколо партизанського угруповання ми повідомили УШПР і ППШ. Запросили зброю, боеприпаси. Згодом в одну з ночей прибув черговий літак з вантажем. Ми одержали міни, вибухівку, автомати, патрони, гранати. А вранці знову над лісом кружляли ворожі літаки.

— Герман не дає спокійно й борщу зварити! — сердиться кухарка Олена Курганович.

— То треба до світанку обід готувати, тоді літаки не заважатимуть, — підказую я.

Справді, готувати їжу стає дедалі важче: дим демаскує нас. Усе ближче чується артилерійська канонада. Гітлерівці ведуть методичний обстріл лісу, відшуковуючи партизанські табори. Весь особовий склад бригади перебуває в бойовій готовності.

11 червня партизанське угруповання зосередилося в районі села Лонжек-Ординацький. Того ж дня команди-

ри партизанських загонів зібралися знову, щоб розробити попередній план бойових дій. Пам'ятаючи основне партизанське правило — уникати бою там, де противник найбільше хоче його нав'язати, командири вирішили перевести частини в Яновські ліси, а саме до річки Бранев, розташувавши навколо Поритової висоти: там були вигідні для оборони умови місцевості.

Не гаючи часу, уже під вечір на схід, у Яновські ліси, потягнулася величезна партизанська колона. А під ранок наступного дня, подолавши 15 кілометрів, вона зупинилась між селами Шклярня — Фліси — Шевце. Це вже Яновські ліси. На задалегідь розвіданих зручних позиціях розташовуємо бригаду, виставляємо посилену бойову охорону.

Як було завчасно домовлено, вихід з Липських лісів радянсько-польських загонів забезпечували групи прикриття. Це був передбачливий захід. 13 червня фашистські частини спробували накинутися на основні сили угруповання, нав'язати бій у невідповідних для нас умовах. Групи прикриття змусили противника передчасно розгорнути свої підрозділи і вступити в бій. Цим самим партизани виграли час для організації оборони на вигідніших позиціях.

Того ж дня особливо жорстокий бій розгорівся між фашистами і заслонами загонів Чепіги та Галицького, які тримали свої позиції поблизу села Шклярня. Карателі силами до батальйону намагалися зухвало захопити їх рубежі й просунулися в глибину оборони, але дістали рішучу відсіч. Запеклі бої вели з фашистами загони імені Будьонного та підрозділи 1-ї бригади АЛ імені Землі Люблінської. Понад 100 гітлерівців вбито, чимало поранено. Народні месники не тільки не поступились позиціями, але й домоглися успіху. Вони підбили штабну машину ворога і захопили в полон пораненого капітана з важливими документами. Чепіга і Галицький негайно доставили його у штаб загону підполковника Прокопюка.

Ознайомившись з документами полоненого, Микола Архипович похвалив партизанів:

— Молодці, діяли розсудливо й майстерно!

Після надання полоненому медичної допомоги його допитали. Він відповідав охоче, був добре поінформований про план оточення і знищення партизанських загонів у Липських і Яновських лісах. Приймавши Проко-

піюка за головного командира партизанських загонів, він несподівано став умовляти його скласти зброю, припинити опір, бо з кільця оточення нікому не вирватись.

— Фюрер не пошкодував для цієї операції фронтові регулярні частини, навіть дивізії...

Прокопюк різко обірвав його:

— Значить, допекли партизани вашому фюреру?

— О, так, так!..

— Ну що ж, якщо після бою зустрінємось, розмову продовжимо...

Микола Архипович мав солідний досвід розвідувальної роботи і швидко зрозумів важливість захоплених у фашистського офіцера документів. Не гаючи часу, ввечері 13 червня він запросив до себе командирів і комісарів для обговорення становища.

— Товариші,— звернувся він до присутніх.— У нас зібралось достатньо розвіданих і документів, щоб повністю уявити масштаб каральної операції проти партизанів, яка, до речі, проводиться за наказом Гітлера. Нам відомо, що доведеться вести бій з великими силами вермахту, в тому числі з танками, артилерією, авіацією. Їм допомагатимуть підрозділи жандармерії та поліції. Ми зможемо виграти бій,— продовжував Прокопюк,— якщо не розпорошимо своїх сил і досягнемо єдності всіх дій. Так диктує невблаганна логіка бойової обстановки.

П. Василенко — командир підрозділу з загону Галицького — і Чепіга були іншої думки. Вони твердили:

— З оточення треба пробиватись, до того ж невеликими групами і в різні боки. Нам не витримати шаленого натиску фашистів. Проти нас кинуто не полки, а цілі дивізії з бойовою технікою. Хіба вистояти?

— Не маємо права не вистояти,— заперечив Карасьов. Його підтримали інші командири радянських і польських загонів.

— Отже, товариші,— підсумував підполковник Прокопюк,— нам треба прийняти бій спільними силами. Якщо, наприклад, радянські і радянсько-польські загони розпадуться на невеликі групи і вийдуть з оточення, то що станеться з місцевими партизанськими загонами, зокрема з 1-ю бригадою АЛ імені Землі Люблінської? Усіма коренями вона вросла в рідну землю і без бою кине її напризволяще? Що подумає народ про своє дітище? Отже, вона повинна прийняти нерівний бій. Візьмемо до уваги інше. Ми вийдемо з кільця оточення. Одні візьмуть

напрямок на Карпати, інші — на Белосток, а треті — до лінії фронту. За це ворог буде лише вдячний нам. Адже територія між Бугом і Віслою — це партизанський плацдарм для Червоної Армії у їх тилу. І ми його здамо без бою? Переважаючими силами карателі розіб'ють решту дрібних загонів, виловлять і знищать сотні активістів ППР і АЛ, та ще, щоб залякати населення, розстріляють чи повісять багато невинних людей!

Перемогла твереза оцінка, що базувалася на суворому врахуванні военно-політичної обстановки того часу: дати карателям бій! Показати польському народу, що радянські й польські партизани єдині в боротьбі проти спільного ворога. І, незважаючи на те, що завдання надзвичайно складне — адже ми маємо зустрітись у відкритому бою з регулярними частинами противника, який перевищує наші сили у десять разів, воно нам під силу. Наявність вигідних позицій для оборони та інші позитивні фактори свідчили про те, що саме тут, на Поритовій висоті, треба дати сміливий і рішучий бій фашистам.

Ми розуміли, що не можна покладатися лише на мужність, бойовий дух і досвідченість партизанів. Результат бою залежить також від ряду інших факторів — організованості та згуртованості усіх загонів як єдиної бойової одиниці, спільного командування, в руках якого зосереджуються люди, боеприпаси, госпіталі. Крім того, в ході майбутнього бою лише об'єднане командування в змозі віднайти в позиціях противника слабке місце для прориву партизанського угруповання з оточення. Потрібно було вирішити ще одне важливе питання: скільки часу може протриматися партизанська оборона?

Отже, для координації спільних бойових дій було створено об'єднане командування на чолі з підполковником М. А. Прокопюком; його заступником буде майор В. О. Карасьов. Начальником штабу об'єднаних радянсько-польських сил призначено старшого лейтенанта А. Горовича, начальника штабу загону Прокопюка.

Було створено і єдиний госпіталь, який очолив військлікяр 2 рангу майор В. Стрельников, начальник санслужби загону Прокопюка.

Останній захід відіграв позитивну роль. Було вивільнено значну кількість бійців особового складу штабної і медичної служби для дій на передньому краї. Крім того, спільний госпіталь розв'язував командирам руки для маневру, що не менш важливо.

Необхідність створення об'єданого командування впливала також з вищих інтересів партизанських частин і загонів. Я маю на увазі обопільне довір'я між ними — і польськими, і радянськими. Було обумовлено право на вихід кожного загону для самостійних дій після бою.

Об'єднаний штаб подбав про резерв в кількості більш як 400 бійців, тобто приблизно $\frac{1}{6}$ частина нашого угруповання. До його складу ввійшли: два взводи роти Олександра Лаврова — 80 чол., рота Володимира Зінов'єва — 120 чол., взвод розвідки Івана Шевченка — 60 чол., комендантський взвод Василя Бикова — 40 чол. (усі із загону Прокопюка), група Олександра Зайченка — 15 чол., частина загону АК під командуванням «Конара» (Болеслава Усова) — 93 чол.

Кожному загоні було рекомендовано мати в резерві третину бійців від загальної кількості. Підричники мали замінювати протипіхотними мінами підступи до партизанської оборони; на ближніх дорогах розставити протитанкові міни. Всі партизани повинні окопатися й замаскуватися так, щоб на відстані десяти кроків нічого не було помітно. Необхідно було організувати снайперів для ведення вогню з-за дерев.

Об'єднані партизанські сили мали такий склад:

1. Загін зв'язку ЦК ППР «Яновського» (Л. Касмана) — 60 чоловік.
2. 1-а бригада імені Землі Люблінської капітана «Віцека» (І. Борковського) — 380 чоловік.
3. Бригада імені Ванди Василевської С. Шелеста — 360 чоловік.
4. Радянсько-польський загін імені Сталіна М. Куницького — 160 чоловік.
5. Розвідзагін М. Прокопюка — 540 чол.
6. Розвідзагін В. Карасьова — 380 чол.
7. Загін імені Будьонного І. Яковлева — 180 чол.
8. Загін імені Кірова М. Наделіна — 60 чол.
9. Загін імені Суворова С. Санкова — 60 чол.
10. Загін В. Чепіги — 280 чол.
11. Зведений загін В. Галицького (командири О. Філюк і П. Василенко) — 90 чол.
12. Окрема група А. Зайченка — 15 чол.
13. Частина загону АК поручика «Конара» — 93 чол.

Партизанське угруповання налічувало близько 3000 бійців,

Солдат, який бореться за праве діло, завжди повинен знати правду, якою б вона не була. Об'єднане командування вирішило з усією відвертістю розповісти партизанам про складність і трудність бойової обстановки.

У нашій бригаді існувала традиція: перед важливими бойовими операціями тримати раду з політпрацівниками. Ось і цього разу, повернувшись до табору, я зустрівся з ними, розповів про обстановку, що склалася, і порадив провести з бійцями бесіди. Пояснив: головне завдання наступного бою — вистояти і перемогти! Про це має знати кожен партизан. Сам я вирушив до розвідників.

Ніч починалася неспокійно. То тут, то там партизани вгризались у кам'янистий ґрунт: копали окопи, траншеї, гнізда для кулеметів, ретельно маскувались. Адже для успіху будь-якої операції замало одного високого бойового духу. Багато залежало від організації бою та підготовки до нього.

По всій лінії оборони були вислані групи розвідників з метою захоплення «язиків», уточнення місця розташування підрозділів противника. Диверсійні групи одержали завдання не давати фашистам спокою. У різних місцях спалахувала стрілянина.

О 3 годині ночі підполковник М. А. Прокопюк, одержавши нові дані розвідки, знову зібрав командирів і комісарів загонів.

— Розвідники загону Карасьова,— повідомив він,— добули дуже важливі і цінні документи гітлерівського командування. Це, зокрема, наказ генерала Кенслера, командуючого операцією «Штурмвінд-І».

Ми дізналися, що 14 червня, вранці, гітлерівці атакуватимуть наші сили, що знищення партизанських загонів «є завданням фронтового масштабу». У наказі йшлося: «...Зосереджені в лісі банди перебувають в оточенні. 14 червня підйом о 5.00, сніданок о 5.30, вихід на вихідні позиції і підготовка до атаки о 6.00, атака о 7.00 *. До 10.00 наказую повністю знищити банду. Об 11.00 підрахувати трупи, зібрати зброю і обоз, полонених пильно охороняти, на випадок спроби втечі — розстрілювати на місці» **. В одному з пунктів наказу визначалися сигнали ракетами для управління артилерією і авіацією.

* За берлінським часом.

** Боевые действия народного Войска Польского, 1943—1945 гг. С. 57.

Для проведення операції було виділено: 154-у і 174-у піхотні дивізії, частину сил 213-ї дивізії, 4-го полку СС, 1-го мотобатальйону СС, загін зв'язку командування вермахту в генерал-губернаторстві, загін зв'язку поліції, кавалерійський підрозділ доктора Долля і групи літаків-бомбардувальників та розвідувальних. Усього майже 30 000 солдатів і офіцерів. Штаб генерала Кенслера знаходився у Януві-Любельському.

— А партизанську нічку-матінку вони зневажають... Так, так... Ми цим і скористаємось.

Командири підтримали цю думку і розробили свій, партизанський, наказ:

— замінувати передній край оборони протипіхотними, а близькі дороги — протитанковими мінами;

— в кожному загоні виділити резерв у складі взводу або роти;

— окопатися і замаскуватися так, щоб сам командир на відстані десяти кроків не міг відрізнити партизана від куща;

— видати партизанам запасний комплект боєприпасів;

— передбачити ведення вогню снайперами з дерев;

— виготовити з парашутів, що є в обозі, полотнища у формі трикутника, а також підготувати зелені, білі й червоні ракети для подачі обманних сигналів згідно з перехопленим наказом німецького командування;

— зосередити обози на лівому березі р. Бранев;

— командний пункт розташувати на Поритовій висоті. Кожному загону негайно виділити зв'язкових.

НА ПОРИТОВІЙ ВИСОТІ

Командування об'єднаних партизанських сил разом з командирами загонів визначило сектори оборони. При цьому враховувалися чисельність бойових одиниць і місце, яке вони займали в ніч з 13 на 14 червня. Розташування партизанських сил було таким: справа наліво по правому березі Бранева займали оборону підрозділи Салимонова з загону Карасьова. Ділянка оборони нашої бригади проходила поблизу села Фліси. Попереду нас розкинулося густе дрібнолісся, чагарник, далі — дорога до Шклярни. Сусідом праворуч був загін «Яновського», ліворуч — 1-а бригада АЛ імені Землі Люблін-

ської. Далі оборону займали загони імені Будьонного, імені Сталіна. На лівому березі річки — загони імені Суворова, імені Кірова, загони Галицького (Філюка і Василенка), загін Чепіги, частина загонів Прокопюка і Карасьова. Крім того, на березі річки була підготовлена друга лінія оборони.

За короткий час зайнятий район був підготовлений до кругової оборони. А це було дуже важливо. Нам тут сама природа допомогла створити вигідні оборонні рубежі, майже 8 кілометрів по фронті.

З півдня позиції були прикриті ставками. З півночі — драглистим болотом Кокошаки. На західній ділянці передній край оборони пролягав по Поритовій висоті, а на північно-східній — перед партизанами простелилося велике поле. Крім того, в разі необхідності невеличка річка Бранев могла стати рубежем оборони, якщо фашисти прорвуться на південній чи північній ділянках нашого фронту.

Після короткої наради в штабі комісари розійшлися по своїх підрозділах, щоб ще раз поговорити з бійцями про товариську взаємодопомогу, яка є сплавом найвищої проби братерської солідарності.

Я пішов до своїх розвідників. Повертаючись від них, потрапив у зону інтенсивної перестрілки. Несподівано заблукана куля прошила праву ступню. Хоча рана виявилась не такою страшною, на ногу ставати не міг. Довелося пошукати палицю і добиратися до табору з її допомогою. Жаль, що так сталось. Адже через кілька годин тут завире бій.

Настав світанок. Над землею повис серпанок ранкового туману. Нічна стрілянина вщухла.

Усе завмерло в тривожній тиші — і люди, і природа. Навіть гамірливе птаство чомусь мовчало. Час тягнувся повільно. Здавалось, що стрілки годинників стримують чиясь невидима рука.

Ось уже сонце трохи підбилося. Воно ніби здивовано споглядало скривджену землю, де протиборні сили причаїлися перед двобоєм.

Битва почалася артилерійським і мінометним обстрілом наших позицій. Потім повітря наповнилось кулеметними і автоматними чергами.

— Ідуть! — вигукнув хтось із партизанів.

Перший удар фашистів прийшовся по рубежах нашої бригади і загону «Яновського», Як я вже говорив, перед

нашими позиціями росло густе дрібнолісся і чагарник з високою травою. Ми ж залягли, і місцевість нами погано проглядалась. Ворогам вдалося наблизитись майже впритул до наших позицій. Вони з вигуками кинулись в навальну атаку, намагаючись розітнути партизанську оборону на стику бригади з загonom.

Григорій Біда з групою розвідників заліг у вибалку і безперервно косив гітлерівців з автомата. Він встиг змінити уже кілька дисків.

Помітивши, що на стику бригади з загonom виникла небезпека, він з бійцями кинувся туди. Допомога прибула вчасно, бо бійці, не витримавши шаленого натиску гітлерівців, почали відступати.

Григорій, швидко оцінивши обстановку, підняв автомат над головою і заклично вигукнув:

— Слухай мою команду! Вперед, круши фашистів!

Відчувши підмогу, партизани піднялися в атаку.

Зав'язався рукопашний поєдинок. Григорій з групою бійців опинився в центрі розлючених ворогів. Ось за його спиною дебелий фашист заніс приклад автомата над головою партизанського командира. Боець Юзеф Михта випередив гітлерівця і звалив його своїм пострілом.

У цей час неподалік розляглося могутнє «ура!». На підмогу ураганом мчала піврота Олександра Лаврова з загону Прокопюка, що була в резерві. Навколо завирував шквал вогню з усіх видів зброї. Рішучий контрудар — і партизани погнали фашистів назад. Десятки ворожих трупів залишилися поблизу лінії нашої оборони.

В момент, коли терези бою схилились на бік противника, смертю хоробрих загинув Томаш Вуйцик. Ще до приходу підрозділу Лаврова зі свого кулемета він скошив багато гітлерівців і чимало допоміг бригаді. У цьому ж бою загинув третій брат Вуйциків — дев'ятнадцятирічний Фелікс. Три відважні брати склали свої мужні голови за щасливе майбутнє рідної Польщі.

Становище на цьому стику оборони було відновлено і не змінилось до закінчення бою, який тривав 15 годин.

Гітлерівські карателі націлились на Поритову висоту, яку захищали загони імені Сталіна та імені Будьонного. Бійці цих загонів, загартовані в боях, відзначалися сміливістю і винахідливістю. Командири обох загонів, спостерігаючи за наближенням ворога, розпорядилися підпустити його на 30 метрів і стріляти прицільно.

І коли гітлерівці наблизились, їх накрила злива вогню. Частина карателів знищено, решта залягла і почала відстрілюватись. Партизани відповідали дружним вогнем. Фашисти не витримали і в паніці відступили.

На 11 годину ранку штаб партизанського угруповання визначив три головні напрямки наступу ворога: з півночі від села Фліси на позиції загонів Карасьова, «Яновського» і бригади імені Ванди Василевської; з заходу від села Шклярня — на оборону загонів Яковлева, Куницького, Санкова; з південного сходу від села Шевце — на оборону загонів Галицького й Прокопюка. По всьому фронту партизанської оборони ворог повів навальний наступ з застосуванням інтенсивного артилерійського вогню.

Над лісом не лунали окремі постріли чи кулеметні черги. В повітрі стояв суцільний жахливий гул — так натужно гуде земля під час гірського обвалу чи бурелому. Сотні кулеметів, мінометів, тисячі автоматів, вибухи гранат і снарядів рвали її. Час від часу над полем бою лунало «ур-а-а!» — то партизани сходились з ворогом у рукопаш.

Уже чотири години триває цей жорстокий, кровопролитний бій. Шалені атаки карателів змінюються ураганним артилерійсько-мінометним вогнем. О 10 годині загони Прокопюка успішно відбили наступ фашистів. Об 11 годині відбито наступ ворога на лінії оборони загонів Санкова, Наделіна, Філюка й Василенка. О 12 годині на стику оборони загонів Галицького й Чепіги виникла загроза прориву. Однак з допомогою двох взводів з резервної роти Зінов'єва становище відновлено.

Загін Яковлева і 1-а бригада АЛ імені Землі Люблінської теж відбили не одну атаку фашистів.

Генерал Кенслер, відповідальний за операцію «Штурмвінд-І», шаленів. Він не міг зрозуміти, чому його війська не в змозі зламати опір «лісових банд». Так ретельно продуманий хід операції порушено. Генерал негайно викликав авіацію.

О 13 годині прилетіли бомбардувальники. Та через складність спостереження у лісовому масиві і близького розташування обох сторін вплинути на хід бою вони не змогли. Партизани навмисне дотримувались близької дистанції. Крім того, спостерігачі своєчасно викидали в бік противника білі трикутні полотнища і пускали ракети. Ключ до такої сигналізації дав наказ генерала

Кенслера, здобутий розвідниками Карасьова, у ніч перед боєм. Це дезорієнтувало ворожих льотчиків, і вони скинули бомби на свої позиції. Ця партизанська тактика виправдала себе. Вдруге прилетіли гітлерівські льотчики не наважились.

Під час бою в результаті успішної контратаки розвідники нашої бригади й загону Віктора Карасьова проникли за лінію партизанської оборони і в тилу ворога знешкодили групу ворожих офіцерів, захопили важливі штабні документи і карту з нанесеною на неї останньою обстановкою. Ось як це було.

Після відбиття чергової атаки карателів наступила обідня пора. Гітлерівські солдати взялися за свої казанки й термоси. Наш спостерігач, який сидів на високому дереві, стомившись, спустився на землю, а на його місце поліз Франек, невисокий хлопчина з місцевих жителів. Через якусь хвилину він гукнув згори:

— Товаришу Біда! За кущами шваби, вони розглядають якусь карту.

— Дивись пильніше і доповідай точніше,— наказав йому начальник бригадної розвідки.

— Вони дивляться на карту і поглядають у наш бік.

Біда замислився: і чого це фашистських офіцерів — а то були напевне вони — зацікавив стик оборони бригади з «яновцями»? Він помчав до загону Карасьова і розповів про це. Запропонував ліквідувати підозрілу групу, а документи захопити. Порадившись з Василем Приходьком, командиром роти загону Карасьова, Григорій вирішив послати туди шістьох партизанів: трьох поляків з бригади і трьох радянських партизанів. Сміливців прикриватиме відділення автоматників. Хлопці рушили на завдання.

Не минуло й години, як розвідники повернулися з планшетом і картою.

Партизанський штаб, попрацювавши над картою, виявив слабкі місця в кільці оточення. Для контрольної перевірки даних штаб направив туди розвідників.

Серед документів знайшли другий наказ генерала Кенслера про остаточну ліквідацію «лісових банд» з чітким викладом його виконання. Знищення партизанів відстрочувалося до 16 години.

Карту й документи було передано Проколюку і Карасьову.

На рубіж оборони нашої бригади противник уже чо-

тири рази кидався в атаку і щоразу відкочувався назад, залишаючи на полі бою вбитих і поранених.

О 13.30 фашисти знову розпочали атаку на позиції бригади. При цьому вони вирішили використати шумові ефекти: били в порожні каністри, бідони, казанки. Повітря наповнилось диким гиканням, вигуками. Однак і цього разу гітлерівським воякам не вдалося зламати опір партизанів. Командир роти Ян Мороз навіть організував контратаку. Запаливши своєю рішучістю бійців роти, він з вигуком: «Хлопці, за мною, вперед!» кинувся на ворожий цеп, що наступав. Ворожа куля обірвала життя молодого польського патріота.

У звичайній обстановці Ян Мороз був спокійний, майже не привертав уваги. Однак командування бригади помітило в ньому риси, притаманні будь-якому командирю: вимогливість до себе і підлеглих, дисциплінованість і бездоганна точність у виконанні поставлених завдань. У складних бойових ситуаціях він зберігав залізну витримку, розважливість. Бійці безмежно йому вірили. Можливо, це й було тим командирським щастям, якого не так просто і не кожному вдається досягнути.

Сусідом роти Яна Мороза по обороні була рота Яна Бульвіцького. Дізнавшись про загибель Мороза, він швидко зорієнтувався і взяв командування обома ротами на себе.

— Слухай мою команду! Вперед! — пролунав над позицією його голос.

Сорок партизанів піднялися в дружну атаку і, завдавши ворогові відчутного флангового удару, відкинули його. Досягнутий успіх позитивно вплинув на подальший хід бою бригади.

О 14 годині гітлерівці знову рушили штурмувати позиції нашої бригади і 1-ї бригади АЛ імені Землі Люблінської. Цього разу під прикриттям танкеток. Хоча дорога Фліси — Шклярня й була замінована, однієї з машин вдалось наблизитися до наших позицій. Вона відкрила шквальний вогонь.

Командир роти Владислав Дітковський помітив, що дехто з бійців розгубився. Він зрозумів, що потрібно негайно чимось підбадьорити людей і організувати контратаку.

Неподалік займав вигідну позицію Вацлав Войдан. У руках він тримав ПТР, Дітковський згинці підбіг до нього:

— Друже, спробуй-но влучити он у ту танкетку.
Хлопець став зручніше прилаштовувати зброю.

— Прицілюйся під уріз днища і не хвилюйся,— підказує комроти.

Войдан вистрілив двічі безрезультатно. Після третього пострілу танкетка закружляла на місці.

— Ще раз бий, в черево...

Після чергового пострілу машина завмерла. А Дітковський гукнув могутнім голосом:

— До атаки готуйсь!.. Вперед, ура!..

Він перший кинувся в атаку; за ним з траншеї вискочили бійці і вихором помчали на ворога. Ротний не оглядався назад, він чув за собою тупіт, важке дихання. Два цепи, що наступали з протилежних боків, зіткнулися, і закипів рукопашний бій. І знову перемогли партизани. Владислав скомандував:

— Стій, досить! Підібрати вбитих і поранених...

Та не закінчив свій наказ і, скошений ворожою кулею, впав на обпалену вогнем траву. Останній раз прошепотів він улюблений вислів: «Ех, кінь води не напився!..»

Дітковський був не просто відважною людиною. Він був справжнім командиром, бо вмів у найважчі хвилини бою знайти найвірніше рішення, без паніки й суєти вмів підняти бойовий дух людей. Його любили й поважали за веселий характер і світлий розум.

КРАХ ОПЕРАЦІЇ «ШТУРМВІНД-І»

Під час бою розвідники встановили, що карателі одну з своїх артбатареї перетягли ближче до позицій загону Прокопюка, а саме до місця, де тримала оборону рота молодшого лейтенанта Михайла Петрова. Цього дня партизанський підрозділ уже відбив кілька навальних атак ворога. Особливо запеклий поєдинок був між 16 і 17 годинами. Черговий наступ фашистської піхоти підтримували дві танкетки і вогонь ворожої батареї. Уже спалахнули підбиті партизанами танкетки, атака противника почала згасати. Цим негайно скористався відважний командир роти. З групою в півсотні бійців він організував контратаку і завдав по ворогу міцного удару з флангу. Переслідуючи відступаючих гітлерівців, група ввірвалась у розташування артилерійсько-мінометної батареї і знищила її.

Коли все було закінчено, Петров наказав кільком партизанам:

— Ось ці дві гармати, що вціліли, тягніть на наші позиції, а я з автоматниками буду вас прикривати. Вперед, орли!

І група продовжувала діяти, вперто відтискаючи ворога подалі від лінії оборони. Несподівано один з фашистів, який причаївся за фурманкою з кулеметом, випустив чергу у відважного командира. Він упав на гарячу від вогню і сонця землю. Через мить карателя знищив партизанський автоматник.

Тіло Петрова разом з захопленими трофеями — дві гармати 75 мм, два міномети тощо — бійці доставили на свої позиції. Вони не залишили на полі бою і його зелений кашкет. Успіх бою був потьмарений втратою улюбленого командира, який лежав тепер, прикритий плащ-палаткою, на лафеті гармати.

Я знав Михайла Петрова по спільних боях у Цуманських лісах. Усі, хто спілкувався з «Михайлом-прикордонником», як ми його називали, не могли його довго забути. До війни він служив на прикордонній заставі, завжди ходив у зеленому кашкеті і не розлучався з ним навіть тут, у Польщі. Він любив цей кашкет, як моряк любить смугасту тільняшку — символ безстрашної морської душі.

Звістка про героїчний вчинок бійців роти Михайла Петрова блискавкою облетіла весь рубіж оборони. Вона піднесла дух змучених довгим боем людей. З трофейних гармат і мінометів партизани відкрили по карателях нищівний вогонь. Він став гнівним салютом в честь славного сина Радянської Вітчизни, посмертно удостоєного звання Героя Радянського Союзу.

Сонце повернуло на захід, а по всій лінії партизанської оборони ще гримів бій.

О 18 годині гітлерівці розпочали нову атаку, основна сила якої була спрямована на Поритову висоту. Партизани загонів Куницького, Яковлева і 1-ї бригади АЛ, які тримали там оборону, уже відбили шість атак ворога. Цього разу карателі йшли під прикриттям димової завіси. Їм вдалося наблизитись до рубежів партизанської оборони майже впритул, і вони навалюючи кинулись в атаку. Навколо знову все заклекотіло. Фашисти повільно просувалися вперед. Ось вони відібрали у партизанів ще кілька метрів оборони, вбиваючи не-

ликий клин у стик загонів Яковлева і Куницького. Поранені, котрі могли тримати в руках зброю, теж вступили в бій. Ніхто не залишив своїх позицій.

Перегрупувавши сили, десь о 22.30 вечора каратели з півдня рішуче атакували ділянки загонів Прокопюка, з заходу — Санкова і Наделіна. На стиках цих двох загонів їм вдалося вклинитись у партизанську оборону. Створилося загрозливе становище.

На ліквідацію прориву Прокопюк кинув резерв: два взводи свого загону, групу Зайченка, що складалася з колишніх військовополонених, і загін АК «Конара». Колишні в'язні концтаборів, які перенесли неймовірні муки гітлерівських катівень, бились відчайдушно. «Конарівці» теж проявили себе мужніми воїнами. В результаті спільної атаки становище було поновлено.

Того дня героїзм радянських і польських партизанів був масовим. Під час другої атаки оскаженілих фашистів на оборону бригади імені Ванди Василевської медсестра Геля Доривальська забула про власну безпеку. То тут, то там вона з'являлась на полі бою, допомагаючи пораненим. Вірна своєму обов'язку патріотка не знала страху в бою.

У Яновських лісах загинули смертю хоробрих брати Томаш і Фелікс Вуйцики, батько і син Вояковські, Юзеф Михта, Францішек Ігнацик, Збігнев Гаїк, Вацлав Войдан, Яніна Козирадська, Броніслав Ханучкевич.

Під час чергової атаки фашистів кулеметник Ян Герах, вибравши зручну позицію між двома березами, прицільно стріляв по цепу, що наступав. Недалеко від нього вибухнув снаряд. Герах зойкнув і впав на землю. Побачивши пораненого, Геля кинулась до нього, почала перев'язувати рану. І раптом:

— Ой, мамо, я поранена...

Дівчина впала непритомна. Політрук Іван Тяпков, помітивши її, сміливо кинувся на допомогу. З простреленої ноги дівчини цибеніла кров. Щоб зменшити її втрату, Тяпков обривком мотузки став перетягувати ногу вище рани. Його зашерхлі від спраги губи шепотіли: «Сестро моя польська, потерпи трошки».

А ворожі снаряди вибухали дедалі ближче. Несподівано якимось особливим відчуттям Іван зрозумів наближення смертельної небезпеки. Прагнучи захистити дівчину, він схилився над нею, розпластавши руки, і заммер, прислухаючись. У цей момент зовсім близько

вибухнув снаряд. Десятки осколків вп'ялися в тіло молодого партизана. Вибухова хвиля перевернула його обличчям вверх, і в небо звернувся застиглий погляд...

З-під ворожого вогню Гелю виніс розвідник Францішек Полякевич. Маючи досвід поведінки в бою, він попластунськи дістався до пораненої і обережно доставив її у безпечне місце.

Залізною витримкою і мужністю відзначились у боях на Поритовій висоті командири бригади Станіслав Матис, Ян Бульвіцький, Ігнацій Мендак, Казимир Сатора і мій ад'ютант Стефан Бялосевич.

На ліс спустилася коротка червнева ніч. Вона принесла відносну тишу, бо де-не-де ще чулися постріли, черги, вибухи.

Прокопюк зібрав командирів і зробив підсумок важкого бою:

— Фашисти не зуміли реалізувати свій план. Незважаючи на деяке вклинення в нашу оборону, вони відкотилися назад і зараз, я гадаю, заливають рани. Протягом дня партизани відбили п'ятдесят атак з різних боків. Хочу підкреслити, що секрет нашого успіху, на мій погляд, полягає ось у чому: добре поставлена розвідка, продумана організація бою, хоробрість і мужність партизанів, а головне — непорушне єднання всіх партизанських сил, взаємодопомога і довір'я...

Тоді ми лише здогадувалися про значні втрати фашистів, адже точні підрахунки гітлерівці тримали в суворій таємниці — боялися гласності перед скривдженим народом і своїми обдуреними вояками. Тільки після війни стало відомо, що в бою на річці Бранев фашисти нарахували майже 1500 вбитих і 2000 поранених. Партизани втратили близько 105 чоловік вбитими і 107 — пораненими; 24 бійці пропали безвісти. У нашій бригаді — 14 вбитих, 10 поранених і 9 бійців, які пропали безвісти.

Отже, крах операції «Штурмвінд-І» був очевидним. Партизани не дали ворогу можливості прорвати оборону. Наші загони зберегли повну боездатність.

Тепер перед об'єднаним командуванням партизанських сил постало нове завдання: як вивести партизанські загони з небезпечного району? Адже літня ніч коротка, а на ранок фашисти матимуть свіжі сили. Не гаючись, потрібно перейти в інший лісовий масив. З цією метою було створено спеціальну розвідувальну групу, що складалася переважно з поляків. Її завдання —

знайти розрив у кільці оточення. За день ворога добряче пошарпано, пильність його трохи притуплена. Однак треба бути до всього готовим. Ворог є ворог...

Опівночі командири загонів зібралися на нараду. Більшість — Прокопюк, Карасьов, Шелест та інші — наполягала виходити з кільця усією колоною. Чепіга та Василенко запропонували рухатися позагонно, в різні боки. Цю пропозицію було відхилено, бо вона не відповідала обстановці. Однак ці командири не приєдналися до голосу колективу і, як стало відомо пізніше, дорогою ціною поплатилися за це. Багато їхніх бійців, у тому числі й командир загону В. П. Чепіга, загинули. Лише невеличка група згодом приєдналася до головного угруповання.

Дехто з командирів висловився за прорив через позиції оборони Санкова і Наделіна на захід, до Липського лісу. Однак цей варіант також відпав. По-перше, за даними розвідки, в західному напрямку фашисти стягують свої сили. По-друге, після виходу з Липських лісів партизани замінували усі дороги. Крім того, в тих лісах нам загрожує небезпека бути притиснутими до річки Сан. Отже, на нараді прийняли рішення рухатися в південному напрямку.

Таке рішення об'єднаного партизанського командування мало ввести гітлерівців в оману. Вони вважатимуть, що ми залишаємось на своїх позиціях до ранку, і готуватимуться наступного дня з нами покінчити. А тому на старих рубежах оборони командування залишає лише групу прикриття, яка на західній ділянці створуватиме видимість спроби вирватися з оточення.

Впродовж рубежів партизанської оборони тривалий час горіли ліс і торф. Над полем бою стояв ядучий смог. Тому карателі для нічного відпочинку відійшли подалі.

Отже, зімкнута колона в авангарді з загonom В. Карасьова разом з обозами рушила в наміченому раніше напрямку. Рухалися в абсолютній тиші, без жодного пострілу. Недалеко від річки Букова авангард наштотхнувся на гітлерівців. Після короткого, але запеклого бою колона пробилася далі й, форсувавши річку в районі села Усьце, пішла на південь.

У розробці цього маршруту велику роль відіграла група польських розвідників під командуванням «Станіслава» з загону Карасьова,

Справжнє прізвище командира — Станіслав Вронський. Він мужня й відважна людина. Знання німецької мови дуже допомагало йому в розвідувальній роботі. Добре володів і російською мовою.

Вронський народився у 1916 році в Келецькому воеводстві в сім'ї робітника. Вивчився на вчителя. З 1928 року входив до нелегальної організації «Піонер», у 1930 році став членом Комуністичної спілки молоді Польщі. В 1934—1939 роках перебував під наглядом поліції. В 1939 році, після окупації Польщі гітлерівською Німеччиною, став учасником руху Опору. З 1942 року воював на Поліссі й Волині, був підпільником у місті Ковель. Співробітничав з загonom А. П. Бринського і з'єднанням О. Ф. Федорова. Наприкінці 1943 року вступив до партизанського загону імені Олександра Невського, очолюваного майором В. О. Карасьовим.

Розвідники його групи зробили багато корисного для загону Віктора Карасьова, а тут, у Яновських лісах, і для всього партизанського угруповання. На останню операцію до групи було підключено й розвідників на чолі з Костянтином Скупинським.

Провідником партизанської колони був поручник загону АК «Конар».

Уранці 15 червня наша бригада зупинилась у селі Цесьма. Загони Прокопюка, Карасьова і Яковлева — в селі Шеліга. Інші загони розмістилися в селі Бучек. Загін «Конара» пішов своїм маршрутом. Тепер кожна частина мала діяти самостійно. Спільний госпіталь, який рухався з нами, розформували. Об'єднане командування формально припинило своє функціонування, але угруповання продовжувало існувати. Несподівано відпочинок було порушено.

— На партизанів іде кіннота Долля! — сповістили розвідники.

Значить, почав діяти третій ешелон оточення, про який ішлося у наказі генерала Кенслера. Командуючий каральною експедицією пунктуально дотримувався раніше прийнятого плану.

— Якого біса якийсь там доктор кидається з шаблею на партизанів? — дивувалися бійці.

Тоді ми ще не знали, що являв собою доктор Долль. Лише в повоєнні роки стало відоме його справжнє обличчя. Кадровий розвідник Отто Верба свого часу служив у Петлюри. Після громадянської війни причаївся

в Одесі, а за два роки до приходу Гітлера до влади зник і згодом з'явився у Німеччині. Під час Великої Вітчизняної війни став одним з керівників «Абвергрупи-103». На його совісті багато страчених польських і радянських громадян...

Нам треба діяти негайно, бо кіннотники, що наступали від села Гута-Кшешувська, очевидно, були упевнені в успіхові й рухалися дуже швидко. Партизани, зманеврувавши, дали їм змогу втягтися у вогневий мішок між селами Шеліга, Цесьма, Бучек. Загін Матиса з нашої бригади, частина загону імені Сталіна, рота 1-ї бригади імені Землі Люблінської вдарили по ворогу з тилу. В результаті цього кіннотників притиснули до болота, вони змушені були спішитися. Після короткого, але запеклого бою карателів було знищено. На полі бою залишилось близько 400 вбитих і поранених фашистів. Три дивізії кінноти припинили існування. До рук партизанів потрапив обоз з продовольством, а з 200 трофейних коней вирішили створити свою кавалерійську групу.

Неважко уявити собі реакцію генерала Кенслера після того, як доктор Долль доповів йому результат операції.

Надвечір партизанські загони рушили на південь, в Сольську пущу. На марші колону обстріляла ланка ворожих літаків. Дві фугасні бомби впали на госпіталь. Загинуло кілька поранених та полонений фашистський офіцер.

Шлях до Сольської пущі пролягав через села Суль, Дерезня, Смульське.

Нас наздогнала група автоматників, яка прикривала колону в ніч з 14 на 15 червня. Бійці розповіли, що карателі з допомогою собак цілий день прочісували місцевість навколо Поритової висоти. Вони довго підбирали вбитих і поранених.

Під час коротких привалів ми з Шелестом підготували для Центру радіограми. Радисту Миколі Лущаєву вдалося зв'язатися з УШПР. Там турбуються про нас, просять дати координати для літаків. Та зараз важко визначити місце для приймання вантажу. По-перше, ми на марші, а по-друге, ворог постійно нас переслідує. Ось вранці 17 червня ворог на бронетранспортерах підкотився до села Дерезня і обстріляв заставу. Незважаючи на втому, партизани вчасно зайняли оборону й відбили атаку.

І знову — марш. 18 червня вдень під прикриттям спеціальних груп форсували шосе Білгорай — Тарногруд. Завдання груп — замінувати шосе і забезпечити безперешкодний перехід. Наша передбачливість себе виправдала: коли з боку Білгорая з'явилися ворожі машини з солдатами, дві з них і бронетранспортер напоролися на міни; решта повернула назад і, обстріляна партизанами, зникла.

Невдачі, що супроводжують фашистів, надолужуються їх жорстоким бомбардуванням населених пунктів. То тут, то там до неба піднімаються стовпи диму. Потерпає беззахисне населення, дістається і нам — повітряні розбійники не дають спокою впродовж усього нашого маршруту.

Уранці 19 червня бригада зупинилась у селі Осухи. Ми зустрілися з місцевим загonom БХ, який допоміг нам з продуктами, поділився останніми розвідданими, дав цінні поради.

20 червня бригада перебазувалась до лісу поблизу хутора Козаки.

Люди радіють відпочинку, а ще більше тому, що Центр просить підготувати місце для посадки літаків. Нам конче необхідно відправити поранених, одержати боеприпаси і вибухівку. І люди, не шкодуючи сил, взялися за підготовку «партизанського аеродрому».

В умовлений час, уночі, над лісом з'явилися довгождані літаки. Вони скинули вантаж на сигнальні вогнища, але чомусь не приземлились. А партизани, швидко зібравши розкидані вітром мішки, почали розподіляти зброю і боеприпаси.

Наш штаб працює напружено. На комунікації направляються групи підричників. Одну з них очолив Ігнацій Мендак. В різні боки висилається розвідка. І згодом почали надходити дані, що карателі готуються до повторної блокади.

Оскільки нам не вдалося відправити поранених на Велику землю, декого на лікування довелося влаштувати в глухих хуторах. Добрі люди з готовністю погодились дати притулок змученим у нелегкому поході партизанам.

У Білгорайському лісі ми зустрілись із з'єднанням Б. Г. Шангіна і загonom Г. В. Ковальова, які не брали участі в боях на Поритовій висоті. Отже, на випадок ускладнень є свіжі партизанські резерви.

Для мене дні відносного спокою стали днями видужування. Я уже міг поранену ногу взути в чобіт і трохи пересуватись. Та відпочинок раптово обірвався. До штабу зі зсунутим набакир кашкетом, як вихор, увірвався Григорій Біда.

— Якщо начрозвідки отак входить до штабу — значить, кінець нашому спокою,— спробував пожартувати Шелест.

— Вгадали,— відповів той і розгорнув на столі карту. Справді, Біда мав підстави для тривоги.

НОВЕ ВИПРОБУВАННЯ

Над Сольською пущею, безкраїм лісовим масивом на Люблінщині, зависла зловісна тиша.

Як доповіла розвідка, гітлерівці знову мають намір оточити партизанські сили і знищити їх. Вступав у дію план нової операції під назвою «Штурмвінд-II». З Яновських лісів до Сольської пущі посунули підсилені резервами піхотні дивізії, батальйони полку СС та інші частини, з якими партизани кілька днів тому вели кровопролитні бої.

Невтомні хлопці Григорія Біди розповідали, що в навколишніх населених пунктах концентруються ворожі війська. 20 червня їх великі резерви підійшли до міст Замосць, Білгорай, Шебжешин і наступного дня з'єдналися. Що ж, гітлерівці, як видно, вирішили діяти за тим же сценарієм, що й у Липських і Яновських лісах. Кільце оточення пролягало так: Томашув-Любельський — Белжице — Рава-Руська зі сходу; Рава-Руська — Цешанув — Тарногруд з півдня; Тарногруд — Білгорай з заходу; Білгорай — Терешполь — Краснобруд — Томашув-Любельський з півночі.

Як стало відомо пізніше, карателі розраховували повести наступ з трьох боків: з півночі, сходу й заходу. Мета: відтіснити партизанські частини на південь, до річки Танев. А там, за річкою, вогонь із засідки повністю знищить партизанів. Крім того, планом передбачалося протягом світового дня діяти активно, надвечір окопатися і закріпитися на досягнутому рубежі. Наступного дня продовжувати діяти так само. Як бачимо, гітлерівці не відступали від прийнятого раніше рішення.

Уранці 21 червня командири радянських і польських

партизанських загонів зібралися, щоб виробити план узгоджених бойових дій.

Мабуть, уже за традицією слово взяв М. А. Прокопук. Обвівши усіх уважним поглядом, він сказав:

— Як ви знаєте, товариші, над нами знову нависла загроза оточення. Щоправда, деякий досвід у нас є, і всі атаки, що їх здійснив ворог на партизанські сили на річці Бранев, були відбиті з великими для нього втратами. Ми сподівалися на полегшення, однак цього не сталося. З нами багато поранених, великий обоз. Крім того, гітлерівці, безперечно, врахують допущені ними і нами помилки і в наступній операції будуть обачнішими. Отже, нам доведеться змінювати свою тактику. Давайте поміркуємо, як діятимемо. Завдання: не дати ворогу можливості себе розгромити, завдати йому якомога більше втрат і, звичайно, вирватися з кільця оточення, щоб надалі продовжувати відтягувати на себе ворожі сили.

Обмірковуючи деталі майбутніх бойових дій, командири загонів вирішили дезорієнтувати гітлерівців. Там, в Яновських лісах, об'єднані сили партизанів діяли єдиним фронтом, і це, звичайно, не могло залишитися непоміченим гітлерівським командуванням. Ворогу, очевидно, відомо і те, що з кільця оточення партизани вийшли зімкнутою колоною. Тож хай тепер карателі думають, що і в Сольській пущі партизани діятимуть так само. Насправді 1-а бригада АЛ імені Землі Люблінської, бригада імені Ванди Василевської і загін зв'язку ЦК ППР «Яновського» будуть пробиватися на північ у напрямку села Гурецько-Косьцельне, а потім у Яновські ліси. Радянські загони триматимуть напрямок до Карпат, у Чехословаччину. Для цього їм треба пробитися через кільце оточення і рухатися на південь і південний захід.

Не гаючи часу, командири загонів узялися за виконання плану. 21 червня 1-а бригада АЛ імені Землі Люблінської, бригада імені Ванди Василевської і загін зв'язку «Яновського» загальною кількістю понад 800 бійців рушили через Сольську пущу в північному напрямку.

Світанок 22 червня застав нас у районі Гурецько-Косьцельне. Тут колону помітили гітлерівці і обстріляли її з артилерії. Склалась невідгідна обстановка, а тому було вирішено відійти в глиб лісу, щоб пробиватися з

оточення вночі. Досягнувши гаю під дивною назвою За-Окнем, зупинились, огледілись. Невелика висотка з півдня, болото — з південного сходу, лісова канава — з півночі, а на сході — пагорбок.

— Місцевість тут не така зручна, як у Яновському лісі, але для оборони нею можна скористатись, — сказав «Вітек».

Усі командири погодилися з ним і віддали розпорядження окопуватися і маскуватися. Загони зайняли кругову оборону.

Командири домовилися про взаємозв'язок, який здійснюватиметься через зв'язкових. В управлінні боєм братимуть участь усі командири, бо територія, яку тримають партизани, невелика, створювати об'єднаний штаб не було сенсу. Поранених вирішили розмістити в безпечному місці, обоз і боеприпаси — в центрі оборони.

На Поритовій висоті партизанське угруповання було могутнішим, сили свіжіші. Тут, у Сольській пущі, нас значно менше. Люди стомлені. Радянські загони Прокопюка, Карасьова, Куницького та інші пішли за своїм маршрутом, виконуючи наказ Центру. Як і польські брати, чехи й словаки теж потребують допомоги. Ворог у нас спільний — фашизм.

Рано-вранці 22 червня по території дислокації нашої бригади пройшла чимала група бійців загону АК. Аківці були одягнуті в польську військову форму. Ми довідалися, що в трьох кілометрах на захід від нас перебувала база інспектора Замоїнської комендатури АК майора «Калини» (Едварда Маркевича). «Калина» мав під рукою добре озброєних воїнів — близько 1000 чоловік. Нам було відомо, що загони АК інколи приєднувались до партизанів під час проведення спільних бойових дій проти фашистів.

Ми вирішили встановити з «Калиною» контакт і домовитись тримати проти гітлерівців спільний фронт. Місію переговорів взяли на себе капітан «Вітек», досвідчений організатор партизанської боротьби проти гітлерівців у Польщі, командир нашої бригади Станіслав Шелест і я.

О 9 годині ранку ми вирушили до «Калини». Іхали верхи. Біля табору нас зупинила застава.

— Хто ви є? — запитав вартовий.

— Це ми скажемо вашому командирі,— відповів «Вітек».

— Я вас не можу пропустити, бо не знаю, хто ви є.

— Ми представники командування партизанських загонів АЛ,— нетерпляче сказав Шелест.— Нам потрібен майор «Калина».

Трохи подумавши, вартовий підняв трубку телефонного апарата, що стояв тут же — мабуть, подарунок від «лондонців».

— Пане капітан! На заставі партизанські командири АЛ. Вони хочуть побачитися з паном майором. Ага, слухаю, слухаю!

Повісивши трубку, вартовий звернувся до нас.

— Панове офіцери, повертайтеся назад.

— Чому? — спалахнув Шелест.

— Пан майор вас не прийме. Він спить.

— То зателефонуйте майору «Калині», щоб він швидше проснувся. Інакше може проспати життя своє і своїх вояків,— не стримався завжди спокійний «Вітек».

— Телефонуйте негайно! — гнівно вигукнув Шелест.

Після наших наполягань на заставу прибув молодий поручник.

— Що хочете, панове, хто ви є такі?

«Вітек» уже спокійно відповів:

— Я «Вітек», командир 1-ї бригади АЛ імені Землі Люблінської. Зі мною командир бригади імені Ванди Василевської Станіслав Шелест і комісар цієї бригади Віктор Кременицький.

— Дозвольте запитати, у якій справі прибули, панове офіцери?

— Про це ми скажемо особисто майору «Калині». Просимо передати, що ми його чекаємо у справі, яку не можна відкладати ні на мить.

Офіцер зник. Потім кілька разів зумерив телефон, і вартовий, здивовано дивлячись у наш бік, відповідав: «Чекають». Через деякий час з'явився інший офіцер з трьома автоматниками. Охайний, підтягнутий, бундючно-офіційний. Не назвавши свого прізвища, сказав:

— Я уповноважений вести з вами розмову.

«Вітек», зрозумівши, що нічого більше ми не доб'ємось, без дипломатичного вступу виклав причину нашого прибуття:

— Над нами і над вами нависла смертельна небезпека. Усіх нас оточує спільний ворог. Підкреслюю —

оточує щільним кільцем. Обстановка диктує наші сили об'єднати і спільно прориватися з оточення. Цим ми врятуємо життя багатьом бійцям загонів для подальшої боротьби з фашистами.

Офіцер відповів:

— Ми підлягаємо своєму головному командуванню. У нас немає інструкцій вступати в контакт з АЛ.

Шелест знову спалахнув гнівом:

— Чого ви тримаєтеся за ті інструкції, як вішалник за гілляку?! Думати треба! Рятувати військо треба!

— Інакше загинуть ваші люди, будуть знищені склади зброї, продовольство, госпіталь,— додав «Вітек».

Офіцер мало не підстрибнув:

— Звідки вам знати, що у нас є?

— Можу вам повідати секрет,— з іронією сказав «Вітек».— Ми знаємо навіть про те, що робиться у штабі генерала Кенслера і які дивізії та окремі частини кинуті на оточення нас і вас.

— То дуже добре,— відповів офіцер,— але ми не будемо порушувати інструкцій...

— Не всі командири загонів АК,— уже стриманіше промовив «Вітек»,— займають позицію невтручання. З нами спільно бився з фашистами на річці Бранев загін «Конара» — сміливого офіцера Болеслава Усова. І ви, мабуть, знаєте, що об'єднані партизанські сили не дали себе знищити. Фашистам не допомогли ні танки, ні артилерія, ні авіація...

— «Конар» не з нашої комендатури...— заперечливо хитнув головою офіцер.

«Вітек» спробував перекинути ще один місток до взаєморозуміння:

— Я вважаю, що в нашій справі не треба гарячкувати. Будь-які інструкції виконують розумні офіцери, а потім уже солдати. Покличте своїх командирів, порадимося разом.

Офіцер зблід. Він рвучко виструнчився, приклав два пальці до конфедератки:

— Маю честь,— і, круто повернувшись, пішов геть.

— Не честь маєте, пане, а ганьбу, ганьбу, пся кров! — вигукнув йому навздогін вкрай розгніваний невдалим фіналом нашої місії Шелест.

Справді, «Калина» міг би подати допомогу партизанському угрупованню. Його загін мав непогану військову,

підготовку, добре озброєний. Крім того, він не вів кровопролитних боїв, його сили були свіжими.

— «Калина» — хитра лисиця. Чекає ліпших часів, — кинув Шелест.

Це була типова тактика аківців. Забігаючи наперед, скажу: поведінка «Калини» в ситуації, що склалася, закінчилася трагічно. Після нашого виходу з оточення його загін зазнав жорстокої розправи з боку карателів. Загинув майже весь особовий склад разом з командиром.

Коли ми повернулися, відразу була скликана нарада, на яку прибули командири загонів бригади АЛ імені Землі Люблінської «Пшепюрка» (Едвард Грончевський), «Богдан» (Олександр Шиманський), «Стефан» (Вацлав Рузга) і «Яновський». Ми ще раз уважно обговорили розташування наших сил з тим, щоб протриматися до настання темряви. Потім усі розійшлися по своїх загонах.

Ми з Шелестом побували в усіх підрозділах на лінії оборони нашої бригади, побесідували з командирами й бійцями, попередили, що бій буде важкий, потрібно берегти боеприпаси, витратити їх раціонально і стріляти напевне.

О 14.00 фашисти за сигналами ракет розпочали атаку. На всіх ділянках нашої оборони її було відбито. Тоді карателі відкрили швидкий артилерійський вогонь одночасно з Білгорая, Терешполя, Александрова і Юзефува. Після артобстрілу посунула ворожа піхота — спочатку з заходу, потім з півночі і півдня. Встеливши поле бою трупами, вона відкотилась. Партизани міцно втримували свої позиції. Гітлерівці знову ввели в дію артилерію.

У цьому бою ворог, пам'ятаючи урок під Шклярнею, був обачнішим. І ми одразу це відчули. Снаряди і міни вже вибухали в розташуванні обозу. З'явилися жертви. Приймаємо рішення: переправити обоз за болото, поранених і боеприпаси прив'язати до коней. Під сильним артвогнем і пекучим червневим сонцем партизани почали евакуацію.

Через болото потягнулася довга колона. Попереду — провідник. Ядучий дим від тліючого торфу роз'їдав очі, проникав у легені. Люди задихалися. Від вибухів снарядів у небо здіймалися фонтани темної болотної рідини, а вирви, що виникали після цього, здавалися фантастичним страховиськом, готовим в одну мить по-

глинути будь-кого. Дике іржання сполоханих коней доповнювало загальну картину. Нещасні тварини провалювались в трясовину, над чорною поверхнею болота стирчали лише їхні голови з широко розкритими, ніби благаючими очима.

Болото ніби було залите розтопленою гумою, яка після кожного вибуху розступалась в усі боки і, поглинувши чергову жертву, знову стискалаь. Допомагаючи один одному, партизани витягували й коней, які безладно борсалися в драговині.

— Тут би й утопити Гітлера разом з його фашистським виплодком! — кляли поранені.

— То була б для нього легка смерть, проси пана партизана,— сказав провідник, селянин похилого віку. Він на хвилину зупинився, щоб віддихатись.

Усе змішалось у вогненному клекоті: коні, люди, болото... Втрати величезні: пощастило врятувати лише невелику частину майна і боеприпасів. Та найбільші втрати в людях. Загинули безстрашні медсестри Марися Сокол та Яніна Фудалій. Її маленька дитина залишилася у цивільному таборі на Волині. Чи дізнається вона коли-небудь про героїчне життя своєї матері, для якої звільнення Польщі від фашистів було заповітною мрією? Скромна, терпляча, смілива — такою була Яніна.

Там, на болоті, загинула улюблениця всієї бригади Геля Доривальська. Її життя, як і життя багатьох юних патріотів Польщі, було коротке, але яскраве і багате на важливі події. В цій дівчині вдало поєднувались чудова зовнішність і чуйне, благородне серце. Її скромність партизани оцінювали як найкращу рису її прекрасної душі.

Не стало одного з авторитетніших організаторів партизанів Люблінщини поручника «Богдана» і командира роти 1-ї бригади капрала «Янушека» (Францішека Земби).

До вечора тривав жорстокий бій з гітлерівцями. Відчувалось, що ті одержали підмогу. Наші резерви — це мужність і залізна стійкість. Шалений вогонь ворожих батарей, безперервні атаки піхоти не прорвали партизанську оборону. О 9 годині вечора бій затих.

З настанням темряви нам потрібно було будь-що вивратися з облоги. І командири знову зібралися на нараду. Тут думки розійшлися. Одні пропонували знайти в кільці оточення щілину і під прикриттям ночі вийти без бою. Я особисто наполягав приватись з боєм, створив-

ши для цього ударний кулак. У своїх міркуваннях виходив з того, що карателі, маючи досвід дій з партизанами в Яновських лісах, пильнуватимуть і не залишать для нас жодної шпарки. Однак мою пропозицію відхилили і згодились на перший варіант, який обіцяв менші втрати в живій силі.

На випадок, якщо доведеться прориватися групами, домовились про зустріч у Яновських лісах. Ця обставина відіграла важливу роль у майбутніх діях нашого угруповання.

На пошуки «відкритих воріт» відправили невеликі групи розвідників. В одну з них потрапили розвідники Костянтин Ерет і Чеслав Баранський. На жаль, з розвідки вони не повернулись. Їх занесли до списку тих, хто пропав безвісти. Нам було дуже боляче від того, що ми не побачимо більше цих сміливих, чесних і самовідданих патріотів.

Пізніше ми дізнались, що розвідники під час виконання завдання натрапили на фашистів і змушені були вступити в перестрілку. Ерет загинув, а Чесіку нібито вдалося врятуватися. Однак до бригади він не повернувся.

Намагаючись знайти розрив в оточенні, загони вирушили на північний захід. Несподівано наша бригада потрапила під щільний артилерійський вогонь. Багнюка обліпила партизанів, засліпила очі. Від вибуху снаряда загинув ад'ютант Шелеста Казимир Янковський, а самого комбрига поранено в плече і руку. Перев'язавши його, ми вирушили далі.

Не маючи певних орієнтирів, зведена колона буквально блукала в темряві й неодноразово наштовхувалась на ворогів. То там, то тут спалахував бій. Час від часу ліс освітлювався ракетами.

Виснажені від фізичного і постійного нервового напруження люди рухалися вперед. Мучив голод. Зробили короткий привал, щоб розібратися в обстановці. Виявилось, що від бригади відстала частина загону імені Домбровського разом з політруком Руденком. Ми заєпокоїлись, але що можна вдіяти в темряві?

— Це не такі хлопці, щоб полізти до ворога в пастку,— заспокоює мене Біда.

Але я бачу, що начальник розвідки теж нервує. Ми припустили, що, коли колона рушила, артилерійський вогонь міг відсікти бійців Руденка. Я висловив думку,

що домбровці обов'язково проб'ються з оточення і з'єднаються з бригадою.

На зупинці начальник штабу бригади Капорцев вирішив піти з двома бійцями пошукати прохід для колони. Можливо, сказав він, пощастить уникнути бою і зайвих втрат.

Комбриг і я погодилися з ним. Домовились чекати півгодини. Якщо дорога буде вільною, він подасть умовний сигнал або пришле зв'язкового. На випадок невдачі негайно повернеться. Я віддав йому свій компас.

Більше години чекала бригада Капорцева, але ні умовного сигналу, ні зв'язкового не діждалася.

На душі тяжко. Шелест поранений, Капорцев зник — мабуть, щось йому перешкодило... А мені ще досадно від того, що залишився без компаса.

Колона знову в русі, цього разу на північний схід. Підійшли до берега якоїсь річечки. Треба зробити розвідку місцевості.

Обстановка залишається складною. Нашу долю має вирішити ця червнева ніч.

Колона, попереду якої рухалася наша бригада, наблизилася до лісової просіки. Я йшов попереду, поряд зі мною — Стефан Бялосевич, Костя Скупинський, Гриша Біда. Рухалися сторожко. На невеликій просіці в місячному сяйві помітили кілька світлих горбочків і не одразу зрозуміли, де знаходимось. Зробивши ще кілька кроків, я несподівано відчув під ногами щось м'яке. Ніч прорізав вигук:

— Хальт! Вер іст да? *

У руках, як завжди під час бою, я тримав маузер і, не вагаючись, вистрілив, а потім скомандував: «Лягай!» Сам миттю впав на землю і лише тоді зрозумів: ми потрапили в розташування ворожої оборони. Роздумувати ніколи. Раптом я почув: «Комісара вбито!» Щоб не виникла паніка, голосно крикнув: «Спокійно! Комісар живий!»

Нам потрібно виграти кілька секунд, поки ворог не отямився. Цей фактор треба негайно використати.

— До атаки ...товсь! — скомандував і першим кинувся до ворожих окопів.

Зав'язався жорстокий бій. Кожен партизан розумів, що саме зараз вирішується його доля і доля брига-

* — Стій! Хто йде? (нім.).

ди. Навколо все закипіло, завирувало. За зброю взялись навіть поранені, виявивши при цьому безприкладну мужність і відвагу. Дружною атакою партизани здолали опір ворога. Він подався назад, і через прорубані «двері» могутнім потоком ринула партизанська колона.

Пізніше ми з'ясували, чому нам вдалося захопити ворога зненацька. Зарившись у землю, карателі відпочивали. Вони й гадки не мали, що ми вночі так близько підійдемо до їхньої оборони. Ще б пак! Уже вважали партизанів загнаними в капкан, готувалися завтра покінчити з «лісовими бандами».

Наша стрімка атака завершилась успіхом. Розірвавши ворожу оборону і відійшовши на певну відстань, бригада зупинилась, щоб привести себе до ладу. І тут ми помітили, що з нами немає Станіслава Шелеста, Миколи Луцаєва з рацією і Михайла Кобенька, які йшли в середині колони.

А позаду чулася безладна стрілянина: можливо, з кільця оточення виходили окремі групи партизанів, а можливо, то фашисти у безсилій люті стріляли навздогін.

Навівши в підрозділах бригади відносний порядок, ми рушили у напрямку села Кукелки, яке знаходилося неподалік містечка Терешполь. З допомогою місцевих жителів Францішеку Лесишу вдалося влаштувати на лікування свою тяжкопоранену сестру Іру.

Йшли довго і з настанням світанку зупинилися в густому чагарнику. Виставили дозори, замаскувались. Від голоду і втоми люди валилися з ніг.

Через деякий час карателі з далекобійних гармат почали обстрілювати наші вчорашні позиції. Снаряди перелітали через голови партизанів. Щоб знищити ворожу батарею, у нас не було ні сил, ні, тим паче, часу.

Он уже люди йдуть з села на роботу. Нас можуть помітити. Чекати наступної ночі в чагарнику небезпечно і не вигідно.

Ховаючись у житі, перейшли поле, на ходу зриваючи ще м'які колоски. Пожували — нічого, їсти можна. За селом Гурецько-Косьдельне зустріли загін «Пшепюрки», який проривався з оточення поряд з нами. Далі пішли разом. Завидна перетнули залізницю Білгорай — Звежинець, а ближче до ночі — шосе Білгорай — Звежинець.

Нарешті тут, за шосе, ми опинилися поза зоною бойових дій. Вирішили в села не заходити: можливо, в

них фашисти, але розвідку треба робити. У лісочку, покритому пагорбами, зупинились, щоб трохи спочити. Ретельно замаскувались і завмерли. Хто просто сів на землю, а хто впав і заснув, стомлений пережитим. Лише невсипущі розвідники розійшлися в усі боки, щоб уточнити обстановку.

Постала проблема нагодувати людей. І кухарі знайшли вихід: зібрали всі фляги, наповнили їх водою, накидали туди листя суниці, чорниці, малини, звіробою. Розвели вогнища. Чай вийшов на славу—приємний на смак, пахучий і... цілющий. Буквально ковток цього напою відновлював сили, підносив настрій змучених людей. А тут ще й розвідники під носом у карателів роздобули у селян трохи картоплі й хліба. Смачна була їжа!

Ще довго чаювали бійці, заварювали напій кілька разів. Дехто з партизанів умудрявся готувати чай... у пляшках.

Тепер я міг зайнятися своєю пораненою ногою. Вона набрякла, посиніла. З трудом і не без посторонньої допомоги я стягнув чобіт і, полегшено зітхнувши, приліг під розлогим деревом. Після виснажливих боїв відпочинок нам здавався раєм...

Поряд, за кущами, почувся голос Зосі Антоняк:

— Про що думаєш, Геленко?

— Хвилююсь, де зараз Іра,— сумно відповіла одна із сестер Лесиш.— Чи в добрі руки вона потрапила? Мила моя сестричко, у неї аж чотирнадцять ран!.. Йй без хірурга не обійтись,— в голосі дівчини відчувалися тривога і біль за близьку людину.

— Не впадай у відчай, подружко,— лагідно заспокоює Гелену Зіна Безрукова, яка теж присіла поруч. У цієї білявої дівчини завжди для кожного знаходиться тепле слово.

— На Люблінщині Франек має надійні зв'язки,— додала вона.

— З нашої сім'ї у бригаду прийшло п'ятеро. Де всі нині перебувають? Чи зустрінусь я ще з Іркою, вона ж ще зовсім дитина! — бідкалась Геленка.

— Будемо сподіватися, швидше б лишень вигнати фашистів,— підбадьорює її Зося Антоняк. Помовчавши трохи, вона мрійливо сказала:

— Мені, дівчата, зараз найбільше хочеться виспатися. А перед сном помитися гарячою водою з милом і

протягнулися на білосніжному простирадлі, що так приємно шелестить. А поруч — мама, і в хаті пахне свіжим хлібом...

— Зося, перестань, а то розплачусь,— кинув хтось із дівчат.

— Ось закінчиться війна,— вступає в розмову Геля Лесиш, яка вже неначе заспокоїлась,— вгадайте, що я собі насамперед куплю?

— Гарне плаття й туфлі,— каже Аня Янковська.

— Ні, Анночко, не відгадала. Звичайно, яка дівчина відмовиться від красивого вбрання...

— Гожі речі — наша жіноча слабкість,— уточнює Зося.

Геля завершує свою думку:

— Куплю собі прости́ні, наволочки й теплу ковдру.

— Ти, Гелю, молодець,— робить висновок Аня.— Після соснових гілок та шишок, на котрих ми спимо, така постіль буде вершиною блаженства.

— О, матко боска, коли все це буде?.. І чи буде...

— Швидше б розбити клятих гітлерівців і залишитися нам живими.

— А для нашої Гелі Доривальської уже не співати-муть солов'ї. Ніколи не співатимуть.

— Вона дуже любила їх слухати...

І жіночі голоси стихли.

Над кронами високих сосен мигають сині зірки. А я знову замислився. Через відсутність командира бригади я маю виконувати його обов'язки. Як же нам бути без зв'язку? Адже у нас немає ні радиста, ні рації. А Велика земля і ППШ чекають звісток.

Зірки над лісом поволі згасають, і я впадаю в тяжкий, тривожний сон...

Бригада вступила до великого, розкиданого в усі боки села Отроч. Нас зустріли добре. Селяни почастивали бійців, чим могли, допомогли з продуктами, разом з кухарями приготували обід. Свою допомогу нам пропонують члени ППР, яких у селі чимало.

Партизани досхочу поїли, добре відпочили.

У селі зупинилися також загони «Віцека», «Яновського». 25 червня в будинку, де розмістився штаб бригади «Віцека», відбулась нарада командирів. Необхідно було спільно обговорити наші подальші дії, виробити чіткий план, Несподівано «Яновський» повідо-

мив, що всьому партизанському угрупованню треба перебазуватися за Віслу.

— Для чого? — здивовано запитав «Віцек». — Наказу з Центру немає.

«Яновський» по паузі відповів:

— Бо так, думаю, буде ліпше...

Цими словами він нікого не переконав, і його ніхто не підтримав. Я теж приєднався до загальної думки, адже до бригади ще не повернулася група Руденка, ще не відомі долі Шелеста, Капорцева, Кобеняка, радиста Луцаєва. Крім того, я вважав, що, перш ніж іти за Віслу, необхідно провести глибоку розвідку, без якої планувати великий марш немає сенсу. А головне — нашій бригаді треба негайно відновити зв'язок з УШПР і ППШ. Щоправда, для цього нам потрібна рація.

Однак «Яновський» не прислухався до голосу більшості командирів. Він вирішив залишити нас. Ми побажали йому щасливої дороги. Жаль... Скільки разом пройдено, скільки витримано жорстоких боїв з ворогом, пережито! Маючи добре перевірені розвіддані, командир загону зв'язку часто ділився з нами свіжими новинами, радився, а ми, в свою чергу, допомагали його бійцям зброєю, боеприпасами.

Командир 1-ї бригади АЛ імені Землі Люблінської вніс пропозицію: усім загонам посилити удари по ворожих комунікаціях, вузлах зв'язку, штабах. Це буде реальною допомогою Червоній Армії і народному Війську Польському, які з кожним днем наближались. Діяти необхідно в різних районах, щоб противник не мав можливості нас оточити. Усі погодилися і тепло розпрощалися.

Увечері бригада рушила до Яновських лісів. Під шатром ночі, не зупиняючись, проминули село Гошня-Ординацька. На марші зустріли групу з загону Шангіна. Від неї дізналися, що партизанське угруповання радянських загонів з боєм вийшло з оточення 24 червня. Під час сутички з противником група вночі відстала від свого загону і тепер його розшукувала. Шангінці повідомили, що частина загону імені Домбровського під командуванням політрука Руденка пробилася через ворожу облогу разом з радянськими загонами.

Нарешті ми одержали звістку про своїх бійців! Не приховую, я дуже хвилювався за долю домбровців. Як поведуть вони себе у відриві від бригади? Тепер я радий

за них. Молодці! Значить, наші зусилля по згуртуванню бригади не пропали даремно.

Від доброї звістки у нас додалося сил.

У селі Фліси ми зустріли партизанів із загонів Надєліна і Санкова. Вони відпочивали. Ми залишаємо у них листи для Руденка й Шелеста і продовжуємо свій шлях.

На одній із стоянок нас наздогнав їздовий Шелеста. Він приніс... автомат командира бригади.

— Ось, прийміть броню від командира...

Ми кинулись до нього:

— Де командир бригади? Що з ним сталося?

Боець розповів, що з командиром бригади погано, поранена рука страшенно болить, він нею не володіє. Щоб не трапилось якогось лиха, вірні люди взялися влаштувати його до лікарні — підпільно, звичайно. А проте, куди зник командир бригади під час переходу болота, їздовий розповів так.

— То, проше пана, коли розгорілась стрілянина, ми з командиром були в середині колони, якраз поблизу болота. Під час бою, який спалахнув з великою силою, ми залягли, а потім кинулися вперед. Під вогнем вас шукали. А тут і світанок настав. Куди подітись? Свої відійшли, а навкруги самі фашисти. Довелося заритись у болото, під корчі. Добре замаскувались і згодом почули шум, то німці прочісували ліс із собаками. Вони пройшли поблизу нас, але, на щастя, не помітили. Навколо ж стояла вода. Отак, серед корчів, і просиділи ми весь день і нікого більше не бачили: ні своїх, ні фашистів. Увечері вибралися з багнюки і натрапили на якийсь хутір. Там командиру стало погано. Рана загноїлась, рука розпухла, посиніла. Ну, що робити? На хуторі лікаря не було. Одна старенька жінка зварила зілля і промила рану. А потім сказала:

— Мій пане, треба рятувати руку. Інакше буде вам лихо.

Через деякий час вона прийшла з незнайомим чоловіком. Він пообіцяв згодом відправити командира на лікування.

Мені на серці стало легше. Спасибі тобі, партизано, за вірність обов'язку! Щоправда, в глибині душі пекла досада: чому Шелест не написав хоч кілька слів? Де він тепер? Може, потрібна якась допомога? Треба негайно організувати з ним зв'язок,

Проходимо місця наших недавніх боїв під Шклярнею. Під час стоянки партизани оглянули місцевість, де 14 червня точився кровопролитний бій з фашистами.

Минуло більше двох тижнів, а картина бою ще свіжа, вражаюча. Замість густого, колись гарного лісу тепер стирчали понівечені стовбури дерев. Вподовж лінії оборони земля розрита воронками від вибухів снарядів, мін, а подекуди й бомб. Осколки й кулі зрізали чагарники й дрібнолісся. Здавалось, не було на цій землі метра, де б не пройшла смерть. А на Поритовій висоті навіть трава була випалена.

Партизани мовчки дивилися на місце побоїща. Тишу порушив Ігнацій Мендак.

— Он на тій галявині, де стоїть понівечена сосна, я заклав міни. Там чекали на танкову атаку. І справді, коли після артнальоту настала відносна тиша, я побачив танкетку, яка повільно рухалась, намагаючись прикритись пагорбком. Її командир, очевидно, хотів роздивитись навколо і висунувся з люка. Наш партизан Бартекевич миттю прошив його кулеметною чергою, і він сповз у середину танкетки. Машина позадкувала, повернула біля зламаної сосни і, підскачовши, вибухнула. Наша міна спрацювала точно.

Усі разом загомоніли. І я почув розповідь про смерть кулеметника Томаша Вуйцика, яку розказав Ян Бульвіцький.

...Томаш бився до останнього подиху. Коли гітлерівці вклинилися в оборону на стику нашої бригади і загону «Яновського», Вуйчик перескочив на позицію ближче до ворогів і почав їх косити з кулемета. Їх уже чимало лежало попереду бездиханних. Несподівано Томаша поранило в обидві руки. Кулемет замовк. До хлопця кинувся гітлерівець, мабуть, намагаючись взяти його в полон. За це його чекала нагорода, а можливо, і відпустка до рейху. Та Вуйчик, наш хоробрий Вуйчик не з тих, хто здається! Коли фашист схилився над ним, він обома ногами сильно ударив його в груди. Той відлетів на кілька метрів, але швидко став на ноги й полоснув по Вуйцику чергою з автомата...

Покарав фашиста напарник Томаша Вацлав Войдан.

— Томашку, Томашку,— схилився він над другом.

— Прощай... Вацлав,— прошепотів відважний кулеметник.— Бий фашистів...

Це були останні слова одного з відважних братів Вуйциків...

Протягом двох тижнів партизанське угруповання відтягувало на себе три дивізії регулярних військ вермахту, два полки СС, місцеві гарнізони поліції і кінноту доктора Долля. Це була велика допомога Червоній Армії, що вела переможний наступ на підступах до Бугу.

Особливою мужністю відзначалися партизани. Вони ніколи не здавалися в полон, билися до останнього подиху, як кулеметник Томаш Вуйцик, Яніна Фудалій, яка останню кулю залишила собі. І часто остання граната завершувала поєдинок — гинув герой-партизан, і біля нього падали мертві вороги.

Яновська битва була випробуванням партизанського характеру, і він, як високого гатунку криця, витримав усі перешкоди. Це підтвердили й події в Сольській пуші, звідки бригада вийшла повноцінною бойовою одиницею — згуртованою і загартованою в жорстоких боях.

Пригадую один епізод. Коли в ніч на 23 червня ми вирвалися з кільця оточення і розвідники уточнювали подальший маршрут бригади, було оголошено привал. Стомлені бійці розмістились хто де міг. Олена Курганович заглянула в свій речовий мішок і знайшла там шматок черствого хліба. Я хочу підкреслити, що хліб для змучених партизанів — це ласощі. Навіть тоді, коли у нас було борошно, хліба все одно не вистачало.

Від радості дівчина скрикнула. Ті, хто стояв поблизу, підбігли до неї. У Олени був такий вигляд, ніби в мішку побачила щось живе, дорогоцінне, яке ось-ось вискочить. Після деякого вагання дівчина обережно виїняла з мішка отой шматок. Партизани зачудовано дивились на нього, мабуть, забувши навіть його запах.

Ледве переступаючи стомленими ногами, Олена підійшла до командира взводу і поклала перед ним на пеньок хліб:

— Ось у мішку знайшла, розпорядіться...

Командир здивовано зиркнув на шматок житняка й охриплим від спраги голосом сказав:

— Ти знайшла, ти й вирішуй.

Взявши хліб, Олена почала відділяти від нього крихтки і роздавати пораненим. Вона це робила обережно, аби жодна крихтка не впала на землю,

Одержавши свою порцію, поранені не жували хліб, а смоктали, намагаючись якомога довше розтягнути насолоду. Я сумніваюсь, щоб кілька крихт підтримали сили виснажених людей, але в те, що вони піднесли їх дух, я вірю.

Коли останні крихти були висипані в долоню пораненого, Курганович обвела усіх веселим поглядом і сказала:

— Ось і підкріпились!

І оте «підкріпились» прозвучало так просто й широко, що обличчя партизанів проясніли, і вони радісно закивали головами.

До Олени підійшла Зіна Безрукова.

— Молодець, Оленко! Ти справжня партизанка. Настане мир, а з ним і той час, коли ми всі досита поїмо хліба, а тобі не соромно буде згадати про цей випадок.

І ніжно обняла її...

В останніх числах червня бригада знову ввійшла в Липські ліси й зупинилась поблизу села Бані. Тут ми вирішили влаштувати довгу стоянку. Насамперед треба було переглянути організаційну структуру бригади. Від Шелеста й Капорцева досі не поступало жодних звісток. Що з ними, де вони і коли повернуться — невідомо. Було цілком ясно, що обов'язки командира бригади мені доведеться брати на себе.

Я скликав до своєї палатки командний склад бригади. Порадившись, командири одноголосно обрали начальником штабу Сергія Апанасевича. З перших днів існування бригади він брав активну участь у її формуванні. Командував ротую, у боях проявив себе хоробрим і вмілим воїном.

Командиром загону імені Костюшка на місце хворого Олександра Фудалія призначено Яна Бульвіцького — сміливого й мужнього офіцера. В усіх проведених бригадою боях і під час прориву з оточення 23 червня він діяв чітко і сміливо, чим заслужив повагу і любов партизанів. На бойовому рахунку його роти — не одна сотня знищених гітлерівців.

Ще в 1943 році в Ремонтівці, що під Любашевом, за дорученням місцевих партизанів він виконував завдання розвідувального характеру. За його ж ініціативою в цьому селі було створено підпільну групу, до якої ввійшли Зося Антоняк і сім'я Малищицьких. Пізніше Бульвіць-

кий залучив до підпільної роботи ще 40 патріотів села. Підтримував тісний зв'язок з розвідниками з'єднання О. Ф. Федорова. У серпні того ж року він переправив Станіслава Шелеста і ще кількох підпільників до з'єднання, а наприкінці вересня сам прийшов у ліс.

У нашій бригаді Бульвіцький був призначений командиром взводу, а потім — командиром роти. В боях у Яновських лісах і Сольській пущі командував ротою розумно, сміливо.

Під час переходу з Сольської пущі до Липського лісу ми знову відчували приязнь і симпатію з боку місцевих жителів. Ми бачили, що, незважаючи на звірства фашистів, вони з кожним днем активніше допомагають партизанам.

Штаб бригади прийняв рішення допомогти населенню в його стремлінні боротися з гітлерівськими окупантами. З цією метою намітили створити місцевий загін. В район Янува-Любельського було направлено розвідгрупу на чолі з Михайлом Єфремовим із завданням установити контакт з тамтешніми патріотами і розпочати бойові дії проти фашистів.

З розповідей селян стало відомо, що в селі Гельня, розташованому за залізницею Закликув — Розвадув, бувають партизани інших загонів і що вони мають тісний контакт з членами місцевої організації ППР.

Викликаю начальника розвідки.

— Григорію, ось за цією залізницею, — показую на карті, — в глибині лісу є якийсь польський загін. Бажано з ним познайомитись. Місцеві товариші дають нам провідника. Пошли своїх хлопців, нехай все акуратно з'ясують.

Через день Біда доповідає:

— Наші сусіди знатного роду: сам «Яновський» і група «Яна»-московського.

Мене трохи здивувало повідомлення, що «Яновський» тут, а не за Віслою, куди нас кликав. Та на війні всяке буває... Однак цій звістці я зрадів. Адже нам, як повітря, потрібен зв'язок. У «Яновського» і в «Яна»-московського є радіостанції. Я висловив надію, що, можливо, вони допоможуть нам у цьому складному питанні.

— Звичайно, без рації бригада задихається, — каже Апанасевич. — Але дістати її під силу тільки вам, товаришу Кременицький. Більше нікому.

І це правда. Обстановка склалася так, що тільки мені належить іти за рацією. Як командир я не маю права залишати бригаду, але воювати далі наосліп теж не можна.

— Добровільно нам рацію не дадуть,— розмірковує Біда.— Необхідно буде звернутися до совісті наших колег...

— Що ж, Григорію, спробуємо.

Зі мною в дорогу вирушають Біда, Скупинський, Бялосевич, Безрукова й один з розвідників. За провідника став житель села Гельня. Перед заходом сонця наша група підійшла до залізниці Розвадув — Закликув і зупинилась на хуторі Липа, що лежить за чотири кілометри на північний схід від залізничної станції Липа.

Нами встановлено, що залізниця пильно охороняється, особливо вночі. Вздовж лінії набудовано цілу низку бункерів, які нашпиговані жандармами, солдатами з охоронних підрозділів. Бункери розташовані так, щоб патрулі один одного бачили. Обабіч лінії на сто метрів ліс вирубано й складено у штабелі. Біля одного з них наша група залягла. Стежимо за зміною патрулів. Сонце, що заходило, висвічувало залізничні рейки, і вони здавались довжелезними блискучими стрічками. Через деякий час вдалині показався ешелон. Він наближався. За ним тягнувся густий шлейф пари.

— Вперед! — командує я, і група під прикриттям пари перетинає лінію і залягає за штабелем дров, щоб перевести дух.

За ніч ми дісталися місця, де дислокувалися загін «Яновського» і група «Яна»-московського.

— Ба!.. Хто прибув! — побачивши нас, «Яновський» здивовано підняв брови, і його довгий гоголівський ніс націлився на мене. Чорні проникливі очі засвітились цікавістю. «Ян»-московський також із цікавістю дивився на нас.

— Партизанські дороги всюдисущі,— відповідаю весело,— але вони, коли потрібно, сходяться, мов давні добрі друзі...

— Еге, хитруєш, комісарє,— заявляє раптом «Яновський». — Тобі щось припекло, якщо ти власною персоною з'явився сюди. Однак ми люди гостинні. Спочатку чай, потім — рація...

— Звідки дізнався?

— Не дізнався, а здогадався. Як бригада може жити без зв'язку? Чи не так?

— Так.

— Сьогодні рація важить більше, ніж казан з золотом. Саме таким скарбом володіє товариш «Ян». Правда, «Янеку»?

Почувши, про що мова, «Ян»-московський затявся.

— Товаришу комісар, я не можу віддати вам рацію. Виконую важливе завдання Центру.

«Яновський» вирішив допомогти.

— У тебе є дві рації. А бригада імені Ванди Василевської теж виконує важливі завдання.

— Без вказівки УШПР я не маю права передати радіостанцію,— вперто твердив «Ян».

— Усе вірно,— погодився я,— треба про моє прохання доповісти Строкачу.

«Ян»-московський зв'язується з УШПР. На нашу радість, він одразу одержав розпорядження: «Рацію негайно передати».

Наступного дня по дорозі назад до бригади ми знову вирішили перетнути залізницю завидна. Минулого разу охоронці наш перехід не помітили.

В куцах зачекали ешелон і під прикриттям парової завіси рушили вперед. Залізничне полотно перейшли тихо. Попереду — високий насип, на який потрібно видертися. Троє з нашої групи зробили це швидко й залягли. В цей момент тих, хто залишився внизу, помітили солдати і зчинили стрілянину. Але вчасно приспіли наші польські друзі з Гельні. Разом з нашими розвідниками вони відкрили дружний вогонь. Під його прикриттям ще троє швидко подолали насип. З ними — радистка «Оля» з рацією. На щастя, всі безперешкодно добігли до лісу.

— Здається, все в порядку,— оглянувши рацію, з легкістю сказала радистка. Щоки її розчервонілись, на чолі блищали краплинки поту.

Дівчині важко було долати високий насип. Вона сама несла рацію і нікому її не довіряла. Ми розуміли — такий закон радистів: оберігати апарат, як зіницю ока.

Без особливих пригод повернулися до бригади. Не гаючись, зв'язалися з УШПР і ППШ. Уперше після великих боїв я доповів про обстановку, запросив боеприпаси і зброю, вибухівку для розгортання нових диверсій. Біля штабу бригади зібралось багато партизанів. Усі з нетерпінням чекали голосу Великої землі. І коли

дівчина радісно кивнула головою, мовляв, усе в порядку, ліс наповнився вітальними вигуками: «Ура!», «Віват!», «Нех жие Москва!»

Справді, відновлення зв'язку з Центром було для партизанів великою радістю. Сеанс зв'язку закінчився, а партизани ще довго гомонили між собою.

«Оля» передала мені інформацію від ППШ про можливий перехід бригади за Віслу. А поки що штаб бригади засів за розробку першочергових завдань. З даних розвідки нам було відомо, що залізниця Розвадув — Красник працювала з повним навантаженням. Користуючись тим, що значні партизанські сили певний час перебували в облозі, гітлерівське командування безперешкодно рухало ешелони на схід. Отже, насамперед ми повинні вивести з ладу цю артерію.

Поки прибуде вантаж з Великої землі, вирішили скористатися вибухівкою, що була прихована тут, у Липських лісах. За нею послали невелику групу. Незабаром вибухівка була в бригаді.

— Тепер фашисти будуть знати, що ми живемо, діємо і спокою їм не дамо, — раділи підричники. Одержавши вказівки, вони приступили до підготовки диверсії,

ЯК У НЕБІ СОНЦЕ

З-під Янува-Любельського повернулася група Михайла Єфремова. Завдання щодо створення місцевого партизанського загону вона не виконала. Як розповів старший групи, розвідникам не вдалося встановити контакт з населенням.

На душі — досада, адже невиконання завдання лежить і на моїй совісті. Та найбільше, мабуть, переживає Григорій Біда. Я помітив, що він взагалі болюче сприймав усе, що стосувалося справ його розвідників. Ось і цього разу він дуже розхвилювався.

— Товаришу комісар, дозволь мені підібрати нову групу й самому вирушити на завдання.

І стільки в його голосі було рішимості, що відмовити йому я не міг.

На світанку наступного дня Біда виїхав на завдання. З собою взяв свого вірного друга Костю Скупинського, Володю Сахарчука, молодого, але вже бувалого партизана, який добре володів польською мовою. А через три

дні ця невелика група повернулася до бригади. З розвідниками прибули три незнайомих чоловіки, які пригнали 30 коней.

Григорій розповів:

— Ми зупинились у лісі поблизу села Юнаки, недалеко від шосе Янув-Любельський — Ніско. На дорозі затримали валку в сто підвід, котра рухалась з Янува. Їздові розповіли, що вони, жителі польських сіл Бяла і Заольшане, за наказом окупаційних властей проводять заготівлю сіна. Один з їздових назвав себе «Висьневським». Він повідомив, що є членом ППР і комендантом загону самооборони села Бяла. Але у них немає зброї. Їздові нам віддали 30 коней, а обоз із сіном повернули назад, що дуже сподобалось іншим селянам. З «Висьневським» я домовився про зустріч у маленькій капличці, що стояла неподалік від того місця, де зупинився обоз.

«Висьневський» (він же Леопольд Длугош) прибув на зустріч не сам, а з «Вільчеком», справжнє прізвище якого Стефан Пляха. Він був активним помічником «Висьневського».

Я запросив на бесіду «Висьневського». Це молодий чоловік років тридцяти, богатирської статури. Очі уважні, чесні. При згадці про фашистів його обличчя темніє, великі кулаки стискаються, очі спалахують гнівом. Розповів, що всі бійці загону самооборони прагнуть активно боротися з ворогом.

— О, товаришу комісар, що герман зробив з нашої вітчизни! Треба знищувати проклятих грабіжників.

Наша бесіда тривала довго. Я Леопольду розповів про завдання бригади і форми боротьби з гітлерівцями та їх поплічниками.

— Товаришу комісар, — схвилювано розказував Леопольд, — вас сам бог послав нам на допомогу. Душа болить за народ, за його страждання. Фашистів треба повсюди карати. А як діє АК? Гвинтівку до ноги — й вичікуй! Ні, нам з ними не по дорозі.

Ми домовились, що «Висьневський» приведе сюди, в ліс, чоловік двадцять.

— Оволодієте справою мінування і зведете рахунки з ворогом! — сказав я.

Леопольд запевнив:

— Дайте нам броню, і ми виставимо 300—400 добровольців,

— Буде зброя,— пообіцяв я.— Велика земля надішле автомати, міни, гранати, вибухівку.

— Будемо діяти так, як ви вчите, товаришу комісар.

Я зв'язався з УШПР, попросив бойовий вантаж і повідомив координати для його одержання.

9 липня ввечері в штаб бригади прилетіла звістка — прибули домбровці. Про це швидко дізналися в таборі, і партизани поспішили зустрітися з прибулими. Виявилось, що до нас прийшла тільки розвідка від Руденка. А 13 липня вся група в складі 74 чоловік повернулася до бригади.

Нам було радісно від того, що домбровці, з честю подолавши всі випробування, які випали на їхню долю, повернулися до своєї бригади. Адже вони могли продовжувати боротьбу з ворогом в інших загонах.

Про шлях групи до бригади розповідають сторінки щоденника політрука Руденка.

«22 червня 1944 року, четвер. Сольська пуща. Минулої ночі польські формування — бригада імені Ванди Василевської, бригада «Віцека» і загін «Яновського» — мали намір прорватися з оточення в районі села Гурецько-Косьцельне. Бригада завидна вступила в бій з противником і вела його до пізньої ночі. На фланзі у нас «янівці». У темряві наша група збилася з курсу, втратила орієнтування. Бригади не знайшли, приєдналися до радянських загонів.

23 червня 1944 р., п'ятниця. Вранці прибули до старого табору. Прокопюк, Карасьов, будьоннівці, сталінці та інші загони стоять на тих самих місцях, бо кільце оточення не прорвано. До вечора готувались до маршу. Про бригаду нічого не відомо.

24 червня, субота. На днювання зупинились у селі Лувча. Під час переходу шосе дорогу нам перекрили 6 ворожих автомашин. Кільце оточення прорвали з боєм. Сьогодні вночі перетнули залізницю Любачув — Рава-Руська.

25 червня, неділя. Стоїмо в лісі. Нас обстріляли банда націоналістів і літаки. Потім підкралась група хортистів, яку ми відігнали вогнем. Про польські загони нічого не знаємо. Наша група рухається разом з радянськими загонами. Так буде певніше.

26 червня, понеділок. Учора нашій групі було запропоновано влитись до загону Карасьова з правом виходу з нього, якщо зустрінемо бригаду. Ми — це 74 бійці,

маємо 8 кулеметів, 30 автоматів, гвинтівки... Духом не падаємо, ми — серед друзів.

27 червня, вівторок. Перебуваємо у лісі поблизу Янова (львівського). Спокійно. Сьогодні я через радіостанцію Наделіна передав радіограми Строкачу і Притицькому з запитом, де перебуває бригада імені Ванди Василевської.

28 червня, середа. Опівдні моя група вийшла на марш. Загони Карасьова, Прокопюка та інші залишились на місці. Під час руху нас обстріляли націоналісти. Майже всю ніч і день рухались.

1 липня, субота. Вранці ми проходили місце, де 22 червня відбувся бій. Там, на одній з ліній оборони гітлерівців, підбрали станковий кулемет. Біля нього, розкинувши руки, лежав партизан-кулеметник. Ми його поховали. Навколишня місцевість являла собою жахливу картину. Всі хутори спалено... Наша група тримає напрямок до Яновських лісів.

2 липня, неділя.

Стоїмо поблизу села Тарноволя. Сьогодні дізнався, що в селі Гурецько-Косьцельне були наші розвідники — чоловік десять. Вони вчора, о 9 годині вечора, пішли в бік Яновських лісів. Виходить, наша група на правильному шляху.

Жителька села мені розповіла, що ввечері 23 червня до неї принесли поранену дівчину — Лесиш Іру. У неї осколкові рани в ліву руку, праву ногу й спину. Ця жінка влаштувала Іру до лікарні у містечку Звезжинець, навіть ходила її провідувати. Для Ірини я передав гроші.

Із села Бондич до нас прийшла група з партизанського загону Шангіна. Вона зустрічала Кременицького 28 червня у селі Гошня-Ординацька, з ним 250 чоловік. Це важливо».

Руденко і бійці його групи розповіли, що 24 червня члени ППР і бійці БХ відправили Шелеста до лікарні в Щебжешин. Там його влаштовано на нелегальне лікування.

Наступного дня ми одержали радіограму. Нам пропонували приготуватись до прийому гостей. Я запитально подивився на Апанасевича.

— Певно, прибуде хтось з начальства,— відповів на мое німе запитання Сергій.

У ніч на 13 липня наші здогадки справдилися. Слідом за 15 мішками вантажу на землю на парашутах спустилися троє людей.

— Скочеки *, товаришу комісар,— прошепотів боєць охорони нашого партизанського аеродрому.

Через кілька хвилин пролунали вигуки:

— Стій, хто то є?

Названо пароль, відзив. У супроводі партизанів до нас підійшов стрункий чоловік у комбінезоні. З ним ще двоє.

— Привіт з Великої землі, товаришу комісар,— привітався він російською мовою, але з м'яким акцентом, властивим полякам. Ми сердечно потиснули один одному руки. Приємно після всього пережитого зустріти гостей з Батьківщини — Юзефа Краковського, Генрика Шлайфера і Марію Ковшикову.

Я запросив прибулих до штабу. Під час бесіди вияснилось, що Юзефа Краковського призначено заступником командира бригади по політроботі, Генрика Шлафера — інструктором підричників, Марію Ковшикову — радисткою бригади. Скуштувавши запашного лісового напою, Краковський багатозначно всміхнувся:

— Панове-товариші, маю вам повідомити важливу новину. Бригада повинна готуватися до походу за Віслу.

Ну що ж, попередня радіограма Центру підтвердилась. Будемо готуватися до виконання відповідального завдання.

Хоч через обставини мені довелося виконувати обов'язки командира бригади, в моїй душі жевріла надія на повернення Шелеста. Після прибуття гостей з Великої землі ця надія зникла. Мене призначено командиром бригади.

— Будемо працювати разом, товаришу комбриг,— сказав Юзеф.— Щоправда, я тепер не комісар, як було досі, а заступник по політичній частині, як прийнято тепер в армії.

Я і Краковський поінформували командний склад бригади про похід за Віслу. Ми звернули увагу командирів на те, що Вісла — велика ріка і для її форсування потрібно багато сил і винахідливості.

Штаб зайнявся розробкою конкретних завдань для кожного підрозділу окремо. Нас дуже турбував обоз.

* Скочеки — парашутисти (пол.).

Уже кілька разів нам доводилося його залишати, щоб не позбавити бригади маневру на марші і не дати можливості ворогу сісти на наш ар'єргард. Потім ми знову обростали обозом. Так було до Західного Бугу і після нього, до боїв у Яновських лісах і Сольській пущі. Цього разу, мабуть, за Віслу теж підемо без обозу, а вантаж доведеться нав'ючити на коней.

Особливі обов'язки покладаються на розвідку — вона повинна прокласти шлях до Вісли.

— Для такої справи не пошкодуємо своїх сил, — запевнив нас начальник розвідки.

Не гаючи часу, підрозділи бригади взялися за підготовку до нового маршу. До неї підключився і загін зв'язку «Яновського», який нещодавно перебазувався ближче до нас. Разом з нашими до Вісли вирушили і його розвідники. З ними пішла радистка «Оля». Після виконання завдання вона має повернутися до своєї групи.

Біля штабу бригади часто збиралось багато партизанів. Вони засипали Краковського запитаннями, цікавлячись бойовими діями польських дивізій, боями під Леніно і навіть формою одягу польських воїнів. Краковський розповідав захоплено, з великим задоволенням. Дехто з молодих партизанів висловив бажання після з'єднання бригади з Червоною Армією вступити до лав Війська Польського.

З метою конспірації ми вирішили змінити місце стоянки бригади, а тому передислокувались ближче до села Кохани. Сюди за домовленістю має прибути «Висьневський».

На новому місці розгортають свою діяльність мінери. Мендак споряджує на залізничні магістралі диверсійні групи. Командири підрозділів зайнялися бойовою підготовкою партизанів.

У першій половині липня прибув «Висьневський». Він порадував нас несподіваним подарунком. Біля штабу стояло кілька навантажених якимись мішками підвід. На віддалі, на лісовій галявині, паслась череда корів — голів з п'ятдесят.

— Ви, пане командир, скромний, нічого у нас не просили, але я про все здогадався сам, — став пояснювати Леопольд. — Ось ми вирішили допомогти вам. Доставили крупу, борошно і трохи худоби...

— Так це ж ціле багатство! — вихопилось у мене.

Легко стало на душі. І не тільки від того, що партизани матимуть продовольство. Тут діяв інший фактор: нам допомагають, бо вірять. А «Висьневський», ніби вгадавши мої почуття, додав, вказавши жестом в бік групи людей, яка стояла осторонь:

— Це, товаришу командир, наші майбутні диверсанти.

З гордим виглядом він підвів до мене своїх людей, відрекомендував. Між нами зав'язалась розмова. Прибулі висловили палке бажання швидше зустрітись з ворогом.

— Вам, друзі, потрібно ще чимало вчитись,— попередив я поляків.

— А то довго, пане командир?

— Усе залежатиме від вас: якими учнями ви себе покажете. Попереджаю — у вас буде суворий, вимогливий вчитель. Інакше не можна. Підричник не має права на помилку. Розумієте, чому?

І я почув несподівані відповіді:

— Щоб ще можна було свою дівчину побачити...

— Або ж до сім'ї повернутись...

— Щоб щоночі піднімати фашиста догори черевом...

Я познайомив майбутніх підричників з Ігнацієм Мендаком — їхнім учителем. Йому допомагатиме Генрик Шлайфер.

Повертаючись додому, Леопольд «прихопив» і наш подарунок: два кулемети, три підводи зброї з боеприпасами. Його загін нараховував близько 400 бійців. Є кого озброювати!

— Ви, товаришу командир, не уявляєте, як зрадіють радянській броні наші партизани,— сказав на прощання «Висьневський». — Спасибі вам за те, що несете волю Польщі! — І він приклав до козирка два пальці.

— Бажаю успіху!

Отже, незабаром розпочне свою бойову діяльність ще один загін польських патріотів.

Його представники, які перебувають у бригаді, уже через кілька днів навчання диверсійній справі висловили бажання вийти на акцію. Кожен з них прагнув перевірити свої знання на ділі. Згодом вони повернулися до свого загону і, скориставшись першою ж нагодою, вирушили на диверсію. Групу мінерів повів сам «Висьневський». Місце для операції було обране заздалегідь: залізнична лінія Закликув — Красник.

Теплого липневого дня група підричників і група прикриття вирушили в дорогу. Довго йшли лісом, дотримуючись обережності. З настанням темряви шлях продовжили, а коли до світанку залишалось зо дві години, «Висьневський» зупинив групу. Попереду лежало залізничне полотно. Кілька хвилин відпочивали. Потім два підричники — Болеслав і Валько — рушили до полотна. Недалеко від колії залягли, прислухались. Стояла німа тиша, лише десь у селі гавкнув пес. Ліворуч і праворуч до полотна наблизилась хлопці з групи прикриття і теж залягли. Болеслав і Валько підповзли до колії і почали ставити міну. Працювали мовчки, напружено.

На тій ділянці залізниці ешелони снували цілий день, інколи й перед світанком. Диверсанти знали про це і були насторожі. І дійсно, десь праворуч Валька, з боку полустанка, почувлась якась метушня. Значить, буде йти ешелон. Мабуть, вантажний. Пасажирські в цей час не ходять.

Мінери ще були на колії, коли з'явився парний патруль. Прозвучав умовний сигнал тривоги, і Болеслав та Валько швидко поповзли до куців. Вони встигли поставити міну, а от чи добре замаскували — брав сумнів. Патруль може її виявити, і вся робота зійде нанівець.

Хлопці, що прикривали мінерів праворуч, ніби зрозумівши тривогу своїх товаришів, вирішили патруль зняти. Короткий гортанний вигук прорізав тишу, і все знову завмерло. Бійці підхопили охоронників під пахви і зникли в хащах. Туди ж прибіг і «Висьневський» з рештою групи прикриття.

— Киньте цих гадів до якоїсь ями і прикрийте віттям чи травою. І швидше...

А поїзд уже важко стугонів на рейках, удари колес на стиках гулко відлунювали в лісі. Через кілька хвилин задвигтіла земля, ліс струснувся від величезної сили вибуху.

— Відходимо, — хрипло вигукнув старший групи.

Треба було поспішати, бо фашисти не забарилися влаштувати погоню. З ними були вівчарки. І невідомо, чим би все скінчилось, якби «Висьневський» не здогадався завернути в бік неглибокої річечки. Пробрівши кількясот метрів, партизани зачалися в густих кущах верболозу, де й перечекали облаву.

Ще один рахунок народної помсти було відкрито дітищем бригади імені Ванди Василевської.

Через кілька днів штаб бригади сердечно поздоровив командира нового загону з успішним проведенням операції.

Порівняно небагато часу існував цей загін, але його бойовий рахунок мав помітне значення для визволення східних районів Польщі. На залізниці Закликув — Красник мінери загону пустили під укіс військовий ешелон противника, на підрізаному мосту неподалік від Янува-Любельського звалилась у річку ворожа самохідна гармата. Мужні патріоти цього загону витримали важкий бій з фашистами, відстоявши село Бяла. Багато людей вони врятували від вигнання до гітлерівської Німеччини.

17 липня вранці черговий штабу бригади доповів, що мене хочуть бачити радянські військовополонені. Я вишов з палатки.

Поруч з розвідниками, що тільки-но повернулися з завдання, стояла група приблизно з тридцяти чоловік, озброєна гвинтівками різних систем. На худих, змарнілих обличчях лежав відбиток пережитих страждань. Усі уважно дивилися на мене. Зрозумівши моральний стан людей, які вирвалися з фашистських катівень, я сказав черговому:

— Хіба ці товариші — військовополонені? Вони ж справжні бійці лісової армії. Здрастуйте, товариші!

Обличчя людей просвітлили. Вони врзнобій привітались:

— Здравія бажаєм, товаришу командир!

У кожного колишнього воїна Червоної Армії був свій тернистий шлях у цій війні. Кожним з них володіло невимовне бажання відплатити фашистським нелюдам за всі муки і злочини. Порадившись з Бідою, Краковським і Апанасевичем, я вирішив включити їх до складу бригади і створити новий взвод. Це вже третя група втікачів з полону, що прибула до нас. Звичайно, усі вони пройшли ретельну перевірку. Але не було жодного випадку, щоб колишні військовополонені підвели нас. Помста за пережиті муки і страждання, за сплюндровану рідну землю керувала ними.

У мінерів Ігнація Мендака — свято: хлопці підірвали ще один ешелон гітлерівців. Штаб уточнив: п'ятдесят дев'ятий поїзд фашистів не дійшов до східного фронту.

Це сталося в ніч на 18 липня. Група вийшла на залізницю Розвадув — Закликув. На цій ділянці поїзди ходили навіть уночі. Липневі ночі короткі, але досвіду, як кажуть, нашим підривникам не позичати. Майже під носом охорони вони поставили заряд великої вибухової сили. Великоваговий поїзд, що тягнув танки, самохідки, боеприпаси, кілька вагонів з солдатами і продовольством, полетів під укіс.

Якщо казати правду, кожна вдала диверсія на залізниці була святом усієї бригади. Адже до фронту не дійшов гітлерівський ешелон, а це значить — радянським і польським воїнам буде легше перемагати ворога. Це для нас було головне.

Окупанти не розраховували на активні партизанські дії в районі, насиченому військами. Крім того, їм уже було не до нас. Зі сходу нестримною лавиною наступала Червона Армія. Від цього ворога лихоманить, він поспішно зводить оборону на Віслі. Розуміючи необхідність якнайшвидшого переходу нашої бригади за Віслу, я послав у Центр чергову радіограму з проханням прискорити висилання необхідного вантажу. В ніч з 18 на 19 липня прибув літак з вантажем. З неба полетіли тюки, наповнені вибухівкою, автоматами, кулеметами, гранатами, патронами, медикаментами.

Уранці в мою палатку заглянув Григорій Біда:

— Прибув «Висьневський».

— То де ж він?

Гриша кудись гукнув:

— Ходи сюди, бригадний сину!

У палатку ледве протиснувся богатир Леопольд.

— Доброго дня, товаришу комісар,— привітався він, широко всміхаючись.— Чи ви не скажете, може, з того літака, що прилітав уночі, і для нас буде броня? Ми вже германа міцно скубаємо.

— Ого! Молодці, ваша розвідка працює добре,— пожартував я.— Звичайно, ми з вами обов'язково поділимось.

Після того як командир доповів про бойові справи загону, штаб передав йому більшу частину вантажу.

Окрилений і щасливий, Леопольд повертався до свого загону.

Зі сведень Радінформбюро ми дізнаємось, що радянські війська визволили від ворога Люблін і Білгорай. Це зовсім близько від нас. Фашисти поспішно відступа-

ють, знищуючи за собою залізничні мости. З Центру ми одержали завдання: не давати противнику можливості виганяти населення до гітлерівської Німеччини, оберігати селян від грабування, продовжувати висаджувати в повітря ворожі ешелони, паралізувати рух на шосейних дорогах.

Штаб вирішив передислокувати бригаду ближче до Янува-Любельського. На шосе Янув-Любельський — Ніско влаштували засідки. На одну з них напоролась невелика автоколона. Партизани знищили кількох фашистів, спалили дві машини. До табору вони пригнали дві справні машини і принесли трофейний міномет. Із засідок дедалі частіше партизани поверталися з трофеями. На тому ж шосе вони знову знищили кілька автомашин з гітлерівцями. До табору повернулись на легковому авто та мотоциклі.

— Тепер ми можемо створити свою рухому частину, — пожартував хтось із водіїв.

По радіо передали, що визволено Краснистав, Томашув, деякі населені пункти поблизу Янува-Любельського. Тривале перебування в тилу ворога привчило мене до будь-яких несподіванок. І коли до штабної палатки ввійшла схвильована радистка з радіограмою в руках, я зрозумів, що сталося щось незвичайне.

— Товаришу командир, ось... дивіться, — і вона протягнула клаптик паперу.

Прочитав раз, вдруге і не повірив своїм очам. Обличчя присутніх у штабі стали напруженими.

— Увага, товариші, — тихо сказав я. — Нам наказано найближчим часом вийти в тил частинам Червоної Армії, що наступає.

Усі завмерли. Мені здалося, що від несподіваного повідомлення люди навіть перестали дихати. Як і мене, воно приголомшило всіх. Ми взагалі знали, що рано чи пізно маємо з'єднатися з наступаючими радянськими військами. Але не тепер. Бригада пройшла крізь вогненне пекло і у повному складі розгорнула активні дії на комунікаціях ворога. Одержана радіограма сприймалась як щось нереальне.

Наш працелюбний і дисциплінований начальник штабу Апанасевич глухо вимовив:

— У наказі сказано «найближчим часом». Але до з'єднання з радянськими військами ми ще встигнемо добре поганяти гітлерівців.

— Звичайно, товариші,— жваво підтвердив Краковський.— В диверсіях на залізницях я сам братиму найактивнішу участь!

Ян Бульвіцький занепокоєно сказав:

— А як же похід за Віслу? У нашому загоні майже все готове.

— Ми всі готувалися до походу. Тепер цей наказ відмінюється,— відповів я.

Я викликав Григорія Біду і познайомив з радіограмою. З його вигляду зрозумів, що начальника розвідки уже нічим не здивуєш.

— Висилай кінну групу розвідників назустріч радянським частинам. Необхідно встановити контакт і надійний зв'язок.

— Слухаюсь,— відчеканив Біда.— А Вісла?

Я мовчки розвів руками, і Біда, стукаючи дерев'яною кобурою маузера по своїх довгих, як у журавля, ногах, вийшов з високо піднесеною головою.

25 липня кінна розвідка неподалік від Янува-Любельського помітила велику групу кіннотників. У бінокль розгледіли радянські погони, на кашкетах — червоні зірки.

— Хлопці, це наші! — радісно вигукнув Біда, але одразу ж спохватився.— Чекайте, може це шастають власовці. Вони на все здатні. Готуйсь до бою!

Коней розвідники сховали за горбком, а вперед вислали розвідників на чолі з Костею Скупинським — вяснити обстановку. Самі ж залягли, щоб, на випадок чого, вогнем прикрити їх.

Костя в супроводі двох бійців рушив уперед. Від'їхавши подалі від густого ялинника, де залягли партизани, він по-молодецьки свиснув. Невідомі одразу помітили трьох вершників, і їх передовий піввзвод, розгорнувшись у цеп, рушив назустріч розвідникам. Наблизившись, один з військових, мабуть старший, запитав:

— Хто такі?

— Ми партизани бригади імені Ванди Василевської,— сміливо відповів Костя. Його рижий чуб спалахнув полум'ям від легкого подиху вітру.— А ви хто? Ви є Червона Армія? — і, побачивши щирі посмішки незнайомих, несподівано на повні груди вигукнув:

— Ура!!!

Партизани кинулись обіймати радянських воїнів.

На нашу стоянку разом з розвідкою прибув і весь кавалерійський ескадрон — передовий загін 1-го Українського фронту під командуванням капітана Колпакова. Кавескадрон мав дві легкі гармати, великокаліберний кулемет.

Партизани з великою радістю зустріли передовий підрозділ Червоної Армії. Я ж, на відзнаку цієї зустрічі, подарував капітану годинник.

А коли настала ніч, ніхто не хотів лягати спочивати. Зустріч з радянськими воїнами викликала серед партизанів хвилю розмов, бесід, спогадів. Вони знайомилися з солдатами, до запаморочення смалили цигарки, щедро ділились тютюном, хлібом.

Відступаючи, фашисти всіляко намагалися затримати стрімкий наступ радянських військ, щоб виграти час для зведення на головній водній артерії Польщі — Віслі міцних рубежів оборони. Кожний населений пункт вони перетворювали на потужний опорний пункт своєї оборони. Ця доля не минула і Янува-Любельського.

Ще кілька днів тому в цьому містечку знаходився невеликий ворожий гарнізон. Тепер картина різко змінилася. В містечко почали прибувати фронтові частини.

На земляні роботи з навколишніх сіл було зігнано велику кількість людей. Під посиленою охороною вони з ранку до вечора копали траншеї.

Радянських розвідників цікавило все: розміщення оборонних рубежів і підступи до них, склад ворожих частин і їх озброєння.

У нашій бригаді, особливо в загоні «Висьневського», було чимало партизанів, які добре знали місцевість і мали велике бажання допомогти радянським військам.

Увечері 25 липня було помічено посилення руху на шосе Янув — Ніско. Дорога, що проходила через село Лонжек-Ординацький, працювала напружено. Направляючи військові частини до Ніско, гітлерівці мали можливість швидше перекидати їх за Віслу.

За домовленістю з командуванням дивізії частину бригади ми залишили поблизу села і ретельно замаскували. Завдання: відбирати у ворога награвоване майно та худобу, усе, що гітлерівці намагалися вивезти до рейху. Цей наказ партизани успішно виконали.

Основні ж сили бригади в ніч на 26 липня вийшли в район села Бяла, де знаходився загін «Висьневського»,

і разом з армійськими підрозділами взяли участь у боях за визволення містечка.

У районі Янува гітлерівцям удалося майже на добу затримати просування радянських військ. Коли ж до містечка підійшов підрозділ гвардійських мінометів і в бік ворога полетіли вогненні стріли-громовиці, чергова атака радянських частин, в підпорядкуванні яких були польські партизани, завершилася успіхом. 27 липня містечко стало вільним.

Мінери Ігнація Мендака одержали додаткове завдання: перекрити протипіхотними і протитанковими мінами вірогідні напрямки руху фашистів.

Батарея «катюш» займала позицію неподалік шосе Янув — Ніско, і після бою наші партизани часто бігали подивитися на дивовижних громовержців, від залпів яких здригалася земля.

— Це вони покарали фашистів за сльози народу,— говорили партизани, вказуючи на славні гвардійські пускові установки.

Бригада зосередилась поблизу Янува. Радіограма ППШ визначила наш майбутній маршрут — до міста Хелм, у тил Червоної Армії.

Прощай, Янув-Любельський, ти став дорогим для кожного бійця нашої бригади!

28 липня серед партизанів відчувалося пожвавлення. З московських радіопередач стало відомо, що 26 липня в пресі було опубліковано Заяву Радянського уряду про його ставлення до Польщі. В ній підкреслювалося, що Радянський уряд не має наміру придбати яку-небудь частину польської території і встановлювати в Польщі органи своєї адміністрації. Це — справа польського народу.

Того ж дня, 26 липня, в Москві було підписано Угоду між урядом СРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) про те, що в міру припинення воєнних дій у тому чи іншому районі уся повнота влади передається ПКНВ, а в зонах бойових дій верховна влада і відповідальність у справах, що стосуються ведення війни, протягом необхідного часу зосереджується в руках Головнокомандуючого радянськими військами.

Гаряче сприйняли партизани проголошений у Хелмі Маніфест до польського народу. «Співвітчизники! — йшлося в цьому важливому документі. — Пробила година визволення. Польська армія разом з Червоною Армією

перейшла Буг... Над змученою Польщею знову майорять біло-червоні знамена... Крайова Рада Народова, тимчасовий парламент польського народу, заснувала Польський комітет національного визволення як легальний виконавчий орган влади для керівництва визвольною боротьбою народу, зміцнення незалежності і відновлення польської держави... Крайова Рада Народова постановила:

1. Прийняти верховне керівництво над Польською армією, сформованою в СРСР.

2. Об'єднати Армію Людову з Польською армією, сформованою в СРСР.

3. Об'єднану армію іменувати Військом Польським»*.

Політпрацівники загонів, рот і взводів подбали про те, щоб зміст цих важливих документів став відомий не тільки усім бійцям бригади, а й населенню навколишніх сіл.

Уранці 29 липня мені знову довелося побувати в Януві. Я спостерігав, як вулицями міста йшли на захід нескінченні колони радянських танків, артилерії, тилових частин. Незабаром сюди прибула і наша бригада. Від усього, що побачили партизани, перехоплювало подих. Вони жваво обмінювалися враженнями.

— Он яка сила трощить війська вермахту! Ніхто цієї сили не зупинить.

— Гляньте, «катюші» їдуть.

— Від їх співу у Гітлера перетинки у вухах полопались.

— Еге ж, ще під Сталінградом!

Здавалось, величезному потоку військ і техніки не буде кінця.

— То дуже добре! — раптом за спиною я почув знайомий голос. До мене підійшов увесь увішаний зброєю «Висьневський».

— То дуже добре, — повторює він, вказуючи рукою на колону мотопіхоти, що рухалася повз нас. — Вони нам допоможуть очистити землю від гітлерівців. А ППР і Військо Польське наведуть порядок.

Командира партизанського загону призначено комендантом міста. Тепер багато його партизанів працюватимуть в органах місцевої влади.

*Поляки на дорогах Победы.— Варшава, 1975. С. 124.

— Радий за тебе, товаришу Длугош,— я міцно потиснув йому руку.— Тепер ти мені поясни, навіщо тобі такий арсенал зброї?

— Е-е, товаришу командир,— серйозно відповів він,— свою владу треба захищати. З усіх щілин таргани повилазять всілякі політики і почнуть претендувати на владу. Ми їх уже знаємо... Отже, без броні нам не обійтися.— І Леопольд вдарив рукою по кобурі маузера. До нас підійшов Григорій Біда.

— Як тобі дихається, друже? — запитав він новоявленого коменданта, обійнявши його за плечі.

— О, дихати легше, а роботи ми не боїмося.

Мені захотілося чимось порадувати цю сміливу людину, допомогти в її нелегкій роботі. І я вирішив подарувати Леопольду трофейну автомашину і три десятки коней.

— Гадаю, у твоєму, коменданте, господарстві все це знадобиться.

— О, так, так! — вдячно вигукнув Длугош.

Опівдні бригада імені Ванди Василевської виступила з міста в напрямку села Бяла, яке стояло на її шляху. Партизани з піснею вступили до села, і їх вітав увесь народ.

Жителі села виявились гостинними господарями, вони нагодували партизанів, поповнили їх обоз.

На заході ще гриміли гармати, а селяни вже думали про мирне життя. Вони не приховували сліз радості, били дували плани на майбутнє.

Тепло попрощавшись з жителями села, партизани бригади вирушили на Хелм. У дорозі ми зустріли польських солдатів.

Важко передати словами почуття, з яким польські партизани кинулись обіймати воїнів, одягнених у військову національну форму. На очах багатьох блищали слези, і ніхто не соромився їх.

Солдати в конфедератках також гаряче вітали своїх співвітчизників, які тут, у тилу фашистів, теж проливали кров за свободу батьківщини.

— Нех жие Зв'язок Радзецкі!

— Нех жие братерство броні!

— Нех жие Польска Людова!

— Нех жие Войсько Польське! *

* Хай живе Радянський Союз! Хай живе бойова дружба! Хай живе народна Польща! Хай живе Військо Польське!

Ці вітання звучали на дорогах Люблінщини. Їх ми читали на стінах будинків, на транспарантах і фанерних щитах, що стояли вздовж вулиці... Ми розуміли, що це вияв щирої вдячності багатьох тисяч людей, які кілька років підряд зазнавали знущань гітлерівських окупантів.

Ми в Хелмі.

Через місто нещодавно пройшов фронт, і воно почало заліковувати рани, населення розчищало вулиці, розби-рало завали.

У Хелмі бригада імені Ванди Василевської розформувалася. День і ніч штаб працював з повним навантаженням. Значна частина бійців виявила бажання вступити до народного Війська Польського, щоб продовжувати битися з ворогом за остаточне визволення рідної землі. Для них були підготовлені відповідні документи. Багатьох партизанів направляли на відповідальну роботу на звільненій від гітлерівців території Польщі.

У Хелмі мене запросили на бесіду представники Крайової Ради Народової. Я був дуже здивований і радий.

Мене зустрів трошки вищий середнього зросту чоловік з приємним вольовим обличчям, років тридцяти восьми — сорока.

— Здрастуйте, товаришу комісар! — привітався він, протягуючи мені руку.

— Товариш «Турський», якщо не помиляюсь?..

— Помиляєтесь, шановний. Тоді, навесні, я був товаришем «Турським», а зараз — полковник Маріан Спихальський, начальник Головного штабу народного Війська Польського.

Звичайно, під час першої зустрічі з «Варшавською групою» ми не все знали про її членів. Ми не знали, що «Турський» — це досвідчений революціонер, один з організаторів АЛ Маріан Спихальський. Ми не знали, що «Врублевського» — Е. Осубку-Моравського — обрано головою Польського комітету національного визволення.

Полковник Спихальський поцікавився бойовою діяльністю бригади, боями в Яновських лісах і Сольській пущі. Він розповів мені про похід «Варшавської групи» до білоруських партизанів, звідки її літаком було доставлено в Москву.

— А де ваш комбриг Шелест? — раптом запитав Спихальський. — Я його не бачив під час першої зустрічі, не бачу й зараз.

— Тоді він хворів на тиф, а в Сольській пуші був тяжко поранений і вимушений лікуватися. На жаль, досі зв'язок із ним не налагоджено.

Через кілька днів я одержав наказ: завершити роботу по розформуванню польської бригади імені Ванди Василевської. Мені прибути до Ровно і з'явитися до полковника Притицького, начальника ППШ.

Уранці 2 серпня весь особовий склад бригади вишикувався за містом для прощальної церемонії. Пролунав голос начальника штабу Сергія Апанасевича:

— Бригада, струнко! Рівняння на середину!

Чітким кроком він наблизився до мене і доповів, що бригаду вишикувано. Мене охопило хвилювання. Приймаючи рапорт, я рушив уздовж шеренги. Мелькали знайомі, до болю в серці рідні обличчя Ігнація Мендака, Яна Бульвіцького, Станіслава Матиса, Костянтина Скупинського, Стефана Бялосевича... Виструнчились сміливі автоматники, відважні мінери, відчайдушні розвідники, скромні й роботящі сестри милосердя.

— Ось і настав час нашого прощання,— сказав я, повернувшись до центру шеренги. Від почуттів, що охопили мене, стисло груди.— Дивлюсь на вас, мої дорогі бойові побратими, і пригадується мені весь наш шлях, який почався у жовтні 1943 року. 300 днів і ночей ділили ми холод і голод, радість перемог і біль від втрат товаришів. Кожен з вас, мабуть, в думках осягає пройдений шлях боротьби з фашистами. Я певен: кожен з вас вніс свою частку у спільну перемогу. Я низько вклоняюсь вам за дружбу і щиро дякую за довір'я, яке виявили ви до мене, радянського комуніста. Сподіваюсь, що куди б не закинула вас доля, ви завжди будете відстоювати ідеали, за які билися із зброєю в руках. Наша дружба буде вічною. Я з вами не прощаюсь, а кажу — до нових зустрічей в новій, демократичній Польщі!

Наша трофейна машина взяла напрямок на захід, до кордону. Зі мною їдуть 17 товаришів. До самого повороту дороги було видно моїх бойових побратимів, які стояли і довго не розходились. Хай щастить вам, друзі! Щастя тобі, нова, молода демократична Польщо!

В Польському партизанському штабі мене зустрів суворявий полковник. Це був Сергій Йосипович Притицький. Уважний, простий у спілкуванні. Він виріс у бідній

селянській сім'ї в Західній Білорусії. Змалку пізнав нужду й важку працю.

Полковник був ще зовсім молодий, але уже мав чималий досвід підпільної революційної боротьби проти буржуазно-поміщицького ладу панської Польщі. Був навіть засуджений до страти...

Я довго розповідав Притицькому про бойову діяльність бригади на території Польщі, про настрої партизанів і командирів, про зустрічі з трудовими людьми Польщі. На прощання полковник сказав:

— У своєму звіті, який ви готуватимете, не забудьте згадати товаришів, які відзначилися. Це стосується і живих, і тих, хто поліг у боях.

Зачинившись на кілька днів у своїй кімнаті, я став готувати звіт. Нелегко описати почуття, що оволоділи мною. За цифрами й датами, які лягали на папір, я бачив живих людей і тих, хто, покривши себе безсмертною славою, поліг на полі бою... Я читав прізвища мінерів, розвідників, автоматників груп прикриття і медичних сестер і згадував їхні обличчя в хвилини найважчих випробувань. Це вони, починаючи з лютого 1944 року, пустили під укіс 61 ешелон ворога, знищили 57 паровозів, 378 вагонів, вивели з ладу 4 паровози і 222 вагони. Це вони знищили 5136 гітлерівських солдатів і офіцерів, один ворожий літак, 60 автомашин і одну самохідку, 2 танкетки і 4 мости. Разом з загоном Леопольда Длугоша їх було майже 800 чоловік. Я горжуся тим, що доля звела мене з цими прекрасними людьми — патріотами своєї батьківщини...

Здавши в ППШ звіт про діяльність бригади, нагородні листи й характеристики на тих, хто відзначився в боях, 16 серпня я зі своїми товаришами виїхав до Києва.

В Українському штабі партизанського руху мене тепло зустрів генерал-лейтенант Т. А. Строчак.

— Ну, розкажуй, партизанський посланнику, де ти був і що робив триста днів.

І знову полинули спогади...

Не згасне пам'ять про спільну боротьбу

Минулу війну забути важко. І хоч роки стирають в пам'яті деякі події, факти, прізвища та імена людей, найважливіше й досі стоїть перед очима, з'являється в снах, приходять з листами друзів-ветеранів.

Протягом довгих років мною володіло бажання розповісти нащадкам про бойові справи, про бійців і командирів польської партизанської бригади імені Ванди Василевської. А ще я хотів повідати про повоєнні доли моїх бойових побратимів.

Тривалий час мені нічого не було відомо про наступний бойовий і трудовий шлях партизанів, які через складні обставини бою не вийшли з оточення разом з основними силами бригади під час ворожих каральних операцій «Штурмвінд-І» та «Штурмвінд-ІІ». Нарешті мої пошуки увінчались успіхом: відгукнувся колишній радист бригади Микола Васильович Луцаєв. Ось що він розповів:

«Під час прориву нашої бригади я з групою партизанів в 15 чоловік вийшов з оточення. З нами були Кобеньяк Михайло, командир бригади Шелест, радистка «Ядзя» з московської групи та партизани інших загонів; серед них — дві поранені жінки.

По виході з оточення польські підпільники допомогли нам влаштувати С. Шелеста в лікарню міста Звезжинець. У зв'язку з одержанням даних про прибуття до Любліна Польського партизанського штабу ми вирішили йти туди. Пізніше мені довелося брати участь у боротьбі з бандами націоналістів...»

Звичайно, мене цікавила післявоєнна доля колишнього командира бригади С. П. Шелеста.

У 1962 році я побував у Варшаві, де зустрівся з Едвардом Грончевським, Юзефом Краковським, Збігневом

Малищицьким та іншими товаришами, колишніми партизанами. Вони розповіли, що після війни Станіслав Шелест працював у Варшаві. В 1956 році помер.

У пам'яті залишилась одіссея партизанської радистки «Олі» (Клави Гаврильченко), яка пішла з розвідгрупою за Віслу. У листі, надісланому мені, вона згадує:

«...Перед нами стояло завдання створити базу для прийняття вантажів з Центру, організувати передачу зброї польським патріотам, налагодити зв'язки з польськими комуністами.

Темної ночі на паромі ми переправилися через Віслу. Після виконання завдання, за наказом Центру, 15 серпня прибули в Люблін, де зустріли Миколу Лушаєва, Михайла Кобеняка і «Ядзю» (Лідію Іванівну Стульневу). Після війни ми з Миколою побралися. У нас є дочка. Багато часу віддаю громадській роботі, люблю працювати з молоддю. Працюємо в ім'я миру...»

Цікаві сторінки листа колишнього партизанського розвідника Станіслава Степановича Кургановича.

«З розташування бригади ім. Ванди Василевської, що стояла тоді в районі сіл Дубок — Харси над Бугом, ми пішли виконувати особливе завдання: супроводжувати «Варшавську групу» до аеродрому. До місця призначення ми довели польських товаришів благополучно. Виконавши завдання, ми повернулися назад, але бригади вже не застали. Вона пішла на захід, за Буг. Наш табір було спалено. Вирішили пробиратися за лінію фронту, до своїх. З великою обережністю перетнули шосе, по якому часто у напрямку Ковеля проходили автоколони з ворожою технікою. Потім рушили до лінії фронту. Форсували Прип'ять. Однак без сутичок не обійшлося. В одній з них загубився Томаш Терлецький. Потім ми дізналися, що йому пощастило перейти лінію фронту поблизу села Велика Глуша.

Наприкінці квітня 1944 року неподалік від села Борки Любешівського району з допомогою провідника з місцевого населення ми перейшли лінію фронту. Томаша Терлецького ми уже тут не застали, він вступив до Війська Польського. Через кілька днів ми прибули до Любешева, в райвійськкомат. Володя Книш, Стефан Дудек і Чеслав Сичек пішли на фронт з Військом Польським. Мене і Іллю Пінчука райвиконком залишив у районі на роботі. Пінчук став завідувати районним відділом освіти, потім він кудись виїхав. Де він зараз живе,

не знаю. Тривалий час я працював в Любешівському райфінвідділі: спочатку головним бухгалтером, потім — завідуючим. Моя сестра Олена — співробітниця райвідділу соціального забезпечення. Томаш Терлецький нині моряк, живе у Гданську».

Сміливий і відчайдушний колишній партизанський розвідник Костянтин Скупинський подав про себе звістку з мальовничого польського містечка Кам'яна Гура. Він нині працює машиністом на насосній станції. Фея Карбовник, наша славна медсестра бригади, стала його дружиною. Вони мають четверо дітей — дві дочки й два сини. «Для усіх нас,— пише мені Костянтин,— для всієї трудової Польщі сьогодні головне — мир на землі. Колишні партизани вміють цінувати його...»

У мене зберігається лист робітниці Дарницького шовкового комбінату К. М. Стратенко про повоєнне життя і діяльність «Миколи-капітана» — Миколи Антоновича Матеюка, комуніста з 1931 року. К. М. Стратенко повідомляє, що «колишній розвідник «Микола-капітан» тривалий час працював директором комбінату. Багато зусиль доклав він, щоб швидко відбудувати зруйнований фашистами комбінат і налагодити виробництво тканин для потреб народу. На підприємстві його шанували за вимогливість до себе й підлеглих, за ретельність у виконанні поставлених перед ним завдань і любов до своєї справи, за чуйність до людей праці. Турбота про трудівників комбінату була для нього одним з найголовніших завдань.

М. А. Матеюк помер у 1960 році. Його поховано на Байковому кладовищі в Києві. Одна з вулиць міста носить його ім'я.

Хто знав цю людину, той ніколи не забуде її як сміливого воїна, самовідданого комуніста, борця за правду».

У червні 1984 року мене в складі делегації радянських ветеранів війни — колишніх учасників партизанського руху на польській землі було запрошено до ПНР. Трудящі тоді відзначали 40-річчя Польської Народної Республіки. Відзначалося також 40-річчя Яновської битви.

Під час поїздки по країні — а ми проїхали понад 2300 кілометрів — нас повсюдно вітало населення, люди,

які пам'ятають війну, і молодь, що виросла під спокійним небом. Ми мали прекрасну нагоду побачитися з колишніми партизанами. Їх зустрічали в усіх населених пунктах, які ми проїздили. Ці зустрічі перетворювалися на справжні демонстрації вічної, незламної дружби між радянським і польським народами.

Мені особисто дуже приємно було обняти колишніх бойових побратимів з бригади імені Ванди Василевської.

11 червня делегація прибула до Яновського лісу, на знамениту Поритову висоту, де 14 червня 1944 року відбулися жорстокі, кровопролитні бої польських і радянських партизанів з великими фашистськими силами.

Битва в Яновських лісах і досі викликає захоплення і подив усіх людей. Адже співвідношення протиборних сил становило 1 : 10. На одного партизана припадало 10 добре навчених і до зубів озброєних гітлерівців.

Партизани вистояли. Запорука тому — воля польських патріотів до свободи, бажання радянських партизанів допомогти своїм братам знищити спільного ворога — гітлерівський фашизм.

На Поритовій висоті, біля величного пам'ятника на честь полеглих героїв, відбувся багатолюдний мітинг. Понад тридцять тисяч поляків прибули сюди, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Серед викарбуваних на обеліску імен я побачив багато знайомих. І мені раптом почувся ніжний голосок безстрашної сестри милосердя Гелі Доривальської:

— Товаришу комісар, я в Польщу піду...

Я почув голоси братів Вуйциків:

— Вперед за народну Польщу!

У душі зазвучали заклики командирів рот Яна Мороза і Владислава Дітковського:

— Братове, ні кроку назад!

А з-за висоти, де був лівий фланг колишньої партизанської оборони, долинув голос лейтенанта Михайла Петрова:

— Хлопці, за мною! Дайош батарею фашистів!

Море людей, прапорів і квітів... Дари людської шани і любові. Бо ж сьогодні Поритова висота — народна святиня. Стежка до неї не заростає. Сюди йдуть за велінням серця. День зустрічі на Поритовій висоті став великим народним святом, святом дружби між радянським і польським народами...

Мітинги і сердечні зустрічі, прийоми і засідання заповнили дні перебування делегації в Польщі.

Особливо врізалася в пам'ять одна зустріч, яка відбулася в ті червневі дні, коли наша делегація прибула на шахту «Богданка», що в Люблінському воеводстві.

Невелику площу перед шахтою вщерть заповнили гірники, молодь, члени робітничих сімей. Тут були й шахтарі, які щойно вийшли з забою, і ті, хто мав заступити незабаром на зміну. Щедре літнє сонце яскраво заливало багатолюдну, по-святковому прибрану площу.

Після мітингу від натовпу відділився невисокого зросту, сухорлявий чоловік і швидкою ходою попрямував до мене. Широко розкинувши руки, він радісно вигукнув:

— То єсть мій комісар, товариш комісар! — і міцно обійняв мене.

Я одразу впізнав цю людину. Це був колишній розвідник бригади Чеслав Баранський. Під вітальні вигуки польських гірників ми по-дружньому обнялися.

— Як я радий нашій зустрічі! — не зупиняючись ні на мить, говорив Чеслав Баранський. — Стільки років ми не бачились! — і, взявши мене під руку, він став знайомити зі своїми друзями-шахтарями.

Ця зустріч знову перекинула в моїй пам'яті місток спогадів до подій 1944 року. Мені пригадався юний зв'язковий бригади Чесик, котрий своєю наполегливістю і кмітливістю домігся зарахування його до взводу розвідників. Одного разу під час бойової операції він потрапив у складні обставини і лише завдяки винахідливості залишився живий і добув важливі дані про спорудження оборонних рубежів ворога.

Тепер це був уже статечний чоловік, ветеран шахти. Часу в нас було обмаль, але ми встигли розповісти про себе.

— Робітники, — сказав мені Чеслав Баранський, — то є найміцніший фундамент держави. Я теж його частинка. Мої товариші по роботі широко раді цій незабутній зустрічі з колишніми радянськими і польськими партизанами. Вони завжди твердять, що нашим народам треба бути разом. Слово робочої людини — надійне слово!

Зворушлива розмова вийшла у мене з одним із старожилів села Буйки. Це в його будинку 3 травня 1944 року відбулася консультативна нарада керівників польських партизанських загонів з генералом М. Ролл-Жимерським, командуючим збройними силами АЛ.

Відважний польський патріот і досі живе в своєму будиночку разом з привітною дружиною. Вони, як і я, щиро зраділи нашій зустрічі.

З глибоким сумом я поклав квіти на могилу Бориса Колошенка, колишнього начальника штабу загону імені Домбровського. Тут постійно полум'яніють живі квіти. Поляки свято шанують пам'ять про загиблих радянських воїнів і партизанів. Вони з любов'ю оберігають місця їх поховань.

Я дуже хотів зустрітися з Леопольдом Длугошем («Висьневським»), командиром створеного з допомогою бійців бригади партизанського загону під містом Янув-Любельський. На превеликий жаль, я дізнався, що його уже немає серед живих. Як мене повідомили, після війни він продовжував боротися з ворогами народної Польщі, усі сили віддавав для блага рідного народу. Його могила знаходиться в Януві-Любельському.

У Любліні відбулася нова зустріч з соратниками і побратимами по бригаді імені Ванди Василевської. До пізньої ночі ми згадували бої і походи, подвиги товаришів, живих і тих, кого вже немає серед нас. Усіх хвилювало єдине питання — збереження миру на землі.

Колишні партизани й сьогодні в строю. Вони проводять велику роботу по військово-патріотичному вихованню молоді.

Перебування в Польщі делегації колишніх радянських партизанів стало яскравим прикладом дружби двох братніх народів. Свідченням тому — закладення пам'ятників загиблим радянським воїнам. У Парчеві ми були очевидцями, і, я б сказав, учасниками закладення пам'ятного знака на честь польських і радянських синів та дочок, які віддали життя в боротьбі проти гітлерівських загарбників.

Після повернення з цієї поїздки до Житомира, де я в повоєнні роки живу і працюю, ще довго згадував зустрічі й теплі слова, квіти і дружні обійми польських побратимів. Я впевнився: Маніфест до польського народу 1944 року став вірним дороговказом. Усього за чотири десятиліття країна не тільки залікувала нанесені війною величезні руйнування і відбудувала народне господарство, але й перетворилася з економічно відсталої в розвинуту індустріально-аграрну державу. Випробуваний вождь країни — ПОРП — веде трудовий народ до щастя і процвітання.

Перемога на Поритовій висоті стала добрим прикладом мужності для сьогоdnішнього й прийдешнього покоління поляків.

У спільній визвольній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників було закладено основу дружби радянського і польського народів у повоєнний час; бойова співдружність переросла у всебічне співробітництво двох країн, засноване на єдності мети, спільності ідей, служінні інтересам трудового народу.

З М І С Т

Ф е д о р о в О. Ф. Слово до читача	3
<i>Частина перша</i>	
СТАНОВЛЕННЯ	7
<i>Частина друга</i>	
ЗА БУГОМ	94
<i>Частина третя</i>	
БИТВА В ЯНОВСЬКИХ ЛІСАХ	135
Не згасне пам'ять про спільну боротьбу	197

Кременицький В. О.
К79 **Імені Ванди Василевської / Літ. запис І. Ломачу-**
ка.— К. : Політвидав України, 1986.— 204 с., 4 л. іл.

У книзі спогадів колишнього комісара польської партизанської бригади імені Ванди Василевської розповідається про формування бригади та її бойові дії в тилу німецько-фашистських загарбників наприкінці 1943 — у першій половині 1944 року. На яскравих прикладах взаємовиручки партизанів і допомоги один одному автор показує, як у ході боїв проти спільного ворога гартувалась дружба радянського й польського народів.

К $\frac{4700000000-259}{M201(04)-86}$ 154.86

63.3(2)722.5

Виктор Александрович КРЕМЕНИЦКИЙ

ИМЕНИ ВАНДЫ ВАСИЛЕВСКОЙ

Литературная запись
Ивана Лукича Ломачука

(На украинском языке)

Киев
Издательство политической
литературы Украины
1986

Редактор *Л. В. Каревська*
Молодший редактор *Н. М. Кравченко*
Художне оформлення *П. І. Яреська*
Художній редактор *М. І. Ткаченко*
Технічний редактор *З. С. Бурдейна*
Коректори *Г. Д. Бондаренко, Г. М. Капральська*

Информ. бланк № 3851

Здано до набору 10.04.86. Підписано до друку 20.08.86. БФ 30979.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум. друк.
арк. 11,34. Ум. фарб.-відб. 11,34. Обл.-вид. арк. 11,195+0,33 іл.
Тираж 65 000 прим. Зам. 6—1401. Ціна 1 крб. 10 к.

Політвидав України, 252025, Київ-25, Десятинна, 4/6.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига», 252057, Київ, вул. Довженка, 3.

105

London

В. О. КРЕМЕР

ИЗДАТЕЛЬСТВО
РАССКАЗЫВАЮЩИХ